ون ته

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي قانون ته لنډه کتنه

کتابپېژندنه

د کتاب نوم: اساسي قانون ته لنډه کتنه

لیکوال: څارنپوه محمداسحٰق الکو

کمپوز: عبدالحق سلامزوی

چاپکال: ۱۳۹۸ لمریز

چاپوار: لومړی

چاپشمېر: ۱۰۰۰

خپرندوی:

څارنپوه محمداسحٰق الکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

سر لیک **مخ**

پیلامه .... أ

لومړی فصل

عمومیات ۱

دیباچه ۱

د هېواد اساسي قانونونه ٤

تعریف ۷

۱۰۳ فرمان ۱۰

دویم فصل

لومړی ماده... ۱۱

۱- افغانستان: ۱۱

پایتخت: ۱۵

۲- خپلواکي او د حی علی الفلاح چیغه:... ۱٦

۳- واحد او نه بېلېدونکی: ۲٤

۴- اسلام ۲۷

۵- جمهوریت... ۳۰

٦- دولت ۳۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم فصل

تفکیکِ قوا ۳٦
الف – د دولت اجرائیه قوه ۳۷
۱- ولسمشر: ۳۷
۲- ولسمشري او صلاحیت: ۳۹
۳- ارگ: ۴۱
رایې او رای اچونه ۴٦
۴- حکومت ۴۸

څلورم فصل

اتباع یا نفوس ۵۱
۱- د اتباعو حقوق: ۵۲
۲- د اتباعو وجیبه: ۵۳
۳- د اتباعو ډاډ: ۵۴
۴- د ښځو حقوق: ۵٦

پینځم فصل

څمکه ٦۲

شپږم فصل

ډموکراسي ٦۵
تعریفونه: ٦٦
ب- مقننه قوه ۷۱
۱- لویه جرگه ۷۳
۲- ولسي جرگه ۷۷
۳- مشرانو جرگه ۸۱
۴- ولایتي شورا ۸۲
۵- ولسوالۍ شورا ۸۳

اووم فصل

ج- قضائیه قوه ۸۴
خاصی محکمې ۸۸
انقلابي محکمه او صحرایي محکمه: ۸۹
نظامي محکمه: ۹۱
د وثایقو محاکم: ۹۲

اتم فصل

د بیان آزادي ۹۳
ژبه ۹۸
اناالحق ۱۰۲
مصونیت ۱۰٦
۱- سیاسي مصونیت: ۱۰۷
۲- پارلماني مصونیت: ۱۰۸
۳- قضایي مصونیت: ۱۰۹
۴- ډیپلوماتیک مصونیت: ۱۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم فصل

خپلواکې اداري او کمېسيونونه ۱۱۱
۱- د بشر حقونو خپلواک کمېسيون: ۱۱۱
۲- د ټولټاکنو خپلواک کمېسيون:............................. ۱۱۲
۳- د څار خپلواک کمېسيون: ۱۱۳

لسم فصل

ملي سمبول... ۱۱٤
۱- ملي بيرغ: ۱۱٤
۲- ملي سرود: ۱۱۵
۳- د هېواد ملی صنایع.. ۱۱٦
۴- د هېواد صادرات: ۱۱۷
۵- افغاني نوټونه:.. ۱۱۷
٦- د هېواد محصولات:.. ۱۱۸
۷- د هېواد پاسپورتونه: ۱۲۰
۸- په بهر کې د هېواد سياسي نمایندګۍ:............................ ۱۲۱
۹- د هېواد ملي لوبډلې:... ۱۲۱
۱۰- د آريانا افغان هوايي شرکت: ۱۲۲

یوولسم فصل

متفرقه ۱۲۳
۱- انساني کرامت: ۱۲۳
۲- تعذیب:... ۱۲۵
۳- ملی وحدت او تبعیض: ۱۲۸
۴- مساوات: ۱۳۱
۵- تحلیف: ۱۳۵
٦- د واک محدودیتونه: ۱۳۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیلامه

له دې کتاب نه مې مراد د قانون تفسیر نه دی، بلکې د یوې لنډې کتنې اقدام مې کړی او د دې تر څنګ په دې خاطر چې ټولنیزو قوانینو ډېرې مرحلې طی کړې، نو د مادو اړوند مې چې کوم کلتوري او تاریخي معلومات په لاس کې وو، هم ورسره ضمیمه کړل چې – زما غوندې- د حقوقو طالب‌العلمانو لپاره په زړه پورې شي.

کوم قوانین چې په نننۍ نړۍ کې همدا اوس په چلښت کې دي، ډېرې ډول ډول لوړې او ژورې یې تېرې کړې او د عدالت، برابرۍ او ډموکراسۍ په منظور انقلاب او نهضتونه منځته راغلي چې ځینې ځپل شوي او ځینې بیا لاسته راوړنې لري. زموږ په هېواد کې یې د مشروطه خواهانو نهضت او د ویښ‌زلمیانو غورځنګ ښه مثالونه دي.

د امویانو، صفویانو، اورنګ او فرنګ او قطبي خرس په مقابل کې د افغانانو مقاومتونه د تاریخ په زرینو پاڼو کې ثبت دي. د څلورو لسیزو له ناخوالو وروسته ډموکراسي یوه لویه لاسته‌راوړنه ده چې په دې قانون کې د ملي روحیې پر بنا، د خپلواکۍ، ملي حاکمیت، ملي وحدت او د پلرونو د ګامونو په پیروۍ د ځمکنۍ بشپړتیا د ساتنې ټینګ تایید راغلی چې د قانون په تطبیق کې د زورواکو لاس لنډ کړي.

دا لیکنه د عدالت، ورورګلوۍ او ډموکراسۍ د لارې لارویانو ته ډالۍ ده. په دې کتنه کې له کورنیو او بهرنیو منابعو څخه اقتباس شوی دی.

محمداسحٰق الکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی فصل

عمومیات

دیباچه

د هېواد وروستی اساسي قانون د ۱۳۸۲لمریز کال د سلواغې په څلورمه د ولسمشر حامدکرزي د «۱۰۳» فرمان په وسیله په مدون ډول پاس او توشېح شو.

افغانستان به تر دې اساسي قانون او نورو قوانینو او اسلامي نظام وړاندې هم ممکن د وخت په تقاضا او د پرګنو او ټولنې له نیازمندۍ سره سم ارومرو دود او دستور درلود او یا به د مذهبي مقرراتو پر بنا یو څه لا هم وو چې د ټولنې نظم وساتي. ان په مرغانو او حشراتو کې چې ډله‌ییز ژوند لري، یو نظم شته، چې مچۍ یې څرګند مثال دی چې ټولې پر خپله ملکه راټولېږي.

په هېواد کې تر اوسه داسې نور مدون قانونونه هم په مختلفو وختو کې مرعي الاجراء وو. تر دې وړاندې په عمومي ډول په دې برخه کې عقیدې او ادیانو په نړۍ کې د ټولنې په نظم کې مهم نقش درلود. بشریت په مختلفو وختونو او مختلفو ټولنو کې مختلف ادیان تجربه کړي دی، لکه: آفتاب‌پرستي، آتش‌پرستي، ګاوپرستي، بت‌پرستي او نور.

زموږ په هېواد کې ګاوپرستي نه وه. لوی عمده دینونه لکه بودایي او زرتشتي د هېواد لوی لوی دینونه وو.

بودا په ۵۴۴مخزېږد (قبل المیلاد) کې خپل دین اعلان کړ (د نړۍ ستر ادیان، ۲۲مخ، د ډاکټرزلمي زابلي تالیف).

د بودا مذهبي شعار دا و چې: «ما عقل در کړی، ښه او بد باید په‌خپله وپېژني.»

که انسان دا اخلاق درلودای چې حق او باطل و پېژني، نو نه به قانون ته اړ و او نه زندان ته.

د بامیانو د بودا مجسمې او د کابل په موزیم کې داسې وړې او غټې مجسمې شته دي، چې د دې دین د رواج سند دي.

د بودا د بامیانو مجسمه چې د نړۍ په سطحه شهرت لري او په خپل وخت کې د بودایي دین د زده‌کړې یو لوی پوهنتون و او ډېر زائرین یې درلودل او یو فرهنګي میراث و، له هند او چین او نورو هېوادونو څخه ور ته خلک د زیارت او بیا وروسته د تاریخي آثارو د لیدلو لپاره راتلل.

ملامحمدعمر د چا عذر ونه‌مانه او نه یې د چا مخ ته وکتل او د ۲۰۰۱ز کال د مارچ په ۱۱مه یې د بامیان بوتان په توپ والوزول، چې دا کار مشهور بت‌شکن سلطان محمود غزنوي د خپل اقتدار په وخت کې ونه کړ.

لوی ملا د خپلې عقیدې پر بنا او ویاړ ۵۰ غوایه حلال کړل. په دې کار کې ممکن د ګاونډیانو سیاسي رقابتونه هم بې‌اغېزې نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر مېلاد زر کاله وړاندې زرتشت دين هم رواج و او اوېستا مشهور مذهبي کتاب يې راوايست. د هغه دا مشهور احکام او هدايات تر اوسه هم لا په هېواد کې د منلو وړ دي، چې وايي:

«پِندارِ نېک، گفتارِ نېک او کِردارِ نېک»

چې لوړه فلسفه لري. د انسان ټولې ستونزې او منازعې حل کولای شي.

تر څو په شپږمه ميلادي پېړۍ کې محمدصلی الله عليه وسلم بن عبدالله د عربو د قريشو د قبيلې په ۴۰کلنۍ کې په رسالت مبعوث شو او د الهي دين په ترويج يې لاس پورې کړ.

تر دې وړاندې نور آسماني اديان او کتابونه لکه تورات، انجيل او زبور او صحيفې هم د نظم او د بشر د نېکمرغۍ لپاره نازل شوي دي.

د هېواد اساسي قانونونه

د وخت د اړتيا پر بنا د کلتور او ټولنې له پراختيا سره سم د دين په چوکاټ کې هېواد د اساسي قانون پاسولو ته اړ شو چې دا مدون قوانين تر اوسه افغاني ټولنې تجربه کړي دي.

١. په ١٣٠١ لمريز کې د خپلواکۍ له استرداد نه وروسته د ملي اتل غازي امان الله خان «نظام نامه» په لويه جرگه.
٢. په ١٣١٠ لمريز کې د اعليحضرت نادرشاه «اصولنامه اساسي دولت» د لويې جرگې تصويب.
٣. ١٣٤٣ لمريز د اعليحضرت بابای ملت محمدظاهرشاه «اساسي قانون» د لويې جرگې تصويب.
٤. ١٣٥٦ لمريز د سردارمحمد داودخان «اساسي قانون» د لويې جرگې تصويب.
٥. ١٣٥٧ لمريز نورمحمد تره‌کي د اساسي قانون په عوض «د گوند اساسي کرښې»
٦. ۱۹۵۹ز د ببرک کارمل اساسي قانون د څو تنو گونديانو لخوا د تاميل پړانگانو له خوا د انقلابي شورا په نامه تصويب.
٧. ١٣٦٦ لمريز د ډاکټر نجيب الله «اساسي قانون» د لويې جرگې تصويب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸. ۱۳٦۹المريز د ډاکټر نجيب الله «د اساسي قانون تعديل» د لويې جرگې تصويب.

۹. ۱۳۸۲المريز د حامدکرزي د انتقالي دولت مشر «اساسي قانون» د لويې جرگې په تصويب.

د سقاو زوی، نورمحمدتره‌کي، حفيظ الله امين او استاد برهان الدين رباني په وخت کې هم اساسي قانون موجود نه و او نه د چا ور ته پام و. د طالبانو په دوره کې اساسي قانون پر ځای شريعت جاري و.

دلته که وکتل شي، هره دوره د بلې دورې زيږنده ده.

(۱) په شاهي نظام پسې د ۱۳۵۲المريز کال د چنگاښ په ۲٦مه جمهوري نظام راغی. د نظام په بدلون سره د سردار او والاحضرت القاب له منځه ولاړل.په خطبه کې د پاچا د نوم يادول هم حذف شو.

(۲) د چنگاښ ۲٦مه د کاريگرۍ او دېکتاتورۍ پولتاريا د ايډيالوژۍ لپاره د غوايي د اوومې مقدمه وه.

(۳) د خلق ډموکراتيک گوند د نظام د نجات په خاطر د مرغومي شپږمې يرغل.

(۴) د خلق گوند تسليمي د مجاهدينو بريالیتوب او د روس ماتې وه، په دې پسې د ۱۹۹۲ز کال د اپرېل په ۲۸مه (د غوايي اتمه) مجاهدينو په رسمي ډول له کمونېستانو څخه واک واخيست (چې اوس هم د غوايي اوومه او اتمه يوځای يادېږي.)

(۵) طالبان د ۱۹۹۴ز کال د اکتوبر پر ديارلسمه پر بولدک راواوښتل، محلي قوماندان منصور يې په دار کړ او کندهار يې ونيو،

وروسته يو په بل پسې نور ښارونه او کابل ته راورسېدل. مذهبي بنسټپالنه پيل شوه او د بشر حقونه په شدت نقضېدل.

(٦) د ۲۰۰۱ز کال د اکتوبر په ۵مه پر طالبانو نظامي عمليات پيل شول. د بن کنفرانس کې د ۲۰۰۱ز کال د نومبر په ۲۷مه د ملگرو ملتونو د امنيت شورا په تاييد د يو پراخ‌بنسټه ډموکرات نظام اساس کېښودل شو.

(۷) د ۲۰۰۱ز کال د ډېسمبر په ۵مه د آلمان په بُن کې پېژندل شوي ځوانه جهادي څېره حامدکرزی د ده په غياب کې د لنډمهالي دولت مشر وټاکل شو. وروسته انتقالي دوره شوه.

چې د ۱۳۸۲المريز کال د سلواغې په شپږمه همدا اوسنی اساسي قانون، چې ۱۲فصله او ۱٦۲مادې لري، د لويې جگرې تر تصويب وروسته د سلواغې د شپږمې نېټې د «۱۰۳» فرمان په وسيله توشېح کړ. (حامد علمي، د تحقيق او ترتيب رساله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریف

اساسي قانون د قوانیو هغه مجموعه ده چې پر حکومت باندې حکومت کوي.

ټولنې د خپلې طبیعي پراختیا پر بنا د خپلې رفاه د پاره یوه نظم ته اړتیا مومي چې د یوه دود او دستور په توګه وي، دغه ته قانون وایي او له هغه وخت نه پیدا شوی دی. البته د وخت د ضرورت پر بنا له طبیعي تسلسل سره سم پراختیا مومي او د دندو وېش هم رامنځته کوي.

اساسي قانون «د قوانینو مور» او څوک یې «ملي وثیقه» هم بولي. نور فرعي قوانین له همدې اساسي قانون نه الهام اخلي، د نورو قوانیو قطب‌نما ده.

اسلام (۱۴۰۰) کاله پخوا د شرعي قانون په چوکاټ کې د اسلامي ټولنې د نېکمرغۍ لپاره عدالت، مساوات، نظم، د بندګانو حق او مکلفیت څرګند کړ، د امرو نهې رعایت، د دین او دنیا د مکافاتو و عده شوې ده. حق او عدالت ته خاصه پاملرنه شوې ده.

اسلام په لوړه پیمانه د ټولنې رفاه، نظم او نېکمرغۍ ته پاملرنه وکړه او د ژوند ټولې چارې یې تر چتر لاندې راوستلې، لکه:

۱- عبادات: روژه، لمونځ، حج، زکواة.

۲- معاملات: نکاح، طلاق، قرض، مضاربت، بیع او سود او نور.

۳- مجازات: حدود، قصاص او تعذیراتي جزا امر بالعروف و نهی عن المنکر پکې څرګند وو د اسلام خلیفه او د نن ورځې ولسمشر ته اطاعت هم پکې واجب بلل شوی دی، لکه چې آیت مبارک دی:

«وأَطِیْعُوا اللَّهَ و أَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَ أُوْلِی الأَمْرِ مِنْکُمْ»

(د الله، رسول او هغو کسانو اطاعت وکړئ چې له تاسې څخه د امر خاوندان دي.)

د اساسي قانون مواد عمومي وي او نور قوانین فرعي او اختصاصي دي، لکه: د جزا کود، د ترافیک او مالیې قانونو او نور.

اساسي قانون تعدیل لکه دا نور عادي قوانین ساده نه دی. تعدیل یې په «۱۴۹» او «۱۵۰» مادو کې راغلی، چې یوه پېچلې تګلار لري.

نور هېوادونه هم همدا ډول دي، مثلاً د امریکا اساسي قانون له «۱۷۸۷ع» کال نه تر اوسه تعدیل شوی نه دی.

دا هم باید په نظر کې ونیول شي چې اساسي قانون ځانته بېل ادبیات او بېله ژبه لري، خاص پام او مانا لري. جملې یې لنډې، مانا یې پراخه.

د افغانستان اساسي قانونونه د اسلام په رڼا کې د ډېرو ناخوالو او ربړو د تجربو نتیجه ده. کوم اسلام چې د اعتدال او زغم دین دی. د طالبانو په وخت کې کرنې، اقتصاد، معارف ته پام کم و، جلب او جذب په شدت دوم درلود، تنکي ځوانان بې له روزنې او ترېنېنګ او جنګي مهارتونو د جګړې میدان ته مارش شول.

د بشري حقونو شدید نقض پکې لیدل کېده.

د ۲۰۰۱ز کال د «سپټمبر ۱۱» په پېښه کې اسامه ابن لادن تورن شو، ملاعمر (لوی ملا) یې له سپارلو نه ډډه وکړه او سپارل یې د پښتني مېلمه‌پالنې د اصولو خلاف کار وباله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دی توپیر، کله چې د میوند د اتل سردار محمدایوب خان په کورنۍ جګړه کې له امیر عبدالرحمن خان څخه ماتې وخوړه، په ۱۸۸۸ز کې ایران ته سیاسي پناهنده شو. د ایران پاچا نصرالدین شاه د انګرېز په سپارش لومړی په خپل کور (ارګ) کې د مېلمستیا په پلمه دعوت کړ، بیا یې زنداني او ورپسې د ده دښمن (انګرېز) ته ورتسلیم کړ. (افغانسان درمسیر تاریخ، ۵۰۶مخ)

ترڅو B۵۲، F۱۶ راورسېدې، وچ او لانده یې وسوځل.

طالبان څوک مړه او څوک وتښتېدل. طالبان چې په کندز او بلخ کې تسلیم شول، په کانتینرو کې بار، د لیلې په دښته کې د ګلیم جم له خوا تر خاورو لاندې شول.

د ۲۰۰۱ کال د نومبر په ۲۵مه په قلعه جنګي کې د طالبانو جنګي اسیران د نړیوال کنوانسیون خلاف د بغاوت په پلمه تارو مار شول. د «کاروان مرګ» په نامه د بي‌بي‌سي فلم د رحمت آریا ژباړه چې د بېنوا وېبسایټ کتابخانه کې ساتلې ده.

ملامحمدعمر خپل تاج او تخت د پښتو د دود او مېلمه‌پالنې نه په قرباني کېښود او کندهار یې ترک او اداره یې د کندهار نامتو قومانان نقیب الله اخوند ته تسلیم کړه. (د کرونولوژي حوادث افغانستان، دوکتور جمیل الرحمن کامګار، ۴۳۴مخ).

د سپټمبر تر ۱۱مې دوې ورځې وړاندې دوو عربي انتحاریانو نامتو قوماندان احمدشاه مسعود ترور کړ. دا لومړی انتحاري برید و چې وروسته بیا نور هم دود شول، چې ولس تر اوسه ترې په رنج کې دی.

۱۰۳ فرمان

په ۱۳۸۲لمریز کال کې د «۱۰۳مې» ګڼې فرمان په ترڅ کې مدون شوی اساسي قانون له یوې مقدمې سره چې د زمان نیازمندي، ملي ارزښتونه، اسلامي ارشادات، نړیوالې معاهدې او میثاقونه په بشړه توګه پکې رانغښتي دي، تصویب او توشیح شو. ملي وحدت، دموکراسي، عمومي رفاه او د مدني ټولنې یادونه هم په پام کې نیول شوې ده. پر وروګلوۍ او برابرۍ او انساني کرامت باندې ټاکېد شوی او له پاک څښتن تعالی نه د ظلم، استبداد، تبعیض او خشونت نه د پاکې ټولنې هیله شوې ده.

په دې اساسي قانون کې د پخوا په شان چې کومه دنده به مشایخو، علماو او قومي مخورو اجرا کوله، دلته مدني ټولنې ته هم ځای ورکړ شوی دی چې د ولس د ویښتیا لپاره د نیوکو او وړاندیزونو له لارې د ولس او دولت ترمنځ د ملي شورا په څنګ کې یو ارتباطي پل شي. ولس ته د بشري حقونو له اعلامیې سره سم د دادخواهۍ او دادرسۍ حق ورکول شوی دی چې د خپلې دادخواهۍ غږ پورته کړي. ملي حاکمیت، خپلواکي، د ځمکنۍ بشپړتیا، مساواتو او عدالت پکې کلک تایید شوی دی.

د دموکراسي اصلي اصول، تفکیکِ قوا، ټولټاکنې او د قلم او بیان آزادي پکې په بشپړه توګه صراحت راغلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم فصل

لومړی ماده

«افغانستان، خپلواک، واحد او نه بېلېدونکی اسلامي جمهوري دولت دی.»

۱- افغانستان:

د لومړۍ مادې لومړۍ کلمه ده. د اقبال لاهوري د شعر دا بیت په سر کې راوړم:

آسـیا پیکـر آب و گِـل اسـت   ملـت افغـان در آن پیکـر دِل اسـت

د طول البلد او عرض البلد په «٦٦،١٨» او «٣٣،٩٣» درجو کې پروت دی.

دافغانستان پخواني سرحدونه شمال تر جیحون سیند، په جنوب کې تر عرب بحیرې، لوېدیځ کې تر بلوڅستان او سیستان، او شمال ختیځ کې تر چیني ترکستان پورې وو. د پخوانو آریایي قبایلو لومړی ټاټوبی بلخ او د هندوکش د غره دواړې خواوې وې.

د روس او انګرېز په زور یا نیرنګ سره اټک، ملتان، کشمیر، دېره غازي خان، اسمعیل خان دېره، پېښور، سِند، بلوڅستان له فوشنجه تر

کوژکه، سوات، باجوړ، چترال، د اونوی سیمې، وزیر، د اورچاګۍ چمن پاکستان ته وربېلې شوې.

سیستان اېران ونیوه؛ پنجده او مرو روسانو.

سلطان محمود غزنوي سرحدات اصفهان، عراق او تر ګنګا سیند پورې غځېدلي وو. غزنی، بلخ، لاهور او بُست د غزنویانو په دوره کې پایتخت و. (آریانا دایرة المعارف، ۵ټوک، ۲۵۸مخ)

تر ټولو شومه معاهده د امیرمحمدیعقوب خان او انګرېز ترمنځ په ۱۸۷۸ز کال کې د ګندمک معاهدې په نامه او بله په ۱۸۹۳ز کال د ډیورنډ معاهده د امیرعبدالرحمناو انګرېزانو ترمنځ وشوه، چې ټپونه یې تر اوسه روغ نه دي. (غلام محمدغبار، تاریخ افغانستان در مسیر تاریخ، ۷مخ).

روس او انګرېز د افغان تاریخي دښمنان دي. لکه چې وایي:

از یکطرف نهنگ و از دیگر طرف پـلنگ	هر دو بـخـون ما دهن خویـش کرده رنگ
اکنون که گشته اند بخود مبتلا ز جنگ	جهد کنید بهرِ چه هست این همه درنگ؟
در حـــفظ راهِ حق تیغ و سـیر شوید	مانـند برق جـلوه کـنانه در نظر شوید

(افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۲مخ)

که څه هم دلته پلنګ راغلی، اصلاً په نړۍ کې روسان په قطبي خرس شهرت لري.

کوم نوم چې په اساسي قانون کې په لومړۍ او نورو مادو کې راغلي دي، دا اوس چې د موجوده افغانستان له جغرافیې عبارت دی، چې نوم یې افغانستان دی او اوسېدونکي یې افغانان دي.

کله چې ابومسلم عبدالرحمن په ۱۲۹سپوږمیز کال د امویانو پر ضد د عباسیانو په پلوی پاڅون وکړ او په شمال لوېدیځ کې یې ځینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې له امویانو پاکې کړې. د خراسان خپلواکه پاچاهي یې اعلان کړه. خالد برمک بلخي هم اېران ته ننوت او تر عراق پورې یې امویان وځپل. یعنې افغانانو داسې نه چې د نولسمې او شلمې پېړۍ سرزوران یې پر خوله وهلي دي، بلکې په لومړۍ هجري پېړۍ کې یې پاڅون کړی دی. (غبار، ۷۸مخ).

نومونه د تاریخ نورو داسې دورونو کې له منځه ځي او یوازې تاریخ پاتې شي. ځینې پېژندلي کسان ځان د مطرح کېدو په خاطر د موضوع د پیدا کېدو په لټه کې وي او یا د پردو په لمسون نیابتي فعالیت بېځایه ریاکارانه د ځینو د اغوا نه په ګټې اخیستلو سره د نوم موضوع راپورته کوي او د ملي وحدت ضد اور ته لمن وهي.

په داسې حال کې چې لوی هېوادونه لکه سعودي عربستان شته چې هېواد یې د یوه کس په نامه دي، چې د عبدالعزیز ابن سعود پاچا له خوا په دې نامه ونومول شو. یا لکه د امریکا په شان یوه لویه وچه د اېټالوي ملاح امیریکوس پوچي په نامه ونومول شوه.

د اساسي قانون د څلورمې مادې دویم بند صراحت لري. «هر څوک چې د افغانستان تابعیت لري، افغان دی.»

تابعیت مهم دی. که یو امریکایی یا یو انګرېز افغاني تابعیت ترلاسه کړي، نو کافي ده هغه هم افغان دی. دا نور پکار نه ده چې کوم قوم دی.

په نورو هېوادونو کې هم قومونه شته، لکه اېران چې عرب، تُرک، بلوڅ، کُرد، قاجار، پهلوي او نور قومونه، مګر په نتیجه کې ټول اېرانیان دي. ترکیې، د هند لویې وچې او پاکستان هم دا ستونزه حل کړې ده. امریکا ته اروپایي او یا نور مهاجر او له افریقا نه د غلامۍ لپاره په زور

راوستل شوي تورپوستي هم ځان امریکایان بولي او د امریکا د ګټو دفاع کوي. په نړیوالو لوبو کې همدا پخواني افریقایان د امریکا تر بیرغ لاندې د قهرمانۍ مډالونه راوړي. د اولمپیک په لوبو کې د امریکا په نامه ویاړي.

د جبر تاریخ او د خلق ډموکراتیک ګوند د کړنو له کبله ډېرو افغانانو د مجبوریت له مخې د بهرنیو هېوادونو پردي تابعیتونه ومنل. په پاسپورت او تذکره کې یوازې د هغه هېواد تبعه پېژندل کېږي، قوم او یا پخوانۍ سابقه یې پکې نه ده لیکل شوې.

افغانستان چې د افغانانو ټاټوبی دی، پینځه زره کاله تاریخ لري او یوه معینه جغرافیه کې پروت دی. مدنیت او ټولنیز دودونه لري، لومړی پاچا یې «یما» نومېده، د هېواد د هغه وخت نوم «آریانا» و، په کرهنې او مالدارۍ باندې بوخت وو. د سیندونو په غاړو او شنو میېنو کې به مېشته کېدل. آس سواري، پهلواني او ښکار یې مشهور سپورتونه وو. طبیعي سرحدونه یې له آمو تر اټک پورې وو، لومړی پایتخت یې بلخ أم البلاد و او وروسته به بیا کله هرات، کله سیستان، کابل، کندهار او غزنی و.

ډېر اتلان او پوهان یې په خپله لمن کې روزلي دي، لکه: سیدجمال الدین افغان، مولانا بلخي، ابوعلي سینا، خوشحال خټک، رحمان بابا، ګوهرشاد بېګم، رابعه بلخي، نازو انا، زرغونه انا، د میوند ملالۍ او نور او نور.

افغان له خپلې مېنې سره کلکه مینه لري او د خپل ټبر د ډېرېدو هیله کوي، لکه بیټ نیکه چې به د خپل زړه ارمان د شعر په ژبه داسې راوړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته دي د غرو لمنې   زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدایه   لویه خدایه لویه خدایه

احمدشاه دُرانی به هم د ډهلي پر تخت ناست و او د پښتونخوا د غرو سرونه به یې یادول. حاجي میرخان (میرویس نیکه) د ۱۸مې پېړۍ په سر کې د صفوي لښکر سرمدار «ګرګین خان» تار په تار کړ او کندهار یې ترې پاک کړ. پایتخت به کله اصفهان و، کله ډهلی.

غلام محمدغبار د خپل تاریخ افغانستان در مسیر تاریخ په ۳۲۵مخ کې راوړي دي چې «۲۵ کلن ځوان پاچا شاه محمود هوتک ته اېراني شاه حسین صفوي په خپله خپل تاج د ده پر سر ورکښېود او تخت یې ورتسلیم کړ. او خپله لور یې هم ورکړه.» همدې تاریخ دا هم راوړي دي چې «د بخارا پاچا د احمد دراني وزیر شاه ولي‌خان سره د آمو دریا د سرحد د پېژندو معاهده لاسلیک کړه، چې شاه ولي خان له هغې خوا د رسول صلی الله علیه وسلم خرقه مبارکه د وخت پایتخت (کندهار) ته رانقل مکان کړه.» دا د تاریخ هغه له ویاړه ډکې کارنامې دي.

پایتخت:

د اساسي قانون ۲۱مه ماده:

«د افغانستان پایتخت کابل ښار دی.»

پایتخت، کوم ښار چې مرکزي حکومت، د دولت مرکزي اداره یا په پخوانۍ اصطلاح پاچاناستي ښار ته وایي. پایتخت د هېواد زړه وي. د دولت د درېواړو قواو مقر د نژدې تګ راتګ په خاطر په پایتخت کې سره نژدې وي.

دولت هم تر ټولو د پایتخت آبادۍ ته خاص پام لري. له اطرافي ولایتونو سره یې په کلتور او فرهنګ کې توپیر وي.

په مختلفو وختونو کې زموږ د هېواد مختلف ښارونه پایتخت ټاکلي دي؛ د یما پاچا او کنشکا په وخت کې بخدي (بلخ) - چې په ام البلاد مشهور و – پایتخت و. د تېموریانو په وخت کې هرات و.

د زنبېل او کابل شاهانو په په دور کې کابل پایتخت و. د تنظیمي جګړو په وخت کې کابل ډېر زخمي زخمي شو، لکه ترانه ساز چې وایي:

«کابل در ګرفت، و دودش سرآمد»

د هوتکیانو او ابدالیانو په وخت کې کندهار پایتخت و، چې د تېمورشاه دُراني لهخوا په ۱۷۷۵ز کال کې له کندهار څخه کابل ته نقل کړ.

کابل هغه رښتینی ملي وحدت تمثیلوي – په یوه کوڅه کې هندو، مسلمان، ازبک، بلوڅ، پښتون او هزاره یو ځای د ښه ګاونډیتوب په چوکاټ کې ژوند په ډېرو وختونو کې په غم او ښادي کې شریک دي.

کله کله جلال‌آباد او کابل ته د نژدېوالي او ښه ژمي په خاطر په جلال‌آباد دوهم پایتخت په ډول مرکز و. دا هم باید راوړم چې د افغانانو د لویې واکمنۍ په وخت کې پاچاناستي ښارونه کله ډهلی، کله هم اصفهان و.

۲ - خپلواکي او د حی علی الفلاح چیغه:

د اساسي قانون د لومړۍ مادې بل حکم خپلواکي ده.

دا د آزدۍ چیغه وه، داسې چیغه وه چې لکه آذان د خلکو په غوږونو کې ازانګه وشوه. مبارزې ته وروبلل شول. افغانان د تاریخ په اوږدو کې د هر بهرني استبداد په مقابل کې پورته شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«افغانستان بیا د نړۍ د سترو زبرځواکونو او لویو زورواکو امپراتوریو په ماتولو کې اوږده تجربه لري...» (پوهاند محمداسمعیل یون، د زماني کړلېچ، کتاب ۱۰۵ مخ).

دا د خپلواکۍ روحیه د افغان په وینه کې ده، لکه چې د امیرپولاد زوی امیرکروړ په ۱۳۹سپوږمیز کې د غور نه پر خپلو میرڅمنو د اخطار داسې غږ کوي:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته   پر هندو سیند و پر تخار او پر کابل نشته
بـــل پـــه زابـــل نشـــته   لـــه مـــا اتـــل نشـــته

ملنګ جان شاعر بیا داسې وایي:

وطن جنت نشان دی، ګلان پکې کرمه   پر ما د روح نه ګران دی، ګلان پکې کرمه

د هېواد هرې درې د قهرمانیو خاطرې په زړه کې ساتلې دي، لکه:
ملي اتل عبدالله خان اڅکزي هم د نورو غازیانو په ګډون د ښکېلاک پر ضد د کابل بالاحصار ته څېرمه د انګرېز پرېنس کور ته په ۱۸۴۱ز کې اور واچاوه چې پرېنس او ورور یې دواړه پکې ووژل شول. د شېرپور (چې اوس یې ځینې «شېر چور» بولي) د جګړې د میدان مشر و. همدا ډول تاریخ د هېواد د ګوټ ګوټ قربانۍ او شهادت په یاد لري. (آریانا دایرة المعارف، ۹۷مخ)

له حی علی الفلاح د چیغې سره سم په ۱۹۱۹ز کې ملي قهرمان غازي امان الله خان د نړۍ د دوخت زبرځواک چې په ملکیت او مستعمرو کې لمر نه لوېده، چلېنج ورکړ او خپلواکي یې د توري په زور پرې ومنله. په دې محرکه کې د دفاع وزیر سردار محمدنادرخان تدبیر او د جنوبي جبهې مېړانه د هېرېدو نه ده. په دې خوځښت کې

د وخت د علامه محمود طرزي له خوا د تلې په ۲۲مه ۱۲۹۰لمریز د سراج الاخبار افغانیه ورځپاڼه کې د ده په مدېریت د حی علی الفلاح چیغه پورته شوه.

چې خلک پر جوش او جذبه راغلل

ملي قهرمان غازي امان الله خان د خپلواکۍ اعلان وکړ او انګرېزانو ته یې چلېنج ورکړ. په همدې اخبار کې دا بیت هم لیکلی و:

صبح شد برخېز! ساز راستي اسا نواز

(د آریانا دایراة المعارف، ۵ جلد، ۱۵مخ)

شعري صنعت دی، اسا په کلاسیک موزیک کې هغه راګ دی چې د سهار په وخت غږول کېږي.

خپلواک د مالک، اختیارداره او خاوند په مانا دی. افغان خپلواکي د خپل ژوند د اصل په توګه منلې ده. هېواد د خپلواکۍ په خاطر د نړۍ د سترو فاتحانو سره یې ډغرې وهلې، د یوناني سکندر کبیر، چنګېز، اورنګ او فرنګ سره ککرې جنګولې. د جهاد په وخت کې د دویمې جګړې د شوروي د نړۍ فاتحان مات کړل، لکه چې وایي:

«افغانستان د امپراتوریو هدیره ده»

شوروي مارشالانو ته یې د عبرت درس ورکړ. شوري یې په روسیه بدل کړ. نو امریکایانو ته دې هم خدای خیر پېښ کړي. دوی هم اوس د وتو په لټه کې دي.

کله چې د هند لومړي وزیر په ۱۳۹۴ کال د ملي شورا د نوي تعمیر د افتتاحیې وینا کې چې «د هند په مرسته اباده شوې ده.» دا ډول زیاته کړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي اتل غازي امان الله خان نه یوازې خپله خپلواکي واخیستله بلکې هندي آزادي خواهانو مقاومت ته هم په کابل کې ځای ورکړ او د دوی تر شا ودرېد او د پان اسلامېزم برنامه یې طرحه کړه.

غازي له خپلواکۍ سره سم په ټوله نړۍ کې هغه شومه مروجه پدیده، مریتوب او مینځولي یې له منځه یوړه.

د افغانانو د خپلواکۍ د استرداد لپاره د انګرېز په درېواړو جګړو کې ثابته شوه. په ۱۸۷۹ کال کې هم د غازیانو له ډاره د انګرېزانو عمومي قوماندان جنرال رابرټس چې سر یې کل و نو په رایټ‌کَـل مشهور و، اړ ایست چې په شېرپورکلا کې له غازیانو نه ځان پټ کړي او له بالاحصار نه وتښتېد.

غازیان لکه میربچه خان، میرغلام قادر اوپیاني، غلام حیدرخان څرخي، جنرال محمدجان خان وردګ، ملامشک عالم، عصمت الله خان جبارخېل او نور په سلګونو غازیان د خپلواکۍ پتنګان وو. (افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۲۶مخ)

او غازیانو به دا بیتونه ویل:

محمدجان خان مرد میدان است   ایوب خان شېر غران است
میربچه خان رس رسان است   آزادي فخر افغان است
رابت کلا لات کلان است   بیا، بیادر انګور بخو

لات په انګرېزي کې هغه (لارډ) دی چې د سردار مانا لري، مګر په افغانانو کې د توهین او تحقیر په مانا دی.

خو ان وزیرمحمداکبرخان د خپلواکۍ په روحیه د انګرېزانو قوماندان مکناټن له یوه بل انګرېز سره له بالاحصار نه د خبرو لپاره راوغوښت او په اوسنۍ وزیراکبرخان مېنه کې هغه وخت خالی دښته

وه، پخپله چاړه وغځاوه او د هغه پر راایستلې تفنګچه یې ترې واخیسته او د انګرېز ماتې پیل شوه. یوازې هغه مشهور ډاکټر برایډن له تورخمه ور تېر شو. د مکناټن هغه په موزیم کې پرته تفنګچه د حضرت مجددیله خوا د پاکستان د وخت د ISI مشر جنرال حمیدګلته بخشش شوه. له افغانانو سره د خپلواکۍ روحیه تل وه.

د بهرنیو چارو وزارت مرستیال صمدغوث په خپل کتاب «سقوط افغانستان» شوروي ته د سردار محمدداود خان وروستی سفر راوړی دی «کله چې لیونیر برژنېف د وخت زورګوی د ښه ګاونډېتوب او همسایه‌ګي ژوند، متقابل احترام خلاف بالآخره د ډیپلوماټي ادب نه لرې بې‌ادبه خبره وکړه، چې د سردار دماغ یې خراب کړ او د هېواد د خپلواکي سره په ټکر کې وه، سردار دا وویل:

«افغانستان به غریب پاتې وي او خپلواک به وي.»

غونډه یې پرېښوده او مخ یې د وطن په لور ونیوه. د برژنېف پښېمانۍ ځای ونه نیو.

د خپلواکۍ نه مطلب دا دی چې وکیل، والي، قیمومیت او هدایت او د پردو لارښونه نه مني او په دې لار کې هم افغان هم خپله وینه تویوي او هم د پردي.

پر خپلواکۍ او ملي حاکمیت معتقد دي. په خپله اراده د هېواد د ګټو لپاره تصمیم نیسي. که بهرنیانو سره سیاسي اړیکې ساتي، د متقابل احترام پر اصولو ولاړې وي. خپلواکي ملي حاکمیت تنظیموي، کوم قوانین چې راوباسي، د تطبیق توان یې ولري او د ځمکې بشپړتیا وساتي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانانو تل د خپلې تورې په زور خپله خپلواکي ساتلې ده، او ان د هېواد ښځې هم پر آزادۍ مينې وې، لکه:

په ۱۸۸۹ز کال د ميوند په جگړه کې د سردار غازي محمدايوب خان تر قوماندې لاندې پېغلې ملالې د جگړې ميدان ته ورودانگل او ويې ويل:

کـه پـه ميوند کې شـــهيد نه‌شـــوې   خدايږو لاليه بې‌ننگۍ ته دې ساتينه

د ملالۍ غږ لکه د «حی علی الفلاح» تاثير و ښند، د غازيانو وينه په جوش راځي، دښمن ماتې خوري، د تېښتې لار نيسي، چې د ميوند په هديره کې لا اوس هم د انگرېزانو د ميوند د جگړې مړي هم ښخ دي. پر ځای بولم چې دلته د افغان ښځو د مېړانې يوه بله کيسه راوړم:

کله چې احمدشاه دراني د مرهټې د غزا نه د کندهار په لور راوخوځېد او کندهار ښار ته نيزدې يې کمند وواهه، چې سبا به د ورځې په لوړ وياړ ښار ته ورننوځي، يو غازي چې کورنۍ يې همدې تمځای ته نيژدې وه، چې په څو مياشتو له خپل کور او کهول نه لرې و، غلی کور ته لاړ. چې مېرمن يې بي بي عينو چې پوه شوه، چې لښکر يې پرېښی او د بابا بې اجازې راغلی، له کوره و ايستی. چې سبا د نورو غازيانو له خوا په لار کې ونيول شو او بابا ته راوستل شو، چې بابا ته يې خپل سرگذشت او د بي بي عينو همت يې بيان کړ. احمدشاه بابا د دې مېرمنې په همت، غيرت يو کارېز وروباښه، چې «د عينو کارېز» په نامه يادېږي او اوس يو ښارگوټی په ډېره مدرنه نقشه د «عينو مېنه» په نامه پکې جوړ شوی دی. چې د خپلواکۍ او د محرکې په ډگر کې مېرمنې هم د خپلو مېړو نه څه کمی نه لري.

سردار محمديعقوب تر رواني فشار لاندې د هند د وسيرا تر تهديد لاندې د گندمک معاهدې په ترڅ کې په دا ډول ډيپلوماتيکو الفاظو او لويه مانا لاسليک ته په داسې جملو اړ ايست:

«زموږ دوست به ستا دوست وي او زموږ دښمن به ستا دښمن وي، اړ ايست» په دې ډول خپلواکي محدوده شوه او دا ننگينه معاهده تاريخ ثبت کړې ده. دا معاهده د سردارمحمديعقوب خان له خوا وه. چې نور ملت ته د منلو وړ نه و، د خلق ډموکرات گوند د ببرک کارمل اساسي قانون «۱۱مه» ماده هم دا ډول صراحت لري: «د افغانستان ډموکراتيک جمهوريت خپله هر اړخيزه عنعنوي دوستي او همکاري له شوروي اتحاد سره او د دوستۍ او همکارۍ مناسبات د سوسياليستي اتحاد له نورو هېوادونو سره د انټرناسيوناليستي يووالي پر اصل پراخ او ټينگوي.» دلته دوستي د يوه مکلفيت په مانا ده.

ددې اصل خلاف چې وايي:

«په سياست کې دايمي دوست او دايمي دُښمن نشته.»

دلته د دې دوو مطالبو ترمنځ چندان توپير نشته. په دواړو مطلبونو کې دوستي راغلې ده، چې د متقابل احترام شرط پکې نشته. د ببرک دا اساسي قانون د انقلابي شورا له خوا هم تاييد شو. په دې ډول خپلواکي تر سوال لاندې راغله. البته د قانون هره معاهده يو الزاميت او پابندي لري، خو خپلواکي پابندي نشي منلای.

د اساسي قانون په ۹۵مه ماده کې د هېواد دفاع د ټولو اتباعو وجيبه بلل شوې ده. ولسمشر په ٦٣مه ماده او وزيران په ۷۴ ماده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحلیف د اجرا په وخت کې د پاک خدای په نامه لوړه کوي، چې د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا ساتنه به کوي.

په دې روحیه په نورو مادو لکه «۵، ۸ او ۵۵مه» کې د خپلواکۍ په ساتنه تایید راغلی دی.

مکار دښمن په کمین کې و له کورني ارتجاع سره یې لاس یو کړ او د ملي قهرمان غازي امان الله خان په مقابل کې د کاپیسا د غلو مشر او د ملک محسن مزدور د پاړاچنار کې په غلا تورن د سقاو زوی (حبیب الله) د پاړاچنار سماوارچي، هلته هم په غلا تورن و، وهڅاوه چې اغتشاش جوړ کړي. اعلیحضرت غازي امان الله خان چې ملي وحدت ته معتقد او ورورګلوي پلوی و، ونه غوښتل چې تاج او تخت یې په وینو ولړل شي، استعفی یې وکړه. (افغانستان در مسیر تاریخ، ٦١٥، ٦١٦، ٦١٧مخونه)

د غازي علم او معارف ته خاص پام و. د «غلامۍ» په نامه کومه شومه نړیواله پدیده چې دود وه، ده د ټولو غلامانو د آزادۍ فرمان ورکړ. له هېواد سره به یې په ایټالیاکې د افغانستان نوم مل کاوه. امان الله د افغانستان دی لومړی پاچا و چې اساسي قانون یې راوایست.

شهزادګۍ هندیې په خپله دا بیان را ته کاوه چې زه او زما بله خور به د مجبوریت له مخې د دولتي مرستون لیلیې ته ورکړو او اعلیحضرت به هم په خپل بایکسل د ارزان‌بیه ترکارۍ لپاره ډېر لرې ځای ته تللو. چې د نوموړي غازي – چې خپله پاچا د پاچا زوی او د پاچا لمسی و - دا اقتصادي وضع اوس له یوه عادي جهادي قوماندان سره نه پرتله کېږي، ځکه چې ډېر یې آن ښارګوټي لري. د اعلیحضرت

محمدظاهرشاه ژوند هم په هغه مرسته و چې د سعودي پاچا له خوا ورسره کېده، ژوند کاوه.

د سقاو زوی د علم او پوهې دروازې وتړلې او مالیه یې هم معاف کړه او بهرنیو سفیرانو ته یې وویل چې سم کار وکړي، که نه معاش یې نه لوړوي.

محترم غلام محمدغبار په خپل همدې کتاب کې دا هم راوړي چې سړی ساده و، ټول واقعیتونه به یې ویل. کله چې د کابل په ښهر آرا سیمه کې ټپي شو، درملنه یې د انګرېز سفارت وکړه. د سقاوی حکومت په یو کال کې تر پکتیا او کندهاره وغځېده چې په دې موخه یې د رسېدو لپاره ډېرې وینې هم توی کړې، چې له پردیو سره د خپلواکۍ په خلاف د اړیکو لرلو له امله مجازات شو.

۳ - واحد او نه بېلېدونکی:

د لومړۍ مادې تسجیل او تشخیص واحد نظام دی. چې ټوله اداره له مرکز څخه کېږي. که واحد نه وي، بل سیستم او دولتي نظام فدرېشن دی. یا په بله مانا ایالتي سیستم دی، چې په دې سیستم کې هر ایالت خپله داخلي اداره یا په بله مانا خپله داخلي آزادي لري او معارف، پولیس او نور اداري سیستم یې له یو بل سره توپیر لري، لکه د پولیسو رتبې او یونیفورم یې توپیر لري. یوازې بهرنۍ سیاست، دفاعي اداره او پیسې او اسعار یې یو وي چې له مرکز نه اداره کېږي او هر ایالت د ځان لپاره پارلمان لري؛ قضا هم په ایالت پورې تړلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نظام په امریکا، روسیه، آلمان او پاکستان کې جاري دی. البته په پرمختللو هېوادونو کې سمې پاېلې لري او په ځینو هېوادونو کې یې ستونزې راولاړې کړې دي.

په پاکستان کې د پاکستان د راپیدا کېدو له وخته تر اوسه د پاکستان د تجزیې اوازې شته؛ شرقي پاکستان ترې بېل شو او یو خپلواک هېواد د بنگله‌دېش په نامه ترې خپلواکي ترلاسه کړه. بلوڅان د بلوڅستان د ایالت خپلواکي غواړي او د خیبر پښتونخوا ایالت هم ارام نه دی.

په ځینو اروپایي هېوادونو کې هم ستونزې راپورته شوې دي، چک‌سلواکیا په چک او سلواک تجزیه شوه، پخوانۍ یوگوسلاویا هم همدا ډول، چې ایالتي نظام یې درلو. ډېرې ناوړې پېښې او جنایات پکې راغلل، چې تجزیه شوه.

فدرالېزم تقریباً یو گام تجزیې ته نیژدې دی او د قومونو او سیمو ترمنځ واټن راولي. د ځینو ولایتونو خودسره والیان مو ولیدل چې د مرکز اطاعت یې نه کاوه.

واحده او مرکزي اداره په اېران او فرانسه، سعودي او نورو هېوادونو کې رواج ده. هرڅه د مرکز په لاس او اداره کې وي. واحد نظام زموږ د هېواد لپاره حیاتي مسأله ده او ملي وحدت په واحد نظام کې سم تامینېږي. مرکزي اداره متوازنه پراختیا او متوازن معارف په نظر کې نیسي. له یوه ولایت نه چې بل ولایت کې څوک دنده اخلي مرکزي اداره قومي ترکیب په نظر کې نیسي او په دې ډول ملي مشارکت تامینېږي. کوم مامورین چې په ولایتونو کې مقررېږي او د

هغه ولایت له کلتور او دود سره بلدېږي او آن دوستان پکې مومي. کله کله هغه مامورین هلته دوستۍ او خپلوي وکړي او ملکیت اخلي.

د اساسي قانون «١٣٦مې» مادې هم مرکزي اداره بیا تایید کړې ده. د دې قانون د مقدمې په څلورم بند کې د «افغانستان واحد او یو موټی» حکم کړی دی.

په پورتنۍ ماده کې دا صراحت هم راغلی چې په ولایتونه واحد اداري محلي تشکیل لري.

زموږ د هېواد د تاریخ په اوږدو کې د واک پر سر ډېرې جگړې شوې دي، مگر د چا په یاد نه دي چې کوم افغان دې د بېلېدو په فکر راغلی وي.

د ډیورنډ کرښې کښېل او د افغان یوه لوی قوم د یو بل نه بېلېدلو او یوه اوږده لویه برخه جلا کول. دا د زور، تهدید، د ١٨٩٣ کال د نومبر ١٢ د امیرعبدالرحمن په لاسلیک معاهده وشوه چې تر اوسه د کرښې هغې خوا او دې خوا ونه منله او د لانجې په ډول تر اوسه پاتې ده. وایي جغرافیه قومونه نشي سره بېلولای. لر او بر پښتانه سره یو دي.

اساسي قانون د واحد نظام حکم کړی دی. ١٠٣ فرمان په حکم او د مقدمې په پینځم بند او د قانون په شپږمه ماده کې ملي وحدت په ټینگه صراحت لري. چې ملي وحدت د نه بېلېدونکي هېواد اساس او اصل جوړوي.

لېنېنستانو (روسانو او خلقیانو) په وروستیو ورځو کې، چې له بري نه ناهیلي شوي وو، په شومه او خاینانه پروژه کې غوښتل چې هېواد د تجزیې په درشل کې ودروي. نو د مقدمې په ډول شمالي ولایتونه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خودمختارۍ په ډول تشکيل کړي، چې د وخت لومړي وزير سلطان علي کشمند له ځينو ادارو سره جوخت په بلخ کې دفترونه پرانيستل.

۴- اسلام

«إِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَاللّٰهِ الْإِسْلَامُ»

(د الله جل جلاله په وړاندې دين همدا اسلام دی.)

اسلام هم په همدې لومړۍ ماده کې يې حکم شوی دی.

د اساسي قانون دويمه ماده هم داسې صراحت لري:

«د افغانستان د اسلامي جمهوريت د دولت دين، د اسلام سپېڅلی دين دی.» يعنې د دولت رسمي دين اسلام دی.

بودايي او زردشت د هېواد په تاريخ کې راغلي دي. (د نړۍ ستر اديان، ٢٢٢مخ)

په شپږمه مېلادي پېړۍ کې چې د اسلام دين لپاره محمدصلی الله عليه وسلم مبعوث شو او اسلام ترويج شو، افغانانو ژر ونه‌مانه، پر خپل پخواني دين ټينګ وو. نور آسماني نازل شوي کتابونه زبور، انجيل، تورات او صحيفې هم هغه آسماني کتابونه دي چې د نظم او د بشر د نېکمرغۍ لپاره نازل شوي دي.

له پاک خدای جل جلاله نه د «۱۰۳» ګڼې فرمان په دويم بند کې هم د دې اساسي قانون د اسلام مبين دين د حکمونو د رعايت هيله کړې ده.

د لومړي ځل لپاره د امويانو د خلافت په وخت کې د لوېديځ له لوري اسلام دين هېواد ته رانوت.(افغانستان در مسير تاريخ ٦٥ مخ)

له ډېر مقاومت وروسته يې بالاخره له افغاني کلتور او فرهنګ سره دومره بافت وخوړ چې بېلېدل يې آسانه نه دي. ولي محمدطوفان وايي:

هسې رنګه مې ايمان دی په پښتو کې   لکه څنګه چې پښتو يې ده ايمان کې

(آريانا دايرة المعارف، ۵ټوک، ۲۸مخ)

تر مدون اساسي قانون وړاندې به امير يا پاچا ته د اسلام خليفه او د خدای سيوری ويل کېده. قانون او شريعت يې په واک کې وو. ټولې حقوقي معاملې او جزايي معاملې د اسلامي شريعت په رڼا کې اجرا کېدې. ديني مناسک لکه لمونځ، روژه، زکات او حج په بشپړ ډول اجرا کېدل. د عقيدې او ديني جذبې پر بنا په هغه ستونزمن حالت کې خلک د ترانسپورت د نه درلودو سره به له افغانستانه په پښو او له ځمکني کاروان سره د خدای کور ته تلل، چې کلونه وخت به يې نيوه. اوس هم چې په کومې جزايي يا حقوقي مسأله کې په قانون کې صراحت نه وي اوس هم شريعت پر ځای دی. لکه چې په «۱۳۰مه» ماده کې داسې راغلي دي: «که د غور لاندې قضاياوو له جملې څخه د کومې قضيې لپاره په اساسي قانون او نورو قوانينو کې حکم موجود نه وي، محکمه د حنفي فقهې د احکامو له مخې او په هغو حدودو کې د ننه چې اساسي قانون ټاکلي، حل او فصل کوي.»

د اميرحبيب الله خان تر وخته پورې ښوونځی نه و. لومړی ښوونځی د حبيبيه په نامه جوړ شو، چې تر دوولسم ټولګي او د لېسې په توګه تر اوسه موجود دی.

همدا ديني مدرسې وې چې ملا او مولوي به ترې فارغ شو، نو بيا به يا قاضي و او يا اداره‌چي په کار وګومارل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هم مدرسې او مساجد د تعلیم او روزنې لپاره کار کوي، بالخصوص په دیني برخه کې. پخوا نه اروپا وه او نه امریکا، نه د اوس وخت له نیازمندۍ سره برابر عصري تعلیم. ډېر کسان د علم د کسب لپاره دیوبند (هندوستان) ته تلل. پینځه وخته لمونځ، د اخترونو لمونځ د پخوا په شان پر خپل ځای دي. د حج لپاره نور سهولتونه راغلي دي.
د حج لپاره یو بشپړ وزارت په دولتي تشکیل کې جوړ شوی دی. په ټولو دولتي پوهنتونونو کې د شرعیاتو پوهنځي شته، چې فقه پکې د تخصص په ډول تدریسېږي. د دیني ورځو، د جمعې ورځې، اخترونو، مولود شریف او عاشورا دیني مراسم اجرا کېږي. نکاح او جنازه د اسلامي مناسکو په اصولو اجرا کېږي.

د اساسي قانون د «٦٢مې» مادې په حکم ولسمشر باید له افغان او مسلمان مور او پلار نه زېږېدلی وي.

د اساسي قانون د «٦٣مې» مادې په حکم ولسمشر، په «۷۴مه» ماده کې وزیران په «۱۱۹مه» ماده کې د سترې محکمې غړي د خدای پاک په نامه لوړه کوي. په ملي سرود کې په تکراري ډول د «الله اکبر» کلمې حکم شوی دی. د ملي شورا غړي هم دا ډول د پاک خدای جل جلاله په نامه لوړه کوي.

اسلام یوه سره کرښه ده چې «۳مه» ماده یې په اړه وایي:

«په افغانستان کې هېڅ قانون نشي کولای چې د اسلام د سپېڅلي دین د معتقداتو او احکامو مخالف وي.»

افغانانو د اسلام د دین په لار کې هم چوپړونه کړي او تر هندوستان، ماوراءالنهر، ترکستان، اېران او دجلې پورې د اسلام دین رسولی دی. احمد به مرهټې واهه او محمود به د سومنات بوتان

ماتول. اسلام پر طبیعت برابر او معتدل دین دی. د اکوړې او حقاني مدرسې د ماشیني طالبانو او ملایانو د کړنو په مقابل کې حساسیت شته. دا مې رایاده شوه، کله چې سیدجمال الدین افغان د امیرشېرعلي خان له درباره خپه او د اروپا په سفر لاړ، ډېر شاګردان وروزل، او په اخېر کې یې خپل مشاهدات دا ډول خلاصه کړل:

او د مسلمانانو له کړو څخه یې ګیله درلوده، داسې یې وویل چې تر اوسه تر عام و خاصو پورې رسېدلې ده:

«اسلام مې ولید چې مسلمانان پکې نه وو، مسلمانان مې ولیدل چې اسلام پکې نه و.» سیدجمال الدین د محمود طرزي استاد هم و. (آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۳۷۵مخ)

سید د افغانستان لپاره اصلاحات غوښتل او همدا ډول د اېران، ترکیې لپاره د ډموکراتیک رژیم او دهند او مصر لپاره خپلواکي او اسلامي وحدت غوښت. (افغانستان در مسیر تاریخ، ۵۰۷مخ)

۵- جمهوریت

د اساسي قانون په لومړۍ ماده کې د افغانستان دولتي نظام «جمهوریت» حکم شوی دی.

چې د اسلامي اصولو سره برابر دي او د بیعت بڼه لري او انتخابي دي او میرثي نه. تر امویانو پورې خلفای راشدین د بیعت له لارې انتخابېدل چې د لومړي ځل لپاره امویه نظام میراثي کړ او خپل زوی یزید یې په انتصابي ډول د اسلام د خلیفه په توګه وټاکه، چې د اسلام ذات‌البیني مخالفتونه تر اوسه دوام لري.

د افغانستان دولتي نظام جمهوري دی، نه شاهي، نه امارت او نه خلافت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېواد په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د ۱۳۵۲ کال د چنګاښ په ۲٦مه له نظامي کودتا نه وروسته په سبا (په ۲۷مه) یې د سردارمحمد داود خان له خوا جمهوریت اعلان شو. جمهوري نظام یو ولسي نظام دی، مګر کله چې دېکتاتورانه روحیه ولري، تر ډېرو شاهي نظامونو نه بدتر او ډېر مستبد وي. معمولاً د جمهوریت په سر کې ولسمشر دی چې د سراسري رایو په مټ وټاکل شي.

د سردارمحمدداودخان په جمهوریت کې ولسمشر د هغه وخت د اساسي قانون د «۷٦مې» مادې پر بنا د یوازیني ګوند له خوا کاندید او د لویې جرګې له خوا ټاکل کېده او اجرائیه واک یې درلود. داسې نظام چې سراسري نه وي، له ډموکراتیکو اصولو سره په تضاد کې بلل کېږي.

د ببرک په (تش په نامه) اساسي قانون هم هر څه یوازې د انقلابي شورا او رییسه هیأت په لاس کې و، چې روسي موډل و، ټاکنې سراسري نه وې.

مګر د افغانستان د ۱۳۸۲لمریز کال د اساسي قانون د «٦۱مې» په حکم ولسمشر د سراسري، سِري او د ولس د مستقیمو رایو په مټ ټاکل کېږي. لکه چې وایي:

«جمهوررئیس د رای‌ورکوونکو د آزادو، عمومي، پټو او مستقیمو رایو له لارې په سلو کې تر پنځوسو زیاتو رایو په ترلاسه کولو انتخابېږي.»

په کوم نظام کې چې ولسمشر د لویې جرګې له خوا او لومړی وزیر د پارلمان له خوا ټاکل کېږي، نو اجرائیه واک له لومړي وزیر سره وي، دې ته پارلماني نظام وایي. اما په کوم نظام کې چې اجرائیه واک هم د ولسمشر په لاس کې وي، دې نظام ته ریاستي نظام وایي، چې د

ولس د مستقیمو رایو په واسطه راځي، د دې نظام په تشکیل کې لومړی وزیرنه وي. په عوض یې دوه مرستیالان لري چې د کاندیدو په وخت کې ورسره یوځای پېژندل کېږي او د مرستیالانو واک یې محدود وي. د ٦۰مې او ٦۷مې مادې په حکم یوازې د ولسمشر د استعفی، غیابت یا مرګ په وخت کې د اساسي قانون په چوکاټ کې عمل کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- دولت:

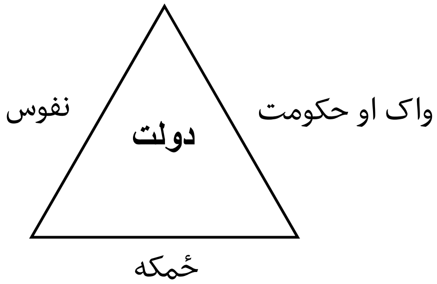

د اساسي قانون په لومړۍ ماده کې د «دولت» کلمه هم راغلې ده. دولت دهغه وخت یوې ادارې ته ویلای شو، چې پورتني درې رکنونه یې پوره وي او دا تر ټولو لوړه واکمنه اداره چې واک یې له ولس نه ترلاسه کړی دی، د ولس د رفاه او نېکمرغۍ زمینه برابروي او د امنیت په تلاش کې وي.

دولت د ولس اختراع ده. تاریخ پوهان وایي چې دولت تدریجي پراختیا موندلې ده، چې لومړی د کورنۍ مشر د خپلې کورنۍ سالار و او خپلو زامنو او لمسیانو ته یې دندې وروېشلې او نور هدایتونه یې ورکول. یعنې کورنۍ د دولت وړه حجره ده. وروسته بله کورنۍ یا په زور او یا په رضا ورسره یو ځای شوه. لومړۍ دنده دا وه چې د نورو د برید او تېري د مخنیوي لپاره موظف کسان وپېژندل شول، چې له وحشي حیواناتو نه هم خپلې رمې، څاروي او خپل ځانونه وساتي. دا ډله پېژندل شوي کسان کرار کرار مسلکي شول او تجربه یې زده کړه، نو پر خپله دنده پاتې شول، چې نن ور ته پولیس وایي. پولیس د دولت

لومړنۍ اداره ده چې وروسته د روغتیا او معارف او نورې ادارې منځته راغلې.

د دولتونو نظامونه مختلف دي، لکه اسلامي دولت، جمهوري دولت، فدرال دولت، ډموکراتیک دولت، شاهي دولت.

نظامونه هم دوه ډوله دي:

(۱) پارلماني نظام، چې د حکومت مشر (لومړی وزیر) د پارلمان له خوا ټاکل کېږي او پارلمان ته مسؤولیت لري. د پارلمان له منحل کېدو سره د حکومت مشر هم له منځه ځي او پارلمان ته ځواب ویونکی وي.

په پارلماني نظام کې پاچا یا ولسمشر یو تشریفاتي او سمبولیک نقش لري. ولسمشر پارلمان منحلولای شي. لکه انګلستان، آلمان.

(۲) ریاستي نظام، چې ولسمشر د ولس د مستقیمو رایو په واسطه ټاکل کېږي، لکه د افغانستان، امریکا او روسیې نظامونه، چې د درېواړو قوو په سر کې قرار لري. مګر په دې خاطر چې پارلمان هم د ولس په مستقیمو رایو راغلی وي، ولسمشر یې منحلولای نشي. په داسې نظام کې ولسمشر اعلی سرقوماندان هم وي.

که دولت غواړي خپلواکي او ملي حاکمیت تطبیق کړي، هم باید د قانون په چوکاټ کې وي. د اساسي قانون په لومړۍ ماده کې اسلام او جمهوریت راغلی، چې د تعدیل وړ نه دی.

د اساسي قانون په لومړۍ ماده کې دا حکم له یوې مانا سره راغلی دی چې دا هغه نهاد او اداره ده چې درې خپلواک ملي نهادونه لکه واک (اجرائیوي توان)، خاوره (چې په خپله پر هغه ځمکه او جغرافیه کې جوړ شوی وي) او نفوس (ولس او خلک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له دې درو څخه یو هم کم شي، دولت ور ته نه ویل کېږي.

واک همدا ډول اوامر او هدایات او قوانین راوباسي او د تطبیق واک یې ولري.

درېیم دا باید معلوم وي چې پر چا حکومت کوي (نفوس باید ولري). زموږ دولت اسلامي دی او ټول اسلامي مناسک به اجرا کېږي.

ملي حاکمیت ولري، قوانین وضع او تطبیق کړای شي.

واک په دې مانا چې خپله خاوره وساتلای شي او د هېواد دفاع وکړي، نظم او اداره برابره کړي چې دې واک ته اجرائیه قوه هم وایي، چې د هېواد د اساسي قانون پر بنا د ولسمشر او حکومت په واک کې دي. په بهرون کې دولت ویل کېږي او په کور د ننه حکومت بلل کېږي.

درېیم فصل

تفکیکِ قوا

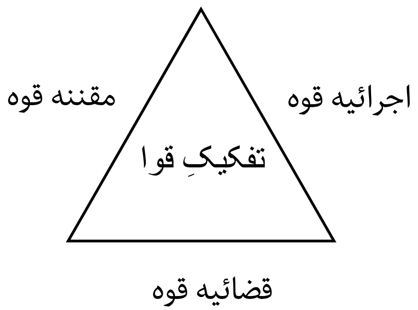

تفکیکِ قوا د ډموکراسۍ لپاره یو اصل منل شوی دی. تفکیک قوا د ډموکراسۍ په منظور او هدف دی چې د یو لاس قوا د احتمالي ناوړې ګټې مخ نیسي. نو له دې کبله واک ووېشل شي، چې ډموکراسي تنظیم شي.

ډموکراسۍ د انسانانو تر ټولو لوړه لاستهراوړنه ده. ډموکراسي ده چې د دولت اعتبار لوړوي. ډموکراسي اخلاق دي چې د مخالف او منتقدینو زغم لري. ډموکراسي بې له اپوزېسیونه ناقصه ده. په برتانیه کې د اپوزېسیون مشر ته عینِ امتیاز چې د حکومت مشر لري، ده ته هم ورکول کېږي.

دولت د تفکیکِ قوا تر حکم لاندې پر اجرائیه، مقننه او قضائیه وېشل کېږي، ټولټاکنې او د بیان آزادي هم ستر رکن دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف - د دولت اجرائیه قوه

د دولت مهم رکن دی. اجراآت یې په لاس کې دي او قوانین تطبیقوي. د قوانینو د تطبیق لپاره ادارې لري، لکه پولیس، اردو، څارنوال، وزارت مالیه، ګمرکات او داسې نور امکانات لري، چې د اجرائیه قوه زموږ د اساسي قانون پر بنا د ولسمشر او حکومت په واک کې دی او د دوی له خوا څخه له قانون سره سم اجراآت کېږي.

۱ - ولسمشر:

د درېواړو قوو په سر کې د حکومت مشر او اعلی سرقوماندان دی.

د اساسي قانون د «٦٠مې» مادې لومړی بند:

«جمهور رییس د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت په سر کې دی او خپل واکونه په اجرائیه، مقننه او قضائیه برخو کې د دې اساسي قانون له حکمونو سره سم عملي کوي.»

د اساسي قانون د ٦١مې مادې په حکم د ولس د سراسري، پټو، آزادو او اکثریت مستقیمو رایو په واسطه ټاکل کېږي.

د اساسي قانون د ٦٢مې مادې د درېیم بند پر بنا «هېڅ شخص نشي کولای له دوو دورو زیات د جمهور رییس په حیث وټاکل شي.» همدا د ٦٢مې مادې حکم دی چې ولسمشر به افغان او مسلمان وي

او له مسلمان او افغان مور او پلار نه زېږېدلي وي. مهمه دا ده چې پردی تابعیت به نه لري.

د ۱۳۵۵المریز کال د اساسي قانون د ۸۹مې مادې پر اساس د ولسمشر مېرمن او د ۷۷مې مادې پر بنا د وزیرانو مېرمنې هم باید مسلمانې او افغانې وي. د غوایي تر کودتا وړاندې د اردو افسرانو او د بهرنیو چارو وزارت کارکوونکو ته هم له خارجي ښځې سره د نکاح اجازه نه وه.

په جنایاتو او بشري ضد جرمونو به تورن نه وي. یوازې د دوو دورو لپاره ټاکل کېدای شي. او په همدې ماده کې حکم کوي چې عمر یې تر ۴۰ کالو لږ نه وي او دا حکم د ولسمشر د دوو مرستیالانو په برخه کې، چې د ده له خوا د کاندیدو سره یوځای معرفي شوي دي، هم د تطبیق وړ دی.

د ٦١مې مادې دویم بند زیاتوي: «د جمهور رییس وظیفه تر انتخاباتو وروسته د پینځم کال د غبرګولي په لومړۍ نېټه پای ته رسېږي.»

په دې ماده کې دوه شرطه راغلي دي: ټاکنې او پینځه کاله.

په پینځو کالو کې سوال نشته، دا باید پوره شي. مګر دویم شرط ټاکنې دي. نو که په یوه پلمه چېرې ټاکنې په یو نه یو دلیل، یا د ناوړې ګټې په هدف ونه شول او یا وځنډول شول، ټاکنې حتمي دي، اګرومګر پکې نشته، قانون دی چې باید تطبیق شي. د قانون تطبیق په ٦۴مه ماده کې هم د ولسمشر دنده ده او نه کول یې سوال برانګېز دي.

د مادې دا بند روښانه دی او د ۱۳۹۸المریز کال د ولسمشرۍ ټاکنې له همدې ستونزې سره مخ دي. البته چې یو دولت بې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتمشره ناشونی دی. د پورتنیو شرایطو حکم د دواړو مرستیالانو لپاره هم مد نظر دی.

قانون‌گذار په ٦١مه ماده کې مطلق پینځه کاله ویلي دي؛ تمدید، سرپرست، تفسیر او تعبیر ته لار نشته. او دا یې هم زیاته کړې ده چې ټاکنې له ٣٠ تر ٦٠ ورځو د جوزا له لومړۍ نېټې وړاندې عملي شي. د ولسمشر دنده په ٦٤مه ماده، ٦٣مه ماده کې څرګنده ده.

د ٦٤ مې مادې لومړی بند د ولسمشر د دندو په برخه کې داسې حکم کوي:

«د اساسي قانون د اجرا څارل» او د ٦٣مې مادې په حکم ولسمشر د قانون د تطبیق د مراقبت او نظارت دنده لري.

د استاد رباني د موقتې ادارې په وخت کې، چې د څلور میاشتو لپاره وه، نوموړی ونه توانیده چې ټاکنې وکړي. د څلورو میاشتو له ختم سره یې نور هم خپل واک وغځاوه، چې د کورنۍ جګړې لامل شو. دا تجربه ده چې بې‌قانونۍ هر وخت بحران زېږولی دی.

د ولسمشر لپاره «٩٠، ٩١» کود لوی صلاحیت دی چې د دې بودیجې عام او تام واک لري او د صورت حساب او صورتِ مصرف کنټرول یې نشته.

٢ - ولسمشري او صلاحیت:

د اساسي قانون د ٦٣مې مادې په حکم ولسمشر به د کار تر شروع مخکې تحلیف اجرا کوي او د خدای جل جلاله په نامه به لوړه کوي، چې د اسلام د دین اطاعت او د قوانینو رعایت به کوي. د ولس د حقونو، خپلواکۍ، ملي حاکمیت او د ځمکنۍ بشپړتیا ساتنه به کوي.

ولسمشر د ٦٤مې مادې په صراحت اعلی سرقوماندان، د جنګ او متارکې صلاحیت لري او د درو سرو قوو په سر کې دی. د ولسي جرګې د غونډې پرانیستل او د لویې جرګې رابلل، د سترې محکمې د غړیو، د وزیرانو، لوی څارنوال، د ملي امنیت لوی رییس، د سرې میاشتې رییس، د افغانستان بانک رییس ولسي جرګې ته وړاندیز کول او نور د همدې مادې ٢١ بندونه د ده صلاحیت او دندې دي.

تر ولسمشر لاندې چې مستقیم وزارتونه بهر ځینې دفترونه هم لري، لکه د مقام د دفتر رییس، د مقام سکرتر، د چارو اداره، د تشریفاتو ریاست، د مطبوعاتو ریاست، د ګارد قوماندانې، د ولسمشر د ساتنې قطعه (PPS)، د امنیت شورا، د دیني علماوو سراسري شورا، د ملي امنیت لوی ریاست، د سرې میاشتې ریاست، د افغانستان بانک ریاست، لسم ریاست، د تفتیش او کنټرول لوی ریاست او د ارګ په تشکیلاتو کې د مشاور وزیرانو په نامه یوه لویه ډله، چې پخوا دا ډله دود نه وه.

یوه غټه اندازه نغدې پیسې د ٩٠ او ٩١ کود لپاره. چې له دې مصرفه بغیر د اوپراتیفي پیسو په نامه د ٢٦٠ میلیونو هر یو د دفاع وزارت، د کورنیو چارو وزارت، د ملي امنیت لوی ریاست او د سرحداتو او قبایلو چارو وزارت هم ور ته یوه اندازه لاسرسی لري او والیان هم په همدې نامه. د دې ټولو پیسو صورتِ مصرف او حساب‌دهي ته اړتیا نشته. د پیسو د لاسته راوړلو څرک هم نشته. د ملي امنیت ریاست به چې پخوا د کومې انتحاري پېښې په مقابل کې په لنډ ډول ویل: دا له میرانشاه نه راغلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس بيا هم په لنډ ډول د ځان د برائت لپاره وايي: طرحه يې په بهر کې جوړه شوې وه.

کله لا دا هم وايي چې موږ پخوا لا خبر وو. اوس بيا دا هم وايي چې مظنون صراح مو وواژه. څوک دي چې ثبوت يې کړي.

د دې اوپراتيفي پيسو لاسته راوړنه تر اوسه معلومه نه ده. دولتي چارواکي چا ته کوم مسؤوليت نه لري.

دلته يې ځای بولم، کومه بوديجه چې د امريکا د ولسمشر د مېلمنو لپاره تخصيص شوې ده. کوم مېلمه ته چې يوه پياله قهوره هم ورکړي، صورتِ حساب يې ياداشت کوي، يوازې د انگلستان له ملکې نه د مېلمو د بوديجې صورت حساب نه غوښتل کېږي. او په نورو هېوادو کې هم له ولسمشر او لومړي وزير نه د بوديجې د صورتِ مصرف حساب غواړي. اوپراتيفي پېښې عام او تام بېحسابه نه وي.

۳ - ارگ:

ارگ د قدرت منبع او د واک سمبول دی او جمهوري ارگ د ولسمشر استوگنځی او دفتر دی چې پخوا شاهي ارگ بل کېده. له بلې خوا تاريخي اهميت او لوړ ارزښت لري. د واکمنۍ او قدرت مقر دی چې د ارگ له د نامه له يادولو سره واک او قدرت تداعي کېږي.

اوس جمهوري ارگ دی، د خلقيانو په وخت کې د خلکو کور بلل کېده. اما هر نوم چې وي، مقصد د واکدارانو مقر دی.

دا د واک مرجع ده چې ډېرې خوږې او ترخې خاطرې لري. کله چې اميرعبدالرحمن خان د ۱۸۸۰زېږديز کال د جولای په ۲۲مه د پاچاهي اعلان وکړ، خپل د واک مقر يې له بالاحصار کابل ښخه ارگ

ته راانتقال کړ. چې د ارگ جوړېدلو هم ۲۰ کاله نيولي وو. ارگ د پاچاهانو د دربار او اوسېدلو ځای دی او په ۷۰هکتاره ځمکه کې د شان او شوکت ماڼۍ ده.

په دې لويه محوطه کې حرمسرای دی، گلخانه، دلکشاه ماڼۍ، سلام خانه، کوټې باغچه، قصر نمبريک، الحاقيه، لوی مسجد او د وزارت دربار او شاهي گارد (يا جمهوري گارد) لپاره کوټې ده. لوړ لوړ دېوالونه لري او لويې لويې دروازې.

کوټې باغچه هغه کوټې ده چې اعليحضرت امان الله خان خپل تره سردارنصرالله خان بيا د چنگاښ له کودتا ښخه وروسته سردار داودخانخپل د تره زوی سردار عبدالولي او په ۱۳۵۹المريز کال کې حفيظ الله امين خپل لوی لارښود نورمحمدتره‌کي لپاره ترې د زندان کار واخيست.

د دې ارگ پاچاهان او جمهور رييسان يا تېښتې ته اړ شوي او يا وژل شوي دي.

۱- امير حبيب الله خان د ۱۹۱۹ز کال د فبروري په ۲۱مه په مرموز ډول ووژل شو، چې لا پاچا و.

۲- سردارنصرالله خان د اميرحبيب الله خان ورور د پاچاهۍ اعلان وکړ، مگر امان الله خان هغه د ۱۹۱۹ کال د فبروري په ۲۲مه استعفی ته اړ کړ او په خپله پاچا شو او دی يې زنداني کړ.

۳- اعليحضرت امان الله خان د ۱۹۲۹ز کال د فبروري په ۱۴مه استعفی وکړه او له هېواده ووت. تر ده وروسته سردار عنايت الله پاچا شو.

٤- سردارعنايت الله د ۱۹۲۹ز کال د جنوري په ۱۷مه استعفی ته اړ شو او د سقاو زوی حبيب الله پاچاهي اعلان کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د سقاو زوی له کابل څخه وتښتېد او د ۱۹۲۹ز کال د نومبر په دویمه ووژل شو. سردار محمدنادرخان پاچا شو.

٦- محمدنادرشاه د ۱۹۳۳ز کال د نومبر په اتمه ووژل شو. تر ده وروسته اعلیحضرت محمدظاهرشاه پاچا شو.

۷- د ۱۳۵۲لمریز کال د چنګاښ په ٢٦مه سردارمحمدداودخان جمهوریت اعلان کړ او په خپله ولسمشر شو. اعلیحضرت ظاهرخان د ایټالیا په سفر کې وطن پرېښود او مستعفي شو.

۸- د ۱۳۵۷لمریز د غوایي په اوومه سردارمحمدداودخان له خپلې کورنۍ سره ارګ کې د غوایي د کودتاچیانو له خوا شهید او نورمحمدتره‌کی د ولسمشر په توګه اعلان شو.

۹- د ۱۹۷۹ز کال د اکتوبر په نهمه د کابل راډیو د اعلان پر اساس نورمحمدتره‌کی د هغه وروپښې ناروغۍ له امله مړ شو. مګر د ارګ د قوماندان روزي خان د یوه بیان له مخې د بالښت په واسطه یې ساه وروایسته او حفیظ الله امین یې ځای ونیو.

۱۰- د کابل راډیو د اعلان پر اساس د ۱۹۷۹کال د جدې په شپږمه حفیظ الله امین د هغه کسانو له خوا چې دی پرې نازېده، محاکمه او اعدام شو او ببرک کارمل واکمن شو.

۱۱- د ۱۹۸٦ز کال د مې پر ۳مه تر یوه فشار لاندې ببرک هغو کسانو ځان سره یووړ چې راوستلی یې و، پر ځای یې ډاکټر نجیب نصب شو.

۱۲- د ۱۹۹۲کال د اپرېل پر ۱۷مه نجیب هم د خپل ګوند له ملګرو نه د ارګ له قصر څخه د تېښتې په لار لکه شپاړسم لویي ونیول شو او وروسته اعدام شو. شپاړسم لویي هم چې کله د وارسای له قصر نه د

انقلابیانو له قهر نه د تېښتې په لار ونیول شو او اعدام شو. په تاریخ کې کله کله داسې پېښې راځي چې بې‌خرده حکمرانان او مستبد جباران د ملت د قهر او غضب نور تاب رانه‌وړي، مخ په تېښته نیسي، لکه معمر القذافي، صدام حسین، هونیکر (ختیځ آلمان)، چایسنکر (رومانیه) تر ولسي محاکمې لاندې راغلل.

تر ډاکټر نجیب وروسته حضرت صبغت الله مجددي ولسمشر شو.

۱۳- د ۱۹۹۲ کال د جون په ۲۸مه له دوو میاشتو وروسته تر یو فشار لاندې مجددي صاحب واک استاد برهان الدین رباني ته تسلیم کړي.

۱٤- د ۱۹۹٦ کال د سپټمبر په ۲۷مه طالبان کابل ته ننوتل، ډاکټر نجیب یې ځوړند کړ او استاد رباني ارګ پرېښود او ملامحمدعمر امیرالمؤمنین شو.

بیا هم استاد چې به کله په فیض‌آباد او کله بلخ کې و، روح او روان یې په ارګ کې وو. د ولسمشرۍ تر ادعا تېر شو. کله چې په بُن کې پرېکړه وشوه، محمدیونس قانوني او ډاکټر عبدالله عبدالله هڅه وکړه چې قناعت ورکړي چې نور ناوخته دی.

۱۵- د ۲۰۰۱ز کال د اکتوبر په اوومه د امریکا د پوځي عملیاتو له پیل سره د طالبانو نظام نسکور او ملامحمدعمر ژوندی ورک شو او حامدکرزی ولسمشر شو.

۱٦- د ۲۰۰۱ز کال د ډېسمبر په پینځمه حامدکرزی د لنډمهالې، انتقالي او بالاخره دوه ځله د پینځو پینځو کلونو لپاره د دورې له پوره کولو وروسته د ټولټاکنو پر اساس د دولتي تشریفاتو او یوې لویې غونډې په ترڅ کې نوی ولسمشر ډاکټر محمداشرف غني احمدزي ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مسالمت‌آمېز ډول د ۱۳۹۳المریز کال د تلې په اوومه واک تسلیم او له ارگ څخه په لومړي ځل یو واکمن روغ رمټ په عزت ووت.

نوټ: دغه ۱۵ موارد د حامدعلمي د تحقیق او ترتیب له یاداشتونو نه اخیستل شوي دي.

رایې او رای‌اچونه

رای‌اچونه د اساسي قانون د ۳۳مې مادې په حکم د اتباعو حق دی، له بلې خوا یو ملي مکلفیت هم دی.

رای‌اچونه د ډموکراسي د ټولنې یو مهم رکن دی. رای‌اچونه ده چې سیاست ته استقامت ورکوي. ولس د رای‌اچونې په واسطه د دولت په اداره کې گډون کوي. رایي د ولس له خوا له دولت سره د زړه پیوند ښکارندویه ده.

د ولسمشریزو ټاکنو لپاره ٦۱مه ماده او د ولسي جرگې د ټاکنو لپاره د ۸۳مې مادې په حکم رای‌اچونه (سراسري، سِري، مستقیمه او آزاده رایه ورکول) شرط بلل شوی دی.

۱- **سراسري:** په دې مانا چې ټول او عموم د رایو ورکولو حق لري. غیر له هغه چا ه چې د محکمې له خوا یې مدني حقونه سلب شوي وي.

۲- **سِري:** د تهدید، تطمیع او گیلې د مخنیوي په خاطر قانون د دې پېشبیني کړې چې څوک خبر نشي چې چا و چا ته رایه ورکړه. په غرفه او د پردې شا ته رایه ورکوونکی د خپلې خوښې کاندید ته رایه ورکوي او هېڅوک مانع نه دي او نه څوک خبرېږي. که څه هم په یو ډول یې د ډالرو وعده کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرچه دا سِري رایې به هم کله پټې پاتې نشوې. د مطلوب کاندید د باور لپاره به یې پټه عکاسي کړه. په دې برخه کې محترم ډاکټر صاحب رمضان بشردوست په صریحه لهجه وایي: سوغات او چپنه یې واخله خو رایه یوه مستحق کس ته ورکړه. د ټولټاکنو قانون په ۷۷مه ماده کې د مصارفو محدودېدل په پام کې نیول شوي دي، چې د دې مراعات نه کېږي.

د ۱۳۹۸ کال د ولسي جرګې د مشر پر سر نانډریو کې همدا وعدې او مادې امتیاز پوره نقش ولوباوه چې پرېکړه تر یوې میاشتې وځنډېدې.

دولتي نظام ټول په رایاچونه ولاړ دی. په ملي شورا کې پر مهمو موضوعاتو رایاچونه کېږي. د وزیرانو، د سترې محکمې د غړو، یا لوی څارنوال، د ملي امنیت لوی رییس او د افغانستان بانک رییس د تایید یا رد لپاره سِري او پټې رایاچونې دود دي. نور موضوعات د جرګې په پرېکړو پورې اړه لري.

۳- **مستقیمه:** رایي مستقیم په خپله د رایورکوونکي له خوا په خپل لاس خپل کاندید ته مستقیمه ورکول کېږي. وکیل ته اړتیا نشته او ممنوع دی. په ځینو هېوادونو کې دې په خاطر چې د چا حق ونه‌خوړلای شي، کوم کسان چې په سفر کې وي، کولای شي په سِري ډول د هغه سفر له ځایه د رایو فورمه راولېږي.

٤- **آزادي:** رایه‌ورکول جبري نه دي، د هر چا خپل اختیار دی چې په رایاچونه کې ګډون کوي او که نه. دا یو ډول بې‌تفاوتي ده، په دې پلمه چې یو نفر هم د ده مطلوب نه دی. په ځینو هېوادونو کې ګډون نه کول یوه وړه جریمه هم لري.

په هره کچه چې په ټاکنو کې ډېر خلک ګډون وکړي، په هغه اندازه ټاکنې له لوړ اهمیته برخمنې وي. د مشرانو جرګې غړي، وزیران، لوی څارنوال، د ملي امنیت لوی رییس او د افغانستان بانک رییس او د سترې محکمې غړي او د قانون د څار د کمېسیون غړي د ولسي جرګې له خوا ټاکل کېږي، چې تقریباً د ولس له خوا په غیرمستقیمو، یعني د ولس د استازو له خوا ټاکل کېږي.

۴ - حکومت:

د اساسي قانون ۷۱مه ماده وایي: «حکومت له وزیرانو څخه جوړ دی.»

د اساسي قانون همدا ماده په صراحت حکومت له وزیرانو څخه جوړ شوی بولي چې ولسمشر یې په سر کې قرار لري.

«۷۲مه» ماده وایي چې «افغان وي، لوړې زده‌کړې یې کړې وي، تر ۳۵ کالو یې عمر کم نه وي، په جرم تورن نه وي، چې د ولسمشر په وړاندیز او د ولسي‌جرګې په تایید سره وي.

د دندې په اړه یې په «۷۵مه» ماده کې صراحت ورکړ شوی دی چې د قوانینو او د محکمو د پرېکړو د تطبیق مکلفیت لري.

د خپلواکۍ ساتلو او ځمکنۍ بشپړتیا، عامه نظم ټینګولو، ټولنیزې، فرهنګي، اقتصادي، ټکنالوژیکي پراختیا لپاره د پروګرامونو د طرحې او تطبیقولو دنده یې پر غاړه ده او په نړیواله ټولنه کې د افغانستان د حیثیت د ګټلو ساتندوی وي.

د «۷۲مې» مادې په لومړي بند کې افغاني تابعیت شرط بلل شوی دی. د راغلي حالت پر بنا یو اکثریت چې مهاجرت ته اړ شوی او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهر کې یې د مجبوریت له مخې د هغه هېواد د یوې پارچې کاغذ تابیعت‌پاڼې په واسطه لوړې زده‌کړې حاصلې کړې دي، مګر کومه افغاني وینه چې یې په شاهرګ کې جاري ده، د یوې پارچې کاغذ په واسطه نه بدلېږي، هغه افغان به افغان پاتې کېږي، البته ولسي جرګې ته په همدې ماده کې واک ورکړ شوی دی، د رد یا تایید پرېکړه کوي:
د ۷۴ مې مادې په حکم د پاک خدای جل جلاله په نامه قسم خوري، چې د اساسي قانون او نورو قوانینو رعایت، د خپلواکۍ، د ځمکې بشپړتیا او د ملي وحدت ساتنه به کوي.
تر «۲» میاشتو ډېر سرپرست وزیر دنده نوره قانوني نه ده. سرپرست وزیر لوړه نه کوي، ولې چې د ولسي جرګې تایید نه لري، نو سیاسي مصونیت هم نه لري، د اتهام په صورت کې خاصه محکمه ور ته نه جوړېږي.
په همدې ډول د وزیرانو لپاره د ارتکابِ جرایم ضد بشري، ملي خیانت او نورو جرایمو په اړه صراحت ورکړل شوی دی چې د نورو جرایمو په جمله کې هغه فساد هم راځي.
کله کله د سیګار له خوا کلک شکایتونه اورېدل کېږي. هر ډول فساد ناامني، غصب، تعصب، وژنې، تېري، اختطافونه، قاچاق، له محصول نه فرار، د نشه‌يي توکو رواج، تر ۳مېلیونو زیات نر او ښځې ځوانان معتادان، بې‌کیفیته روغتونونو، بې‌کیفیته او د علمي معیارونو خلاف پوهنتونونو جوړول. خیالي ښوونځي، خیالي سربازان، قراردادونه، په ټولټاکنو کې درغلي او د میلیاردونو ډالرو خوردو بُرد اورېدل کېږي او په نشراتو کې هم خپرېږي.

ګرچې د ډاکټر اشرف‌غني احمدزي په دوره کې درې د دفاع وزیران، درې د کورنیو چارو وزیران، د مالیې وزیر، د مخابراتو دوه وزیران، د ټولټاکنو د کمېسیون رییس، د سولې د دارالانشاء درې رییسا، د اوبو او برېښنا وزیران تر خپل وخت وړاندې بې له دې چې علت یې څرګند شي، له دندې څخه لرې او ځایناستي یې مقرر شول. تبصرې اورېدل کېږي او خبرونه هم.
ولس ته د ۵۰مې مادې په حکم حق ورکړ شوی چې له دولتي ادارو څخه اطلاعاتو ترلاسه کړي، چې د وزیرانو د برطرفۍ علت څه و؟
د امنیت یوه نمونه سیدالله د رییس خدایداد په نامه په دوسیه کې د شلو اختطافونو او ۵۰ وژنو اقرار کړی دی چې ډېر وروسته دی او حبیب استالفي ونیول شول. د ټولو واقعیتونو د ویلو وخت ورنه‌کړل شو چې د کوم لوړپوړو چارواکو له خوا حمایه کېده او دا واقعیتونه له ځان سره قبر ته یوړل.
حکومت یې په مخنیوي کې پاتې راغلی دی. دا هم باید ومنو چې د خلقیانو او طالبانو په وخت کې رشوت او غصب نه و، یا به ډېر کم و او اجراآت پرېکنده وو. حکومت له نورو دندو سره د ۷۵مې مادې دریيم بند د امن راوستلو او فساد د منځه وړلو دنده لري. د غریب او بېوزلې ترمنځ واټن نور هم ډېر شو. ځینو د زیات احتیاج له کبله خپل اولادونه مارکېټ ته د خرڅلاو لپاره عرضه کړل. لکه چې وایي:

څوک پکې خانان شول   د چا ولاړې ارتینې پکې

په دې برخه کې د ۱۵۷مې مادې په حکم د څار خپلواک کمېسیون هم چې د قوانینو د تطبیق دنده پرغاړه لري، اجراآت نه دي لیدل شوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم فصل

اتباع یا نفوس

نفوس یا اتباع د دولت مهم رکن دی، چې ځینې ولس او ملت هم ور ته وايي. پخوا يې رعیت بلل، اوس ځینې شهروندان هم ور ته وايي. دولت له اتباعو پرته ناشونی دی. اصلاً دولت او قانون د ولس مخلوق دي. د افغانستان ولس یا وګړي ټول افغانان بلل کېږي، لکه چې د اساسي قانون په ۴مه ماده څلورم بند کې راځي:

«د افغان کلمه د افغانستان د ملت پر هر فرد اطلاق کېږي.»

دلته د «هر» کلمه راغلې، یعنې «هر فرد»، عام دی، توپیر پکې نشته. د همدې مادې په دویم بند کې دا هم راغلي. د افغانستان ملت له پښتون، تاجک، هزاره، ازبک، ترکمن، پشه‌یي، نورستاني، ایماق، عرب، قرغز، قزلباش، ګوجر، براهوي، بلوڅ او نورو قومونو څخه جوړ دي.

دلته د ملت او قوم کلمې راغلې دي، چې قوم د ملت په دننه کې خپل موجودیت لري او مساوي حقوق او مکلفیت. په ملي سرود کې هم د ټولو قومونو نوم یادېږي. کلمه د «نورو قومونو» هم راغلې ده. یعنې که نور قومونه احیاناً د نامه له یادولو نه پاتې وي، لکه سېک،

هندو او یو وړوکی اقلیت یهودان، یا نور. که چېرې اروپايي یا امریکايي افغان تابعیت ترلاسه کړي، هم هغه افغان دی. د ټولو حقوقي او مدني امتیازاتو مستحق دی.

د بشري حقوقو اعلامیه چې په ۱۹۴۸ز کال کې صادره شوه، د ملکي کسانو او افرادو او د هغو د حقوقو په ساتنه لکه د ژوند حق او آزادي، مساوات او برابري، سیاسي حقوق او مدني آزادي، د مذهب آزادي او اقتصادي آزادي لکه د کار حق او د تعلیم حق پکې صراحت لري.

د ژوند په حق کې د غلامۍ او شکنجې رد، برابري او مساوات د قانون په مقابل کې د بیان او فکر آزادي. د محاکمو په وړاندې د حق دفاع او د امنیت حق، په څرګند ډول پکې صراحت راغلی دی.

خپلواکي او ملي حاکمیت د ولس لپاره دي. لکه د اساسي قانون په ۴مه ماده کې وايي: په افغانستان کې ملي حاکمیت په ملت پورې اړه لري او د اساسي قانون په ۸۱مه ماده کې لا دا هم وايي چې ملي شورا د خلکو د ارادې ښکارندویه ده. مهم اتباع او ولس دی. که قانون او که دولت دی د ولس د رفاه او نېکمرغۍ لپاره دی.

په «۱۰۳مه» ګڼه فرمان کې هم اشاره شوې ده چې دا قانون د ټولنې د جوړولو او رفاه په منظور پاس شوی دی او د مقدمې په لسم بند کې هم د یو مرفع او هوسا ژوند او هدفت ته اشاره شوې ده، چې د اتباعو او ولس لپاره ده.

۱ - د اتباعو حقوق:

دولت دنده اخیستې چې د اساسي قانون په «٦مه» ماده کې يې د هېواد د ټولو سیمو د متوازنې پراختیا تعهد کړی دی. لومړني حقوق

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند نه جلاکېدونکې شتمني ده چې د بشر حقونو له اعلامیې سره مطابقت لري.

په «۱۴مه» ماده کې د کرنې او مالدارۍ د پراختیا او دویم بند کې د استوګنې ځای برابرول. په «۱۷مه» ماده کې د معارف د ودې او په «۴۴مه» ماده کې د ښځو او کوچنیانو حقونو ته یو خاص پام کولو باندې تایید راغلی دی.

د «۴۳مې» مادې له مخې د هېواد اتباعو ته زده‌کړې په وړیا ډول دي. په «۵۲مه» ماده کې دولت مکلفیت لري چې د ټولو اتباعو روغتیا ته خاص پام وکړي او د روغتیا د پراختیا لپاره لازم تدبیرونه ونیسي. په «۵۳مه» ماه کې د شهیدانو، معیوبینو او ورک‌شویو کسانو کورنیو ته مرستې په نظر کې ونیسي او د همدې مادې په دویم بند کې د متقاعدینو د حقوقو تضمین هم صراحت لري. پوره څرګندېږي چې دولت د چوپړ لپاره دی، نه لکه د پخوا په څېر حکمرانۍ لپاره.

۲ - د اتباعو وجیبه:

په دې اساسي قانون کې ځینو وجیبو ته اشاره شوې ده، چې دا هم بېرته د ولس د ښېګنو لپاره دي، لکه:

- اتباع د خپل دولت د ورکړل شویو حقونو په مقابل کې وجیبې هم لري.

په «۵۵مه» ماده کې ټول اتباع د هېواد د دفاع وجیبه لري.

ملت حاکمیت او خپلواکي او د ځمکې بشپړتیا د دفاع د ټول ولس او هر افغان که ښځه او که نارینه دی، وجیبه ده.

افغانستان د ټولو ګډ کور دی، ګډ تاریخ او ګډه راتلونکې لري. د دې په ضد عمل ملي خیانت دی چې د جزاد کود په ۲۳۸مه ماده کې ور ته سزا پېشبیني شوې ده.

په «۵٦مه» ماده کې د ټولو قوانینو په رعایت مکلف دي چې بې‌خبري عذر نه منل کېږي.

په «۴۲مه» ماه کې هر افغان دولت ته په مالیه او محصول ورکولو هم مکلف دی.

۳- د اتباعو ډاډ:

اتباعو ته ډاډ ورکول کېږي سر، مال او ناموس به یې خوندي وي، لکه په «۲۴، ۲۹مو» مادو کې چې وایي:

«آزادي او انساني کرامت له تېري نه خوندي دي.»

په ۲مه ماده کې راځي:

«د افغانستان اسلامي جمهوریت دولت دین اسلام دی او نور ادیان هم د قانون د حکم په حدودو کې آزادي لري. دلته د مساوات پر بنا هغو افغانانو چې له اسلامه بغیر د بل دین پیرو دي، د آزادۍ ډاډ ورکړ شوی دی. په «۲۳مه» ماده کې بې له قانوني مجوزه له حقه نه محرومېږي.

په «۲۴، ۲۹» مادو کې آزادي او انساني کرامت به یې له تېري خوندي وي.

په قضیوکې مجرم د قضیې یو رکن دی، باید حقوقي سلسله یې او عدالت په مجازات کې مراعات شي، نو همدې قانون په ۳۱مه ماده کې د دفاع د وکیل د تجویز حکم کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۲۸مه» ماده په صراحت د جرم په صورت کې بهرني هېواد ته نه سپارل کېږي او په دې ماده کې تبعید مطلق منع شوی دی. په «۳۳مه» ماده کې راغلي چې پوروړی به هم سلب ازادي کېدای نشي.

۴۰مه ماده داسې صراحت لري: «ملکیت له تېري څخه خوندي دی.»

جبري کار په «۴۹مه» ماده کې منع شوی دی.

کوم څوک د اداري له خوا متضرر شي، په «۵۱مه» ماده کې د جبران خسارې د ادعا حق لري. متضرر کولای شي د خپل حق العبدي دعوا وکړي.

«۲٦مه» ماده جرم یو شخصي عمل دی، بل ته سرایت نه کوي.

«۲۷مه» ماده: د جرم تورن بهرنیانو ته نه سپارل کېږي. تبعید او ترکِ‌تابعیت منع شوی دی.

تبعید پر احتیاطي تدبیر دی چې پخوا او اوس په ۲۷ ماده کې منع شوی دی، دا تقریباً لکه ممنوع الخروج چې اوس قانوني جنبه لري. یا د کورني نظر بند، یا د ځینو کسانو نه اتهام په صورت کې له مسلکه منع کړی. لکه ډاکټر له طبابت نه او ډرېور له موټر چلولو نه منع شي.

د جرا کود په تکمیلي جزاو کې د ۱۹۳مې ماده کې که یو کس د معین محل د ګشت و ګذار او یا معین ځای له اوسېدو څخه منع کولای شي.

ترکِ‌تابعیت کول په هېواد کې سابقه نه درلوده، د لومړي ځل لپاره ملګري حفیظ الله امین د ۱۹۸۲ کال د نومبر په ۲۷مه نېټه شپږ تنه رفیق ببرک، رفیق ډاکترنجیب، رفیق بریالی، رفیق عبدالوکیل، رفیق نوراحمدنور او رفیق ډاکټر اناهیتا له سفارتونو نه مرکز ته راوغوښتل

شول، کله چې دوی د راتګ نه ډډه وکړه، امین صاحب یې د افغاني تابعیت ترې واخیست.

په «۲۹مه» ماده کې هم ډاډ، چې (حتی) د حقایتو د کشف په خاطر هم د تعذیب جواز نه لري.

په «۲۸مه» ماده کې هېڅ افغان آن د جرم د وقوع په صورت کې هم بهرني هېواد ته سپارل کېدای نشي.

د جرم د وقوع په صورت کې د «۳۱مې» مادې په رڼا کې د وکیل د ټاکلو حق لري.

۴ - د ښځو حقوق

ښځې د هېواد د نفوس مهمه برخه ده او نیم نفوس جوړوي. په آیت شریف کې هم راځي.

«هن لباس لکم و انتم لباس لهم» (هغوی ستاسې جامه او تاسې د هغوی جامه یاست.)

د اساسي قانون په ۴مه ماده کې د «ملت هر فرد» کلمه راغلې ده، چې پر نارینه او ښځو دواړو جنسونو اطلاق کېږي. د ۲۸مې مادې دویم بند صراحت لري:

«د افغانستان اتباع ښځې او نارینه د قانون په وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري.»

په ۴۴مه ماده کې له کوچیانو سره د ښځو د متوازن زده‌کړو پراختیا ته صراحت راغلی دی. همدا ډول د ملي شورا په غړو کې د ښځو لپاره یوه څرګنده برخه هم په پام کې نیول شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما په دودیز ډول دا د تأمل وړ یوه موضوع ده چې د دې اساسي قانون په ډېرو مواردو کې ور ته خاصه پاملرنه شوې ده. ځای لري چې دلته هم په لنډ ډول پرې بحث وشي، لکه چې وایي:

ښځه مور ده، ښځه خور، ښځه د ژوند ملګرې ده. افغانان یې ناموس بولي او وایي:

مال تر سر قربان، سر تر ناموس قربان. ښځه د اولاد وسیله او په حقیقت کې مور او د کورنۍ د جوړښت وسیله ده.

مائوسیتونګ (د چین لارښود) وایي: د نړۍ نیم نفوس ښځې دی او نیم باقي د دوی زامن دي.

روایات دادي چې لومړی نر او بیا ښځه پیدا شوې ده. لومړۍ ښځې (حوا) به جنت کې باباآدم علیه السلام چې د پاک خدای جل جلاله له خوا منع شوی غنم خوړلو ته وهڅاوه.

ښځو په پخوا کې هم ډېرې ستونزې تېرې کړې دي. کله چې به د نیل رود په طغیان شو نو ښځه به یې د طغیان د مخنیوي د قربانۍ لپاره ورواچوله.

عربو به د جهالت په دور کې نوزادې نجونې ژوندۍ ښخولې.

هندوانو کې تر ډېره د انګرېز تر راتګ پورې کومې ښځې چې به کونډې شوې، پس له ډېرو درنو مراسمو به یې هغه هم ورسره سوځله او کونډې ته تر اوسه نور حق نشته چې بل مېړه وکړي.

د هېواد د ولس په دودیز ډول کې په کومه کورنۍ کې چې نر وړکی وزېږېږي، د خوښۍ ډزې کوي او د شپږمې شپې په نامه د خوښۍ محفل نیسي، مګر د نجونو په برخه کې دا نشته، چې دا په‌خپله د توپیر په مانا ده.

د خلقت په اړه د ډېرو نظر دا دی چې آسمان نر او ځمکه ښځه ده. کله چې باران له آسمانه اوري نو ځمکه بارداره او حامله شي، نباتات راشنه شي.(داکتر نثاراحمدپوپل، دایرة المعارف آریانا، ۷۲۷ مخ)

د اسلام د دین له راتګ سره د ښځو حقونو ته پام وشو. په نکاح کې یې رضایت د ایجاب او قبول شرط وبلل شو. په میراث کې یې حق تشخیص شو. کونډې ته د بل مېړه حق ورکړ شو.

په اساسي قانون کې «۲۲مه» ماده: «د افغانستان د اتباعو ترمنځ هر راز تبعیض او امتیاز منع دی.» دا اتباع یې که نر وي او که ښځه. او په همدې ماده کې تبعیض منع شوی دی.

«۴مه» ماده، څلورم بند حکم کوي: «د افغان کلمه د افغانستان د ملت پر هر فرد اطلاق کېږي.» دا په دې چې نارینه او ښځې په حقوقو کې یو دي.

د نړیوالو هم د ښځو حقوقو او اهمیت ته پام دی. د هېواد په دې اساسي قانون کې هم ور ته خاصه پاملرنه شوې ده. د قانون په هره ماده کې لکه چې (هر فرد افغان)؛ (هر تبعه افغان) او یا (هرڅوک)، یا (هر انسان) چې راغلي، د دواړو جنسونو نه یې څرګند مطلب دی.

په ۲۲مه ماده کې په صراحت سره تبعیض ردوي او په دویم بند کې نور هم صراحت ورکوي:

«نر او ښځه د قانون په وړاندې مساوي دي.» په ۲۴مه، ۲۷مه، ۲۹مه، ۱۸مه ماده کې د «انسان» کلمه په تعدد ډول په تکرار راوړل شوې ده، چې پر دواړو جنسونو دلالت کوي.

په «۵۲مه» ماده کې د روغتیا تامین، په «۴۳مه» ماده کې تعلیم او په «۴۸مه» ماده کې کار د «هر افغان» حق بلل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «٦٢مې» مادې لومړی بند د ولسمشرۍ او په «٧٢مه» ماده کې د وزارت لپاره د ښځو د کاندیدېدو لار خلاصه ده.

د اساسي قانون په «٨٣مه» ماده «٦م» بند کې د ښځو لپاره په هر ولایت کې د امتیاز په ډول پاملرنه شوې ده. چې د هر ولایت نه د نفوس په اندازه اقلاً یوه ښځه باید په ولسي جرگه کې برخه ولري.

او په «٨٤مه» ماده، درېیم بند کې هم د ښځو د سهمیې په اړه صراحت ورکړ شوی دی، چې په دواړو جرگو کې د ښځو امتیاز او حقوق له نورو سره په بشپړ ډول برابر دي.

د شاهي نظام د ١٣٤٣لمریز کال د اساسي قانون په ٢١مه ماده د پاچا د وفات په حالت کې که د ځایناستي سِن کم وي، د ځایناستي مور ملکه د نیابت چاره پر غاړه اخلي.

د یوې سالمې کورنۍ کوم چې په «٥٤مه» ماده کې ور ته اشاره شوې ده، په دې مانا چې د دولت هم کورنۍ ته پام دی. په کورنۍ کې کوم چې نارینه په بهر کې د کورنۍ لپاره کار کوي، په همدې ډول مېرمنې د کور مدېریت، د ماشومانو روزنه، پخلی، اوبدل او نور د پام وړ دي او په ټولنه کې د ښځو رول لوړوي.

په ځینو هېوادونو کې مېرمنو ته دکور کار لکه رسمي کار په شان کتل کېږي او په اخېر کې ور ته تقاعد امتیاز قایل کېږي. په دې مانا چې همدا ښځې دي چې نارینه په فارغ زړه د باندې خپله دنده اجرا کوي.

ځینې کسان شته چې دوه او درې ښځې لکه قوماندانانو د شهوت د اقناع او یا شهرت او زورزمایۍ لپاره درې څلور ودونه کوي.

یا ځینې د تېر سن له یوه طرفه عشق په پیري وي او د شریعت خلاف ایجاب او قبول ته ارزش نه ورکوي.

د ښځو کوم چې د خپل حقوقو ته د نهلاسرسي په خاطر سرټکونې اورېدل او یا لیدل کېږي. له کلونو او پېړیو راهیسې د علم او روزنې لرې پاتې دي. د ښځو پیاوړی کول د نابرابریو د رفع کولو په مانا دي.

او د ښځو طبیعي او جسمي ساختمان هم د نظره نشي لوېدلای؛ گرچې نن علمي تجاربو ثابته کړې ده چې ښځې په علمي او نورو فعالیتونو کې له نارینه کمی نه لري.

د هېواد جغرافیایي حالت، له ښارونو نه د کلیو لرېوالي، د عامه ترانسپورت کمښت ښځې له یوه آسېب‌پذیره حالت سره مخ کړې دي.

په ١٣٩٨لمریز کال د المپیک پر رییس د فوټبال د ښځینه غړو د جنسي آزاد ادعا او همدا ډول په همد کال د ولسمشر د مشاور وزیر حبیب الله احمدزي د ارگ په دننه کې له ځینو روانو پېښو پرده پورته کړه او د ښځو د جنسي آزار یا ترې اوړه گټې پورته کولو خبرې په عام ډ ولس ته یو شوک و. ممک دا ډول ډېرې پېښې وي چې پټې پاتېږي. دا پېښې به لومړۍ نه وي او نه هم وروستۍ.

د ښځو د حقونو او آزادي په نامه خلقي نظام د پلارسالارۍ او مېړه سالارۍ ختم اعلان کړ چې بې‌بندوباري سرحد ته ورسېدله، آن چې ډېرې بدې پېښې رامنځته شوې.

نورې نړۍ په تدریجي ډول دا مراحل طی کړي دي. هېواد او افغاني ټولنه باید په احتیاط مخ په وړاندې ولاړ شي.

زموږ د هېواد په تاریخ کې ځینې نامورې ښځې لکه گوهرشادبېگم، سلطان راضیه، آمنه فدوي، رابعه بلخي، د میوند ملالۍ او نورې راغلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پېښور ملالې یوسفزۍ له پاکستاني طالبانو سره د مخالفت له امله د نجونو روزنې ته دوام ورکړ، چې پر دې برید وشو او مرګ ته نږدې وه؛ نړۍ يې درملنه وکړه او بالآخره نړۍ د دې عزم په مقابل کې د نوبل جایزه باندې وویاړوله.

د دوو ملي رهبرانو لکه میرویس نیکه مور نازو انا او د احمدشاه بابا مور زرغونې انا درایت او فهم د یادولو وړ دي چې د دې دوو میندو د روزنې برکت و چې داسې ملي لارښوندان يې روزلي دي او د ژوند تر اخېره ورسره ښې سلاکارانې وې.

پینځم فصل

ځمکه

د دولت بل رکن ځمکه ده. که ځمکه نه وي، دولت جوړېدل ناشوني دي. د ځمکې په کره کې

زمونږ هېواد دغه جغرافیه چې نوم يې افغانستان دی، د اقبال لاهوري په خبره د آسیا زړه دی، لکه چې وايي:

آســـیا پیکـــرِ آب و گِـــل اســـت   ملـت افغـان در آن پیکـر دل اسـت

کوم سیاسي، اجتماعي او مدني تعریف د دې اساسي قانون لومړۍ ماده کې شوی دی، نوم یې د افغانستان دولت بلل شوی دی، په ۲۱مه ماده کې يې پایتخت کابل بلل شوی دی.

د افغانستان جغرافیه او خاوره او یا ځمکه د تاریخ په اوږدو کې د افغانانو ټاټوبی منل شوی دی چې د پینځه‌زرو کلونو راهیسې کلتور او دودونه لري. د دې خاورې اوسېدونکي په هغه وخت «آریایان» بلل کېدل، چې د «اصل» په مانا و. او د اوسېدو جغرافیه یې اوس افغانستان وايي، پخوا «آریانا» نومېده او ځینو به «آریانا ویجه» هم بلله. د هېواد د لوېدیځ ګاونډي پخوانی نوم پارس و او ژبه یې فارسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې وروستيو کلونو کې يې نوم په «اېران» بدل کړ. په دې مانا چې له آريانا او آريا سره تړاو ورکړي.

افغانستان د آسيا د مرکز په يوه څلور لارې کې پروت دی. وګړي يې پخوا په ښکار، کرنې او مالدارۍ بوخت وو. خپلې څپلۍ او خپلې جامې به يې په خپله اوبدلې. د مالداري په خاطر به يې د رودونو غاړې ته نيژدې مېنه جوړوله او د کال له موسم سره به سم يوه ځای او بل ځای ته کوچېدل. له خپلې مېنې سره کلکه مينه لري. د پردو د بريد به يې د هغه وخت په ابتدايي وسلو دفاع کوله. د هر يرغل مخه يې نيولې. خپله خاوره او ځمکه يې د سر په بيه ساتلې ده. د اوسني قانونونه چې د ولس د ارادې ښکارندوی دي، په «۵مه، ۸مه» ماده کې دولت ته حکم کوي چې د ځمکې بشپړتيا وساتي.

په «٦٣مه» ماده کې ولسمشر او «۷۴ مه» ماده کې وزيران د پاک خدای جل جلاله په نامه لوړه کوي، چې د ځمکې بشپړتيا به ساتي او په «۵۵مه» ماده کې د وطن ساتل وجيبه بلل شوې ده. په دې لا هم عقيده لرو چې «حب الوطنِ، حب الايمان» دی.

افغانان هم له خپل ټاټوبي سره زياته مينه لري. يو بل څوک بيا داسې وايي:

د وطـــن مينـــه اې ځوانـــه   مـــا تـــه ګرانـــه لـــه ايمانـــه

غني خان له وطن سره د زړه مينه بيا دا ډول بيانوي:

اې زمـا وطنـه د لالونو خزانې زمـا   ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

هر افغان خپل هېواد ته (ګران افغانستان) وايي، چې دا د مينې ښکارندويه ده. د هېواد شاعران د وطن په هکله د مينې او حماسې

ډېر شعرونه ويلي چې دا شعرونه سندرغاړو د رباب په پردو کې کمپوز کړي دي.

نوټ: ننني نړۍ د يوه کلي په شان ده. تګ او راتګ، راکړه ورکړه، سياسي، اقتصادي او فرهنګي مناسباتو ساتل ضروري دي، د دې درو اصلو په څنګ کې د نړيوالو له خوا په رسميت پېژندنې ته هم اړتيا شته. د خلقيانو کمونېستي رژيم او طالبانو چې دوام ونه موند، همدا علت و. چې خلقي رژيم يوازې څو کمونېستي هېوادونو او د طالبانو حکومت هم يوازې پاکستان، سعودي عربستان او عربي متحده اماراتو په رسميت پېژندلی و. او نور چا يې په رسميت ونه پېژانده، نو همدا وه چې دوام يې ونه کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم فصل

ډموکراسي

په اساسي قانون کې پر ډموکراسۍ ډېر ټینګار شوی دی.

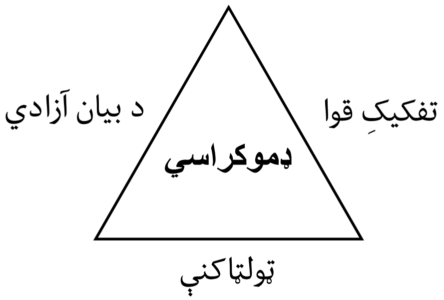

چې «ډموکراسي» مردم‌سالاري ته هم وایي چې د ولس اراده پکې نقش لري.

په بل عبارت مردم‌سالاري ده چې د ولس له ارادې څخه جوړه شوې ده.

د اساسي قانون په ٦مه ماده کې یې په صراحت سره حکم راغلی دی. او په نورو مادو کې هم په عمومي ډول د اساسي قانون ټولې مادې د ډموکراسۍ ښکارندويې او متضمنې دي. په یوه لاس کې واک نه مني. د واک وېشل د ډموکراسۍ اصل دی. په ډموکراسۍ د قانون حاکمیت او سیاسي مبارزه شرط ده.

تعریفونه:

ډموکرات حکومت د ولس د ارادې رعایت لري. ولس ته حساب‌ورکولو ته ډموکراسي وایي.

- د اساسي قانون حکومت ته ډموکراسي وایي. د حکومت د قدرت منبع باید ولس وي.

دموکراسي د هغه اکثریت حکومت دی چې د اقلیت حقوق هم پکې خوندي وي.

ډموکراسي د عدالت په مانا ده.

څه چې د ځان د پاره غواړې، پر نورو یې هم پېرزوینه ولري؛ څوک ور ته ولسواکي یا ټولواکي او مردم سالاري هم وایي. کوم نظام چې ډموکراسي ونه لري، هغه اپوزېسیون هم نه مني.

په ډموکراسي کې د ولس د ارادې رعایت او د قانون حکومت وي.

په «۱۰۳» ګڼه فرمان کې د ډموکراسي رعایت ته اشاره شوې ده او د مقدمې اووم بند او د قانون په «٦مه» ماده کې بشپړ صراحت لري.

دېکتاتوري د ډموکراسي ضد نظام دی. دېکتاتور تر قانون ځان لوړ او د هېواد یوازېنی خواخوږی او ملي شخصیت بولي او په ملي مسایلو کې تر بل هر چا ځان زړه سواند بولي، خو د یو څو کسانو په وسیله، چې ګډې ګټې لري، خپل ظالمانه اعمال مخ ته وړي. دی هم قانون وي او هم قضا، پرېکړه یې قاطع او مهمه وي. د وړاندیز او نیوکې زغم ورسره نه وي. قانون پوه محمداشرف رسولي، ډاکټر شمس الدین فرهېخته په حواله د خپل کتاب «تحلیل و نقد قانون اساسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان» په ٨٦ مخ کې لیکي: «هغه حکومت ډموکرات دی چې په اداره کې ولس ورسره شریک وي.»

بل فکر او بله اندېښه نه مني او دا دښمني تعبیروي.

لکه خلقیانو چې به ویل:

«چې زموږ سره نه وي، زموږ دښمن دی.»

له ولس څخه په ډار وي. هر ظلم د خپل ډار په خاطر کوي؛ په ظلم کې خپله بقا ګوري. د مخالفینو په ځپلو کې خاص مهارت لري. امین صاحب به هم ویل چې یو مېلیون روشنفکره په هېواد کې بس دي. روشنفکر له ده سره یو خاص تعریف درلود. تظاهر، ریا او دروغ یې وسیله او افزار وي. څه چې د ځان لپاره غواړي د بل لپاره یې نه غواړي.

دېکتاتوران څو ډول دي:

۱ - **د فرد دېکتاري:** چې یو کس په تنهایي هر څه په لاس کې لري.

۲ - **د کورنۍ دېکتاتوري:** چې اکثراً په سلطني نظام کې وي. سلطنتي نظامونه اوس هم موجود دي چې مطلقه ډموکراسي پکې چلېږي، لکه برتانیه، هالنډ، ډنمارک، بلجیم، سوېډن او نور. داسې هېوادونه هم شته چې د دولت مشر نه لري مګر ډموکراسي نظام پکې حاکم دی، لکه: کاناډا، استرالیا. د مستعمرې له وخته تر اوسه د انګلستان ملکه د دولت په مشرتابه منلې ده.

۳ - **د ګوند دېکتاتوري:** چې ګوند مسلط وي، د ولس مقررات یې ټول په لاس کې نیولي وي او خپل مخالفین بېدرېغه ځپي. د دولت پر درېګونو ادارو حاکم وي.

د وارسا د پکت هېوادونه چې د سړې جګړې له ختم سره د پولتاریا دېکتاتوري په ډموکراسي واړوله.

جوزف ستالین، اډولف هېټلر، مائوسیتونګ، پالپوټ او حفیظ الله امین د شلمې پېړۍ نامتو دېکتاتوران تېر شوي دي.

په خلقي نظام کې د ډموکراسي ضد اعمال، د بشري حقونو نقض، ډلهییزې وژنې ورځنۍ کار و.

د خلقي نظام په نسکورېدو سره بیا هم انتقالي عدالت عملي نشو، د جنګي جنایتکارانو د تېښتې مخه چا ونه نیوله.

د جهاد لاستهراوړنې هم کمرنګې شوې، د یو نیم مېلیون شهیدانو ارمانونه له خاورو سره برابر شول، غصب او توپکسالاري مسلط شول؛ د قدرت جزیرې او ملوک الطوایفۍ هرې خوا ته لیدل کېدې؛ نه قانون و، نه عدالت. د عدالت ځای زورواکۍ نیولی و.

تر دې وروسته طالبانو هم د بشري حقونو نقض کاوه، هر څه د شریعت په نامه را لنډ شوي وو.

درو سرو لنډمهاله ادارو، لکه خلقي نظام، مجاهدینو او طالبانو پارلمان نه درلود.

د بیان آزادي موجوده نه وه.

د مطبوعاتو آزادۍ ته پام نه و.

خودمحوري دود وه.

په درو سرو کې د ولس د ارادې خلاف مسیر حرکت و.

همدا سبب و چې درو سرو ادارو یا نظامونو دوام ونه کړ. خلقیانو کمونېزم خراب کړ. طالبانو نړۍ ته اسلام بل ډول وروپېژانده، چې تر اوسه چا نه و لیدلی.

مجاهدینو هم په نړۍ کې یو معقول تصویر ونه ښود. ولس ته د دې ادارو پام نه و. مهاجر راستانه نه شول بلکې لا نور هم ډېر شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ - بل نظام هم شته چې نه ډموکراسي وي او نه دېکتاتوري، هغه انارشي او ګډوډي وي، چې زموږ په د «۱۳۷۱ل» نه بیا د طالبانو تر راتګ پورې تجربه شوه. انارشي (هر کله بود، خیالي).

پاټک سالاري، جنګ سالاري او توپک سالاري مسلطه وه. د هېچا سر او مال خوندي نه و. هرې ورې ډلې هلې ځلې کولې چې په واک کې پاتې وي.

پایتخت یې هم له کابل څخه د قانون خلاف نورو ښارونو ته انتقال کړ، کله بدخشان و، کله بلخ.

په دې دوره کې نه قانون وضع شو او نه تطبیق شو. د دولت مهم نهاد ملي شورا هم وجود نه درلود.

په طالباني نظام کې هم د ملت اکثریت له نظره غورځولی و، مهاجر راستانه نهشول، آن نور هم ډېر شول.

درو سرو لنډمهاله نظامونو خپل منځ کې ورتهوالی درلود چې نسکور شول.

۱- خودکامه وو، د بل زغم یې نه درلود. درېواړو نظامونو له امریکا نه سر ټکاوه.

۲- په ظلم کې افراط او عدالت کې تفریط.

۳- د ولس د ارادې خلاف مسیر په حرکت کې وو.

٤- د ډموکراسۍ د درو عمده اصلونو کمبود و، تفکیک د قواوو نه و، هر څه په یوه لاس کې و.

۵- د بیان آزادي تحمل نه و،

٦- پارلمان موجود نه و،

۷- د اپوزیسیون زغم یې نه درلود،

۸- ونه توانېدل چې د یوه دولت په حیث خپلې پرېکړې تطبیق کړي، جې د دولت یو اصل دی،

۹- هر یوه لړ او ډېره په پردو باندې تکیه درلوده،

۱۰- ملي مسایلو ته پام کم و. خلقیانو هر څه په انټرناسیونالېستي کې خلاصه کول او مجاهدینو ویل چې اسلام سرحد نه پېژني.

۱۱- د نظام واکمنان ځان ګرم نه بولي، خپله ناکامي د امریکا د بې غورۍ او مداخلې نه بولي. طالبان عملاً ورسره په جګړه کې دي.

ډموکراسي په درو مهمو اصلونو باندې ولاړه ده، لکه:

۱ – تفکیک قوا

۲ – ټولټاکنې

۳ – د بیان آزادي

بې له دې درو اصلونو به ډموکراسي ناقصه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب - مقننه قوه

له جرګو څخه جوړېږي او زموږ هېواد د جرګو وطن دی.

مقننه وه له ولسي جرګې او مشرانو جرګې نه عبارت ده چې ملي شورا بلل کېږي. ۸۲مه ماده داسې صراحت لري:

«ملي شورا له دوو مجلسونو: ولسي جرګې او مشرانو جرګې څخه جوړېږي.»

اجرائیه قوه چې له ولسمشر او حکومت څخه عبارت ده، په درېیم فصل کې تشریح شوه. نو همدا ډول مقننه قوه چې د ډموکراسۍ د اصولو پر بنا یو مهم رکن دی، د ټولټاکنو له لارې رامنځته کېږي.

مقننه قوه د ډموکراسۍ یو اصل دا دی چې د ملت اراده پکې دخیله وي.

ملي شورا چې مقننه قوه ده، د اساسي قانون د ۸۳مې مادې په حکم د ولس د آزادو، سراسري، پټو او مستقیمو رایو له لارې انتخابېږي.

په ۸۱مه ماه کې راغلي چې د خلکو د ارادې ښکارندویه ده.

او په ۹۰مه ماده کې دندې او صلاحیتونه په شپږو ماردو کې صراحت لري، لکه د ولسمشر ټاکنې چې د ٦١مې مادې غونډې د

ولسي جرګې غړي د اساسي قانون د ۸۳ مې مادې په حکم د ولس د مستقیمو رایو په واسطه ټاکل کېږي.

وزیران، د سترې محکمې غړي، لوی څارنوال، د سرې میاشتې رییس، د ملي امنیت رییس او د افغانستان بانک رییس د غیرمستقیمو رایو په واسطه، د ولسي جرګې د غړو په واسطه د اساسي قانون د ٦۴مې مادې په حکم ټاکل کېږي.

دا وطن د جرګو وطن دی. جرګې دي چې له فرهنګ سره مطابقت لري او زموږ په وطن کې تاریخي، حقوقي او مدني ابعاد لري.

جرګې زموږ په هېواد کې ډېره پخوانۍ سابقه لري. دغه اساسي قانون چې د هېواد پر فرهنګي اساساتو ولاړ دی، په نظام کې جرګې دي چې د دولت او د ډموکراسۍ اصول جوړوي. جرګې په ولسي او محلي مسایلو کې هم لوی نقش لري او پرېکړه یې تطبیقېږي. د هېواد په ځینو سیمو کې د جرګې پرېکړې ته «تیره» هم وایي؛ کومه خوا که د پرېکړې (تیرې) نه تېره کوي، د جرګه‌مارو له خوا سزا ورکول کېږي. په افغاني ټولنه کې جرګې، چې د مشورې لپاره په مهمو مسایلو کې مشوره کوي، پر دې آیت مبارک استناد کوي:

«**وَ أَمْرُهُمْ شُوْرٰى بَيْنَهُمْ**»

(خپلې چارې په خپلمنځي مشورې سره سر ته رسوي.)

د خدای پیغمبر محمدصلی الله علیه وسلم په ټولو غزواتو کې له خپلو اصحابو او یارانو سره جرګه او مشوره وکړه. په اساسي قانون کې لویه جرګه، ولسي جرګه، مشرانو جرګه، ولایتي شورا او د ولسوالۍ شورا راغلي دي. تر مقننې قوې لاندې ملي نهادونه جوړېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ - لویه جرگه

لویه جرگه د اساسي قانون د «۱۱۰مې» مادې په صراحت د خلکو د ارادې مظهر دی. چې یو ډموکراتیک بهیر او ملي عنعنوي اورګان دی.

۱۱۰مه ماده دا حکم کوي:

«لویه جرگه د ولسي جرگې او مشرانو جرگې د غړو او د ولایتي او د ولسوالۍ شوراګانو له مشرانو څخه جوړېږي، چې ولسي جرگه او ولایتي او ولسوالۍ شورا د ولس له خوا د مستقیمو رایو په واسطه ټاکل کېږي.»

همدا پورتنۍ ماده په صراحت وایي چې: «لویه جرگه د افغانستان د خلکو د ارادې تر ټولو ستر مظهر دی.

چې د «۱۱۱مې» مادې پر بنا په مهمو او خاصو حالاتو، لکه ملي حاکمیت، خپلواکۍ او په سترو مصلحتونو پورې د مربوطو چارو په باب تصمیم نیول. او د اساسي قانون د ٦۹مې مادې پر اساس د ولسمشر د تورن کېدو په صورت کې هم غونډتل کېږي. په دې صورت کې لویه جرگه د ولسي جرگې له خوا رابلل کېږي.

د «۱۳۵۵ل» کال اساسي قانون په «٦۷مه» ماده کې د ولسمشر ټاکل او استعفی او د جگړې او اوربند واک ورکړل شوی و.

لویه جرگه د هېواد په ژوند کې تاریخي قدامت لري چې د تاریخ دا لاندې جرگې په یاد دي (ممکن تر دې وړاندې به نورې جرگې هم تېرې شوې وي):

۱- په «۱۵۰ز» کال د پېښور لویه جرگه. دا جرگه د «هینه یانه» کوچني بودایي بوت پر ځای د «مهابانه» لوی بودایي بوت د منلو په خاطر وه.

۲- په «۷ز» پېړۍ کې د آریانا د مسألو د حل په موخه د «سها او سمیتي» په نامه لویه جرگه. (د هېواد ورځپاڼه، ۱۳۹۷/۱۱/۳۰ نېټه، د شاولي قرار شینواري په قلم.)

۳- ۱۷۰۹ز کال د حاجي میرویس نیکه د «مانجي رباط» لویه جرگه.

٤- ۱۷۱۷ز کال په هرات کې د عبدالله دُراني جرگه، چې پاچا شي.

۵- ۱۷۴۲ز کال د احمدشاه دُراني د شېرسُرخ جرگه.

٦- ۱۲۴۴المریز کال د امیرشېرعلي خان لویه جرگه د خلکو د حمایې په منظور.

۷- ۱۲۹۳المریز (۱۹۱۵ز) د امیرحبیب الله خان لویه جرگه د نړیوالې لومړۍ جگړې د بېطرفۍ په خاطر.

۸- ۱۳۰۱المریز (۱۹۲ز) د غازي امان الله خان د جلال آباد لویه جرگه د نظام نامېد تایید په منظور.

۹- ۱۳۰۳المریز د غازي امان الله خان د پغمانلویه جرگه د نظام نامې د نهایي کولو په خاطر.

۱۰- ۱۳۰۹المریز (۱۹۳۰ز) د سردارمحمدنادرخان لویه جرگه د بیرغ د رنګ د تایید په خاطر.

۱۱- ۱۳۲۰المریز (۱۹۴۱ز) د اعلیحضرت محمدظاهر شاه لویه جرگه په حبیبیې لیسه کې د دویمې نړیوالې جگړې د بېطرفۍ په خاطر.

۱۲- ۱۳۳۴المریز (۱۹۵۵ز) د ایران او پاکستان د سنتو په پکت کې د قواوو د توازن د تغییر په خاطر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- ۱۳۴۳لمریز د اعلیحضرت محمدظاهرشاه لویه جرگه په سلام خانه ماڼۍ کې د اساسي قانون

۱٤- ۱۳۵٦لمریز د سردارمحمدداود خان د صحت عامې تالار لویه جرگه د اساسي قانون او د ولسمشر د ټاکلو لپاره.

۱۵- ۱۳٦٦لمریز (۱۹۸۷ز) د ډاکټر نجیب لویه جرگه د افغانستان د خ.د.گ (خلق دموکراتیک گوند) ته منشور اساسي قانون.

۱٦- ۱۳٦۸لمریز (۱۹۸۹ز) د ډاکټر نجیب لویه جرگه په اساسي قانون کې د تعدیل لپاره.

۱۷- ۱۳۸۱لمریز (۲۰۰۲ز) حامدکرزي د پولیتخنیک اضطراري لویه جرگه.

۱۸- ۱۳۸۲لمریز (۲۰۰۳ز) د حامدکرزي د لویې جرگې خېمې د اساسي قانون لویه جرگه.

۱۹- ۱۳۸٦لمریز (۲۰۰۷ز) د حامدکرزي د لویې جرگې خېمې لویه جرگه د افغانستان او پاکستان د امن لویه جرگه.

۲۰- ۱۳۸۹لمریز (۲۰۱۰ز) د حامدکرزي د لویې جرگې خېمې لویه جرگه د سولې لویه جرگه.

۲۱- ۱۳۹۰لمریز (۲۰۱۱ز) د حامدکرزي د لویې جرگې خېمې لویه جرگه له امریکا سره د ستراتیژیکو اړیکو لپاره.

۲۲- ۱۳۹۲لمریز (۲۰۱۳ز) د حامدکرزي د لویې جرگې خېمې لویه جرگه له امریکا سره د امنیتي تړون په هکله.

۲۳- ۱۳۹۸لمریز (۲۰۱۹ز) د محمداشرف غني د لویې جرگې خېمې لویه جرگه له طالبانو سره د سولې لپاره.

په دې شان به د جهاد وخت کې ممثلې لویې جرگې هم جوړېدې. اضطراري، لویې، مشورتي جرگې په نامه هم دایرې شوې دي. مگر د استاد رباني او طالبانو په وخت کې لویه جرگه په یوه نوې او نابلده نوم جرگه د حل او عقد او طالبانو د علماو په نامه جرگې ته راټول کړي، چې سراسري نه وو.

د ۱۹۹۲ز کال د ډسمبر په ۳۰مه د استاد رباني د همدې حل او عقد شورا له خوا د ولسمشرۍ د دوام په خاطر او ملامحمدعمر مجاهد د ۱۹۹٦ز کال په مارچ میاشت کې د دیني علماوو له خوا د امیرالمومنین په توگه وټاکل شو.(ملامحمدعمر، د عبدالحی مطمئن کتاب، ۱۲۹مخ) په داسې حال کې چې ۷مېلیونه افغان مهاجر او یو نیم میلیون شهیدان وو. خلقیانو هم په فرمایشي ډول تش په نامه تر تهدید او فشار لاندې خپل کسان راوبلل او لویه جرگه ونومول شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - ولسي جرگه

د وکیلانو په اړه مختلفو خپرونو داسې اخبار وکړ چې په سلو کې ٦١ غیرحاضر.

۷۳ځلې د نصاب د نه پوره کېدو په خاطر غونډې ونه‌شوې.

۱۳تنه جهادي کسان.

۲۳په سلو کې بېسواده او د ۹ولایتونو خپل گزارشونه وړاندې نه کړل.

هر مامور د ۲۰ورځو په غیرحاضرۍ کې تقاعد ته سوقېږي. وکیل هم د دولت مامور دی، اما په بل حیثیت، مگر معافیت نه لري. مگر ډېر بې‌مسؤولیته دي. ۱۰۴ورځې د جمعې او پنجشنبې رخصتۍ.

۷ورځې د اخترونو.

۴ورځې د ثور اتم، مولود شریف، نوروز، عاشورا، د شهیدانو ورځ.

۳میاشتې د کال رخصتي؛ په حقیقت کې ۱۰٦ ورځې کار کوي، بیا هم غیرحاضري لري.

په «۸۵مه» ماده کې د ولسي جرگې د غړو عمر ۲۵ کاله او د مشرانو جرگې د غړي عمر ۳۵ کاله شرط بلل شوی دی. د دواړو جرگو (ملي شورای) گډ واک په «۹۵مه» ماده کې صراحت لري او په ۹۱، ۹۲مه ماده کې د ولسي جرگې خاص صلاحیتونه په درو بندونو کې راغلي دي چې مهم یې د وزیرانو استیضاح ده. په «۹۳مه» ماه کې دواړې جرگې د استجواب لپاره وزیران راغوښتلای شي او د دولت

بودیجه او پرمختیایي پروگرامونه د ۹۸مې مادې په صراحت لومړی مشرانو جرگې ته وړاندې کېږي. د ۱۰۵مې مادې پر اساس د دواړو جرگو پرېکړې د اکثریت پر بنا یعنې پنځوس جمع یو د اعتبار وړ دي مگر د ۹۴مې مادې پر اساس کومه مصوبه چې د ولسمشر له خوا رد شي د ټولو غړو نه دوې برخې اړینې بلل شوې دي.

د ولسي جرگې غړي د «۸۳مې» مادې په صراحت د ولس له خوا مستقیم، سراسري، آزاد او سِري ټاکل کېږي. د دې جرگې د غړو د دورې د ختم په اړه د اساسي قانون د ۸۳مې مادې دویم بند داسې وایي:

«د ولسي جرگې د کار دوره د پینځم کال د چنگاښ په لومړۍ نېټه د انتخاباتو د نتیجو له اعلان څخه وروسته پای‌ته رسېږي او نوې شورا په کار پیل کوي.» د نوې دورې د کار د پیل په اړه دوه مهم شرطونه هم ذکر شوي دي.

لومړی، پینځه کاله پوره کوي او دویم به ټاکنې کېږي، که ټاکنې ونشوې بیا به څه کېږي. د یوې خوا د غړو د کار دوره پوره ده او له بلې په یوه علت د علتونو ټاکنې ونشوې؛ د تامل وړ ده.

د نه‌ټاکنو مسؤول څوک دي؟

ټاکنې نه کول اگرمگر نه لري، له ابهامه پاکه او غوڅه جمله ده.

لکه د ١٦مې دورې غیرقانوني درې کاله بې له دې چې د ولس رایه ولري، کار ته دوام ورکړ. ولې د ولس رایه یوازې د پینځو کالو لپاره وه، نه د دوام.

د اساسي قانون د ۸۳مې مادې پر بنا اساسي قانون نص دی، د قانون نه اجرا کول جرم دی. البته چې دولت بې له پارلمانه ناشونی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې له موجه دلایلو د ټاکنو نه اجرا کول هم پوښتنې راپور ته کوي چې آیا ۱٦مه دوره، چې له خپل قانون میعاده زیاته پاته شوه، د دوی تصویبونه به قانوني ارزښت ولري؟ معاشات یې څنګه اجرا شول؟

د اساسي قانون ۸۷مه ماده د دواړو مجلسونو د اداري هیأت، رییس، دوه مرستیالان او دوه منشیانو په اړه صراحت لري، چې تشریفاتي او اداري دندې لري، مګر رایې یو شان ارزښت لري.

د اساسي قانون ۸۵ مې مادې دویم بند د ملي شورا د غړیتوب لپاره د کاندید لپاره داسې حکم کوي:

«د محکمې له خوا د بشر ضد جرمونو او جنایت په ارتکاب او یا له مدني حقوقو څخه په محرومۍ محکوم شوی نه وي.»

جرګې د ځینو کسانو لپاره، کوم چې تورن وي، د پناه‌ګاه حیثیت لري، چې له مصونیت نه په ګټې اخیستلو ځان پټ کړي.

په ولسي جرګه کې یو عمل هم دود دی چې سپینې رایې ورکوي او یا باطلې. باید په څرګند ډول یا مثبت او یا رد رایې وي، لکه د ۱۳۹۸ کال د غویي په ۲۹مه نېټه د شنبې په ورځ ۱۳ سپینې او ۵۳ باطلې رایې او له همدې کبله یې خلک «چورلمان» بولي.

په دې کې شک نشته چې ډالر به هم خپل نقش درلود، ولې ځینو وکیلانو له خپلو رایو له کارت نه عکس اخیست او مطلوب او متعهد ته یې د سند په توګه ښکاره کاوه.

اساسي قانون په ۸۱مه ماده کې ملي شورا د افغانستان د خلکو د ارادې ښکارندویه بولي. په عمومي ډول د هېواد مصلحتونه په نظر کې ونیسي او د ملت استازیتوب وکړي، نه د یوه قوم یا سیمې یا ګوند او مذهب.

د اساسي قانون د ۸۵مې مادې په حکم د ولسي جرګې د کاندید عمر تر ۲۵ کالو لږ نه وي او په بشري ضد جرمونو او جنایتونو محکوم شوی نه وي. په قانون کې د رای‌ورکوونکو عمر ۱۸ کاله ټاکل شوی دی.

د اساسي قانون په ۸٦مه ماده کې د ټاکنو کمېسیون مکلفیت لري چې جرمي سوابق یې وپلټي.

د اساسي قانون د ۸۹مې مادې په حکم ولسي جرګه باید د حکومت د اعمالو څارنه وکړي.

په ۹۰مه ماده کې په شپږو مواردو کې د قوانینو او فرمانونو لغو یا تصویب، د بودیجې تصویب، د نړیوالو معاهدو او میثاقونو فسخه یا تایید یې دنده ده.

په ۹۱مه ماده کې د ولسي جرګې د غړو دنده د وزیرانو استجواب او استیضاح او د مقررۍ رد یا تایید دی. له وزیرانو نه د اعتماد سلب باید مؤجه او صریح وي.

د ۹۷مې مادې په حکم ولسي جرګه باید د حکومت له خوا ور ته ورلېږل شوي وړاندیزونه په یوه میاشت کې رد یا تایید کړي.

په ۱۰٦مه ماده کې راځي چې د وزیرانو، ملي امنیت لوی رییس، لوی څارنوال او نورو د رایو اخیستلو په وخت کې د حاضرو استازو په اکثریت سره بشپړېږي چې کله په لوی لاس یا غیرقصدي نصاب پوره نه وي.

د ۱۰۷مې مادې پر بنا د ولسي جرګې غړي په کال کې درې میاشتې رخصتي لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ - مشرانو جرگه

د مشرانو جرگې استازي د «۸۴مې» مادې په صراحت د ولايتي شورا او د ولسوالۍ شورا له خوا يو يو تن او يو درېيمه برخه مجرب او باخبره کسان د ولسمشر له خوا چې انتخابي نه بلکې انتصابي ډول لري، ټاکل کېږي. د ښځو، معيوبينو او کوچيانو سهم هم پکې څرکند دی.

سناتوران د همدې مادې په صراحت د مختلفو وختونو لپاره درې کاله، څلور کاله او پينځو کلونو لپاره ټاکل کېږي. ټول سناتوران د ولسي جرگې د غړو غوندې مصونيت لري. د اساسي قانون په ۸۵مه ماده کې بايد استازي په بشر ضد جرايۀو او جناياتو تورن نه وي.

د ۹۳مې مادې په حکم دواړه مجلسونه د وزيرانو د استجواب واک لري.

د ۸٦مې مادې پر اساس د ټاکنو کمېسيون د وثايقو د تدقيق دنده لري. مگر د ولسي جرگې ۱٦مې دورې په ٦۲تنه استازو د ثلاثه محاکمو له خوا غير مستحق حکم شوی و. مگر په پارلمان کې بيا هم ځای او کرسۍ ونيولې؛ څرنگه چې ټاکنې تر درو کالو زياتې وځنډېدې. دوی نور هم تر خپل وخت درې کاله زيات په جرگه کې پاتې شول.

د ۸۲مې مادې په صراحت «ولسي جرگه او مشرانو جرگه» دواړې يو ځای ملي شورا بلل کېږي.

۴- ولايتي شورا

ولايتي شورا او دولسوالۍ شورا هم ټاکنيزه پروسه ده چې د ولايت د ولس له خوا په سِري او مستقيمو رايو ټاکل کېږي.

د اساسي قانون د ۱۱۰، ۸۴ مادو په صراحت په لويه جرگه کې گډون او استازيتوب کوي.

په ۱۳۸ماده کې يې دندې تشرېح شوې دي. د ملي شورا غړي له دې کبله چې د ولس د مستقيمو يا غيرمستقيمو رايو په واسطه راغلي دي، ولسمشر د شورای د انحلال حق نه لري او هېواد بايد هېڅ وخت کې بې‌شورا نه وي. د ولسوالي او ولايتي شوراگانو لپاره بېل خاص قانون پاس شوی دی.

علم او تحصيل چې په ۷۲مه ماده دويم بند کې د حکومت د غړو او د قضاتو لپاره په ۱۱۸مه ماده دريېم بند کې شرط اېښودل شوی دی، مگر د يوه مهم ملي نهاد ملي شورا د استازو په هکله دا شرط په نظر کې نه دی نيول شوی. گرچه د حکومت له خوا يوه مسوده د تحصيل په هکله ولسي جرگې ته وړاندې شوه چې پاس نشوه. دا څرگنده ده چې د علم او تجربو له مخې له دې دوو نورو نهادونه سره لوړ توپير لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - ولسوالۍ شورا

د اساسي قانون د ۱۴۰مې مادې په حکم:

د ولسوالۍ شورا ټاکنې هم په هره ولسوالۍ کې د اړوندو کارونو په خاطر د هغې ولسوالي د سري او ولس د مستقیمو رایو په وسطه ټاکل کېږي.

اووم فصل

ج - قضائیه قوه

د ډموکراسۍ د اصولو د رعایت پر بنا تر اجرائیه او مقننو قوو وروسته درېیم رکن قضائیه قوه ده، چې د اساسي قانون ۱۱٦مه ماده داسې صراحت لري:

«قضایي قوه د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت خپلواک رکن دی.» د ۱۱۷مې مادې په حکم د سترې محکمې قاضیان «د لسو کالو لپاره ټاکل کېږي.»

محکمه د خپلواکۍ پر اساس تکیه لري. په گوند کې د شمول حق نه لري. قضا هر وخت د نظامونو او پاچاهانو د پام وړه وه. یوه ټولنیزه نیازمندي ده. د خلفای راشدینو په وخت کې هم اکثره وخت حضرت رسول صلی الله علیه وسلم به هم حضرت علي رضی الله عنه دندې ته د ډېر باور په خاطر ټاکه او بیا به یې د استیناف په ډول هغه حضرت په خپله تایید کاوه. (آریانا دایرة المعارف، ۵ټوک، ٦۰۱مخ)

د هېواد نورو پاچاهانو لکه تیموریانو، لودیانو، غزنویانو او ابدالیانو خاصه پاملرنه ور ته لرله.

امیرعبدالرحمن خان هم د دې منظور لپاره یوه دیني مدرسه د «شاهي مدرسه» په نامه جوړه کړې وه او د «ضیاءالاحکام» په نامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د قضاتو لپاره د عدالت په منظور د فتوا یو کتاب هم چاپ کړی و. (آریانا دایرة المعارف، ۵ټوک، ۶۰۳مخ)

د سترې محکمې غړي د ۶۴مې مادې دوولسم بند د ولسمشر له خوا وړاندیز او د ولسي جرګې تایید ته ضرورت لري. د عزل واک یې له چا سره نشته، مګر د محاکمې په صورت کې.

قضا د شریعت او قانون له خوا هدایت کېږي.

«قضائیه قوه د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت خپلواک رکن دی.» خپلواک په دې مانا، چې قاضي یا محکمه د قانون په چوکاټ کې په خپل فکر او یقین پرېکړه کوي، څوک یې د هدایت او امر یا لارښوونې حق نه لري. له دې کبله چې د محکمې پرېکړه د انسان او یا د هغه د کورنۍ پر سرنوشت مستقیمه اغېزه لري، لکه اعدام، طلاق او نور. درې مرحله‌يي پرنسیپ په قانون کې په نظر کې نیول کېږي.

قضا د ۱۳۱مې مادې په حکم د قوانینو په تطبیق او سم عدالت پابنده ده.

محکمه یا قاضي د قضا د تشکیلاتو پر اساس د حوزه‌يي او موضوعي اصولو پابند دي. حوزه‌يي په دې مانا چې د کابل قاضي نشي کولای د هرات ولایت په یوه موضوع کې پرېکړه وکړي او یا د موضوع په برخه کې یو مدني قاضي په یوه جزایي مسأله باندې حکم وکړي. همدا ډول د زمان او مکان پابندي هم ضرور ده. د رسمیاتو له وخته بغیر او یا د محکمې له مقر څخه بغیر محاکمه دایره کړي.

قضا د پیغمبر صلی الله علیه وسلم مسند بلل کېږي. د عدالت په منظور ۱۴۰۰ کلونه کېږي چې په اسلامي نړۍ کې د قضاد اداره په دولتي اداره کې شته.

په ۱۱۸مه ماده کې د حقوقي او فقهي تحصیلاتو ترڅنګ ښه سیرت او نېک شهرت هم لازم بلل شوی دی.

په ۱۲۹مه ماده کې د ټولو دعواوو، د دولت په شمول، حقیقي او حکمي اشخاص په رسیده ګي او پرېکړو صلاحیت لري.

۱۲۲مه ماده داسې حکم کوي: «هېڅ قانون نشي کولای په هېڅ حال کې کومه قضیه یا ساحه په څه ډول چې په دې فصل کې تحریر شوې د قضائیه قوې له صلاحیت څخه وباسي او بل مقام ته یې وسپاري.»

البته دا د قضا د خپلواکۍ په مانا ده چې د مداخلې مخنیوی کوي.

د ۱۱۶مې مادې په دویم بند کې درې مرحله‌يي پرنیسپ (ابتدائیه، استناف او تمیز) په نظر کې نیول شوی دی او د دې مادې په درېیم بند کې د ستر قضایي اورګان په سر کې ستره محکمه قرار لري.

ستره محکمه د پرېکړو په څنګ کې د ۱۲۱مادې په صراحت د قوانینو، فرامینو، معاهداتو او نړیوالو میثاقونو د مطابقت او تفسیر دنده هم لري.

د سترې محکمې ۹ سره غړي د ۱۲۵مې مادې په اساس د دندې تر ختم وروسته هم دایم العمر د ټولو امتیازاتو مستحق دي.

په ۱۲۹مه ماده کې «د محکمو د ټولو قطعي فیصلو عملي کول واجب دي.»

۱۳۱مه ماده که په کومه مسأله او قضیه کې قانوني صراحت نه وي، حنفي فقهې ته د مراجعې هدایت شوی دی.

په ۱۳۱مه ماده کې د افغان اهل تشیع د شخصیه احوالو په صورت کې د تشیع مذهب احکام د منلو وړ دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قضا او محکمو تر څنګ د یادولو وړ ده چې نړیوالې محکمې ته هم څه اشاره او یآدونه وشي، چې د هېواد یو اړخ د قضایو سره اړه نیسي.

د ۱۹۴۵ کال د آلماني نازیانو د جنګي جنایاتو د نورنمبرګ نړیوالې محاکمې بیا تر ډېره بله نړیواله محکمه تشکیل نشوه. نو ۱۹۸۹ کال کې نړۍ اړینه وبلله چې یوه نړیواله محکمه د څو معینو جرایو د تعقیب لپاره جوړه چې مقر یې د هالنډ هېواد «هاګ» په ښار کې دی، چې د «د نړۍ د جنګي جنایاتو نړیوال دېوان» یا «ICC» په نامه یادېږي. دا محکمه دغه جرایم تعقیبوي:

۱- جنګي جنایات
۲- د بشري حقوقو نقض
۳- نسل‌کُشي

دا پورتني جنګي جنایات تر مرور زمان لاندې نه راځي او محل واقعه مورد بحث نه ده، که مربوط هېواد یې د عدلي تعقیب واک او توان ونه لري، نورو هېوادونو ته هم حق دی چې جنګي جنایت‌کاران عدلي تعقیب کړي، چې مثالونه یې ډېر دي. له امریکا او سعودي عربستان پرته نور تر ۱۲۰هېوادونو زیات د افغانستان په شمول پکې شامل دي. متأسفانه زموږ په هېواد کې په دې وروستیو لسیزو کې ډله‌ییزې وژنې، چې جنګي جنایات دي، ارتکابونه شوي دي. بشر حقونه په شدید ډول نقض او تر پښو لاندې شوي دي. چې جنایتکارانو یې تر اوسه سزا نه ده لیدلې.

خاصې محکمې

دا د عدالت اصل دی، هېڅ بېګناه باید مجازات نشي او مجرم د مجازات نه پاتې نشي.

نو له دې کبله د ځینو مهمو دولتي ادارو لکه ولسمشر او یا سترو محاکمو قاضیان د محاکمې لپاره یو بېل طرزالعمل پېشبیني شوی دی. یعنې مصونیت شته مګر معافیت نشته. نو له دې کبله د قضا په چوکاټ کې خاصې محکمې هم پېشبیني شوې دي، لکه:

۱ - ولسشمر: ٦۹مه ماده د ولشمشر د بشري ضد جرم، ملي خیانت یا نورو جنایاتو د ارتکاب په صورت کې خاصه محکمه پس له یو لړ طرزالعملونو سره چې په همدې ماده کې صراحت لري، داسې محکمه چې د مشرانو جرګې مشر ، د ولسي جرګې او سترې محکمې درې درې تنه په ترکیب وي او د لویې جرګې له خوا به دعوا د اقامې لپاره یو څارنوال ټاکل کېږي.

۲ - وزیر: د ۷۸مې مادې پر اساس که کوم وزیر هم په پورتنیو جرمونو تورن شي، خاصه محکمه ور ته جوړېږي او د ۱۳۴مې مادې پر بنا د لوی‌څارنوالۍ د تحقیق او تعقیب واک دی.

۳ - ستره محکمه: د ۱۲۷مې مادې پر بنا که د سترې محکمې قاضي او یا قاضي‌القضات د دندې د اجرا په اړوند په جرم تورن شي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر یو ثلث نه ډېر د د ولسي جرګې له خوا د محاکمې غوښتنه وکړي او د دوه ثلث نه ډېر تایید ولري، انسلاک یې حذف او د یوې خاصې محکمې له خوا محاکمه کېږي. د پورتنیو درېواړو مواردو کې محکمه قطعي او نهايي ده، استناف او تميز نه لري.

۴ - د ملي شورا غړي: د وکیلانو لپاره خاصه محکمه نشته، بلکې خاص طرزالعمل ور ته پېشبيني شوی دی، که د ملي‌شورا د غړو لپاره د ارتکابِ جرم په صورت نورماله محاکم دي، مګر د نیولو او محاکمې لپاره یې د ۱۰۲مادې په حکم د هغه اړوند مجلس تصويب بايد ترلاسه شي. د حکومت په غوښتنه کله کله د ضرورت پر بنا د یوې خاصې او مهمې موضوع لپار خاصه محکمه د سترې محکمې له خوا جوړېږي. لکه د ولسي جرګې د شپاړسمې دورې لپاره چې جوړه شوه. د داسې محاکمو استناف او تميز محاکمه په نورمال ډول طيِ مراحل کېږي.

زموږ هېواد په څلور لسيزو کې دوې نورې محکمې تجربه کړې.

انقلابي محکمه او صحرايي محکمه:

انقلابي محکمه د لېنېنستانو له خوا وه او صحرايي محکمه د طالبانو له خوا.

څرنګه چې له نامه څخه یې معلومېږي، دې دواړو محکمو د عدالت، او انساني کرامت رعايت او قانونيت ته ضرورت نه ليده.

انقلابي محکمې د ایډیالوژۍ پابندي درلوده او صحرايي محکمې عقیده وي.

البته چې دواړې محکمې بنسټ‌پالې وې، يو توپير يې دا و چې انقلابي محکمې پرېکړې پټې او محرمې تطبيقېدې، مړی به هم چا نه ليده.

د ملګري نورمحمدتره‌کي او ملګري حفيظ الله امين مړی هم چا ونه ليد.

په دې دواړو محکمو کې تورن د مدافع وکیل چانس نه درلود. دې محکمو استيناف او تميز نه درلودل، یوه مرحله‌يي وې، چې په لکونو او مېليونونو هېوادوال د اعدام په نامه ووژل شول.

او صحرايي محکمه به علني وه او تشهير به هم ورسره و.

د ۸صبح د ۲۰۱۹ کال د مې میاشتې په دویمه د یو عالم کرام له خوا په عام محضر کې یوه ښځه (عاجزه، سیاسره، محرومه) د محرم نه درلودلو په جرم هغه ډول کېبل‌کاري کړه، کوم عمل چې به یې په ۱۹۹۴ز کال کې کاوه. اوس هم همدا ډول.

د همدې ورځپاڼې بل خبر د ۲۰۱۹ کال د مې په ٦مه یو وړوکی چې ۱۳کلن د پلار په تور، چې په اردو کې دنده لري، اعدام کړ، چې دا یو طفل و. د اساسي قانون ۲٦مه ماده وايي: «جرم يو شخصي عمل دی.» دا هلک د پلار په ګناه اعدام شو. ملاصاحب مبارک دې آيات ته هم پام ونه کړ، لکه:

«وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى ج»

(هېڅ پېټی پورته‌کوونکی د بل پېټی نه پورته کوي.)

او د جزا کود ۹۵مه ماده طفل د جزا په هکله یوه خاصه ملاحظه لري. که شرعي پام وشي، دا وړکی پر شرعي فرايضو به لامکلف نه و. د مجاهدينو په دوره کې هېواد یو بله محکمه هم تجربه کړه چې د یوه قوم له خوا به د بل قوم د ښځو سينې پرې کېدې او د نارينه‌و په سرونو کې مېخونه وهل کېدل او د «مرګ رقص» ننداره به یې کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ځلورو لسيزو کې افغان پر افغان ظلم وکړ چې نه روس وکړ او نه امريکا.

د اساسي قانون ۱۲۰مه ماده صراحت لري چې قضائيه قوه صلاحيت لري چې په حقيقي او حکمي اشخاصو سربېره د دولت په مقابل کې هم د اشخاصو د دعوا د مدعي يا مدعيعليه په توګه څېړنه او پرېکړه وکړي. له دې کبله د چا دعوا حقوقي جنبه ولري، د عدليې وزارت په چوکاټ کې يو لوی رياست د قضايايي دولت په نامه په تشکيل کې ځای ورکړ شوی دی. چې هم د مدعي نقش لري هم د مدعي عليه.

نظامي محکمه:

کله کله د نظامي محکمې نوم هم اورېدل کېږي، چې د ۱۳۵۲ کال د ورې پر ۲۸ مه پخوانی لومړیوزير محمدهاشم ميوندوال د پرچميانو په توطيه له ۳۲ غيرمتجانسو کسانو سره د کودتا په تور ونيول شول، چې بالاخره د نظامي محکمې له خوا ۵تنه يې شديد شکنجه او آزار او په اعدام محکوم، پاتې کسان په مختلفو کلونو ان تر ۲۰ کالو پورې حبس محکوم شول. (د جنګي جنايتکارانو اتهامنامه، ۴۵مخ)

په دې محاکمه کې نه مدافع وکيل و او نه درې مرحلهيي پرنسيپ. انساني کرامت په شدت تر پښو لاندې شو.

دا هم بايد وويل شي، چې تر ۱۳۴۳کال وړاندې په اردو کې د عسکري جرايمو د بررسۍ لپاره په اردو کې دېوان حرب او پرېکتون تشکيلات هم موجود وو.

د وثايقو محاکم:

د قضا په چوکاټ کې د مدني، حقوقي او جزايي محاکمو په څنګ کې د وثايقو محاکم هم شته. څرنګه چې نوم يې دی، يوازې وثيقي ترتيبوي، نه دعوا او پرېکړې. له دې وثيقو څخه د يو معتبر سند په توګه کار اخيستل کېږي، لکه حجت خط، قباله خط، ګروي خط، نکاح خط، طلاق خط، اجاره خط او نور. په دې محکمه کې د قاضي او شاهدانو په حظور کې دا وثيقه ترتيبېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم فصل

د بیان آزادي

د اساسي قانون ۳۴مه ماده وایي:

«د بیان آزادي له تېري څخه خوندي ده.»

د یوه ډموکرات دولت د درېگونو ارکانو (اجرائیه قوې، مقننه قوې او قضائیه قوې) په څنګ کې د بیان آزادي هم د یوه مهم رکن په توګه منل شوې ده. د بیان او قلم له آزادۍ پرته به ډموکراسي ناقصه وي.

ولې چې انسان ته ناطق‌حیوان هم وایي، په دې خاطر چې خپل فکر او اندېشه بیانولای شي. په پورتنۍ ماده کې د اندېښې او فکر بیان ته حق ورکړ شوی دی چې خپل فکر د لیکنو او اخبار په واسطه نورو ته ورسوي.

د هېواد لومړنی اخبار د امیرشېرعلي خان په سلطنت کې «شمس النهار» ورځپاڼه وه. تر هغو ۲۲ کاله وروسته په ۱۹۰۶ کال «سراج الاخبار افغانیه» له چاپه راووت چې د محمود طرزي فعالیت پکې څرګند او روښانه و.

نشرات په همدې ډول د هېواد په ګوټ ګوټ کې راووتل. د هغو له ډلې د «طلوع افغان» ورځپاڼه وه چې په ۱۳۰۰ کال کې د مولوي صالح محمدهوتک په مدېریت او د بابا عبدالعزیز الکوزي په اهتمام

په کندهار کې چاپېدله، چې د طلوع افغان کلنی ګڼون هغه وخت ۵ روپۍ وې.

په ۱۳۰۶لمریز کال کې د لومړي ځل لپاره د ملي اتل غازي امان الله خان په وخت کې رادیو د «کابل رادیو» په نامه نشرات پیل شوي چې په سقاوي کې وتړل شول، مګر د سقاوي له سقوط سره په ۱۳۱۲ لمریز کې د اعلیحضرت محمدظاهرشاه د سلطنت په وخت کې په همدې نامه د رادیو نشرات بیا پیل شول. (تاند، د ۲۰۱۹ کال د مې ۲مه، عنوان: د افغانستان د ملي رادیو تلوېزیون خپرونې بیا منظمې شوې)

نشرات چې د بیان د آزادۍ وسیله ده، ډېر اغېزناک دي. لکه د (حی علی الفلاح) مضمون چې په صراحت سره پاڅون ته د خپلواکۍ په منظور ولس راوپاراوه.

د ملي قهرمان غازي امان الله خان له خوا د خپلواکۍ اعلان او پر درو جبهو د لښکرکشۍ فرمان ورکړل شو.

د ۱۳۸۲لمریز کال په اساسي قانون سره یو لوی شمېر ورځپاڼې، مجلې، راډیوګانې، تلوېزیونونه، وېبپاڼې، فعال شول چې شمېر یې تر درو زرو نه ډېر دی، چې دولت ته د پام وړ وړاندیزونه او د فساد په برخه کې هم نیوکې خپروي.

متأسفانه چې دا خپرونې بې‌اثره پاتې کېږي او پېښې نه تعقیبېږي. په داسې حال کې چې په دې برخه کې د حکومت اړوندې څانګې د اطلاعاتو په رسېدو د جزا د کود د ۴۱۷مې مادې په دویم بند کې د بررسۍ مکلفیت لري چې لړ موضوعات یې تعقیب شوي دي.

اما ورځپاڼې او د تلوېزیون ګردي مېزونه هم کله کله یا له موضوع نه ناخبره وي او یا عقده‌من برخورد کوي. له دې آزادۍ نه ناوړه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلق ډموکراتیک گوند په نظام کې د بیان د آزادۍ زغم نه و. نیوکې یې شخصي دښمني او رهبرانو ته بې‌احترامي بلل کېده. د بهرنیو رادیوگانو اورېدل هم د انقلاب ضد عمل و. بهرني خبریالان منع وو، د بشري حقوقو هیأتو ته هم اجازه نه وه. نو له همدې کبله چې د بیان آزادی نه وه، ډېر جنایات پټ پاتې کېدل.

همدا ماده په څو نورو بندونو کې په تفصیل سره تشریح شوې او هر افغان ته حق ورکوي چې خپل خپل فکر په وینا، انځور لیکنې سره بیان کړي.

د اساسي قانون په ۳۵مه ماده کې احزابو او ټولنو ته هم حق ورکړ شوی دی اما مالي منابع او تشکیلات یې باید علني وي. تر اوسه هېڅا ونکړای شول چې کنټرول یې کړي.

مظاهرو ته هم په ۳٦مه ماده کې اجازه راغلې ده، مگر مظاهره باید بې‌وسلې وي.

د گوندونو په اړوند د همدې مادې په څلورم بند کې قومي، ژبنی او مذهبي تبعیض منع شوی دی او هم ویل شوي دي چې باید له بهرنیانو سره وابستگي ونه لري.

ډموکراسي ده چې واک محدودوي او په اساسي قانون قانون‌گذار په عام ډول د هر افغان لپاره د آزادۍ تضمین او تصریح کړی دی. مگر دا آزادي لایتناهي نه ده او په ځینو مادو کې تهدید شوي دي.

هغه آزادي چې په ۲۴مه ماه کې یې حکم راغلی او «آزادي د انسان طبیعي حق بولي...» محدودوي. دا آزادي تر هغه سرحده حق لري چې د نورو آزادۍ ته زیان نه وي او د آزادۍ د غلط تفسیر حق نه لري

پورته کوي او له خپلو حدودو نه تېری کوي. د نورو شخصیت ته لطمه ورسوي.

د بیان آزادي د خلکو غږ او د حکومت له کړنو نه شکایت دی او د اساسي قانون ۲۴مه ماده آزادي د انسان طبیعي حق بولي او تضمینوي.

مدني ټولنې چې د دې قانون په ۱۰۳ فرمان او د مقدمې په ۸ بند کې راغلي دي، یو ضروري او نېک اقدام دی چې له یوې خوا حکومت او دولت کنټرول او نظارت شي او له بلې خوا د عوامو د ویښتیا سبب گرځي او د حکومت او ولس ترمنځ یو پل دی او یو بشري او ملي احساس راژوندی کوي.

په هېواد کې د ملي شورا غړي هم له پارلماني مصونیت نه په گټه، د بیان آزادۍ په نامه ناوړه گټه پورته کوي. له دې کبله یې «چورلمان» بولي. له قانوني سرحد نه تېری کوي.

- داسې ونشي، چې له دیني او ملي گټو چې سرې کرښې دي تېری وکړي. د اخطار په ډول احتیاطاً د اساسي قانون ۵۹مه ماده داسې حکم کوي:

«هېڅوک نشي کولای په اساسي قانون کې د راغلو آزادیو او حقوقو څخه په ناوړه استفادې د هېواد د خپلواکۍ، ځمکنۍ بشپړتیا، ملي واکمني او ملي وحدت پر ضد عمل وکړي.»

د پورتنۍ مادې محتوا ته پام نه کول د ملي خیانت سرحد ته رسېږي. څارنوال او قاضي د عدلي تعقیب په صورت کې سم جرمي عناصر او سرې کرښې وپېژني چې تر سرې کرښې یې تېری کړی دی او که نه؟

سرې کرښې وپېژندل شي، د آزادي او بې‌بندوبارۍ توپیر وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پورتنيو څلورو اصلونو پر ضد عمل وکړي او دا سره کرښه ده.
۵۵مه ماده د خودسري، غلط تفسير، بې بندوبارۍ مخه نيسي.

ورځپاڼو، راديو، تلوېزيون او خپرونو کې لکه انټرنېټ، فېسبوک، ټوېټر او نور تر هغه حد لري. توهين، د انساني کرامت ضد عمل، تحقير او ابترا جرمي عمل دی، د جزا د کود په ٦٧۴ ماده کې ور ته سزا پېشبيني شوې ده.

او که دا بيانونه واقعيت ولري، د اړوندې څانګې حقيقت پيدا کړي. د واقعيت په صورت کې که د جرمي عناصرو اسناد په لاس ورشي، عدلي تعقيب يې کړي.

د اساسي قانون په«۴۰مه» ماده کې چې «ملکيت له تېري څخه خوندي دی.» اما د چرسو او افيونو کرل جواز نه لري؛ همدلته دی چې د ملکيت حق هم محدودوي. نو د بيان له آزادۍ نه هم ناوړه ګټه په ۵۵ ماده منع شوې ده.

اوس تر درې زرو زياتې ټولنيزې رسنۍ فعالې دي.

د ملګرو ملتونو له خوا هم د ۱۹۹۲ز کال د مې په درېيمه د رسنيو د آزادۍ ورځ په نامه ياده کړې ده.

ژبه

ژبه په واقعيت کې يوه ټولنيزه اکتسابي او ثقافتي پديده ده چې په مرسته يې خپل فکرونه، غوښتنې، خيالات او احساسات ځرګندولای شو.

د اساسي قانون ١٦مه ماده داسې وايي: «پښتو، دري، ازبکي، ترکمني، بلوڅي، پشه‌يي، نورستاني، پاميري او په هېواد کې د نورو مروجو ژبو له جملې څخه پښتو او دري دولتي رسمي ژبې دي.»

په لومړيو کې يوازې خبري او شفاهي تفاهم و چې وروسته خط هم پيدا شو او ليکنه هم دود شوه. د ليک په واسطه به همدا تفاهم کېده. ليک هم ډېرې مرحلې تېرې کړې چې اوس دې ته مرحلې ته راورسېد. چاپ راووت او نن کمپيوټر.

ځرنګه چې ژبه د يو بل د پوهولو لپاره ضرور وسيله ده. د ټولنې او مدنيت او کلتور له پراختيا سره ژبې هم موازې حرکت کاوه. ټولنې چې نوره هم پراختيا وموندله، يوې ژبې ته اړتيا وليدل شوه او يا د اړتيا په صورت کې د پردۍ ژبې زده‌کړه هم ضرور وبلل شوه.

په عينِ ژبه کې د متفاوتو سيمو له مخې مختلفې لهجې شته. په پښتو کې د ننګرهار، کندهار، خوست او وردګو لهجې ډېر کلک توپير لري، ګرچې ليکنه يې يو ډول ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساسي قانون د ۲۰مې مادې په حکم ملي سرود په پښتو دی او د ټولو قومونو نومونه پکې راغلي دي او په اخېر کې يې دوه ځله «الله اکبر، الله اکبر» راغلي دي.

په تجارت او سیاحت کې چې له کوم هېواد سره سروکار لري، د هغه هېواد ژبه يې هم پکار ده. کله چې په اوولسمه او اتلسمه پېړۍ کې استعماري ځواکونه راپیدا شول، لکه انګرېز، فرانسه، هسپانیا، ایټالیا او یا اروپايي هېوادونه که څه هم واړه وو، لکه هالنډ، بلجیم او ډنمارک، هم امریکا، افریقا او آسیا ته لاسونه رااوږده کړل. لومړۍ پروژې د ژبې او کلتور او آن دین پر دودولو لاس پورې کړ. د عربو هم که د امویانو دور و او که د عباسیانو، له دین سره موازي خپلې عربي ژبې ته هم پام و. چې عربي ژبه تر اوسه د هر اسلامي هېواد په کلتور کې یو خاص ځای لري.

کله چې عرب د افغانانو له کلک مقاومت سره مخ شول، وړاندیز يې وکړ چې: اسلام یا جزیه، یا د جګړې دوام.

خراسانیانو بالاخره په ۷۴۶ز کال کې افغانانو جزیه خپل ننګ وباله، اسلام يې په دې شرط ومانه چې خپله ژبه به ساتی. په دې مانا چې تر دین او مذهب تېر شول، مګر تر ژبې تېر نه شول.

چې بیا اسلام تر جیحون، سیستان، هامون او د ارغنداب تر سیمو او سِند پورې ورسېد. (افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۵مخ)

پښتو له کلتوري پلوه یوازې ژبه نه ده، بلکې یو دود او دستور هم بلل شوې ده. چې دا دستور يې د قانون او شریعت په څنګ کې تر اوسه کلک ساتلی دی. په پښتونولۍ لوړه کوي. دا يې شعار دی چې هر پښتون، افغان دی که لر دی او که بر، جغرافیه دوی نشي بېلولای.

د تاریخ او د اساسي قانون په استناد «د افغان کلمه د افغانستان د ملت پر هر فرد اطلاق کېږي.» یعنې افغان ور ته ویل کېږي. دا نوې وارداتي کلمې لکه افغانستاني، د ملي وحدت ضد دي او پر تعصب ولاړ دي. لیدل کېږي چې پردي نومونه راګډ شول، لکه:

محکمه په «دادګاه»، څارنوال په «دادستان»، معلم په «آموزګار»، پوهنتون په «دانشګاه»، صنف په «کلاس» واوښت. خانم «بانو»، شمسي «خورشیدي»، حمل «فروردین» او ثور «اردیبهشت» شول. او نورې داسې کلمې د ملي وحدت په ضد دي او اساسي قانون په ۵۵مه ماده کې منع کړې دي. هېواد خپل کلتور او ادبیات لري، پردیو ته اړتیا نشته. دا د پردیو کلتور او ترمېنالوژۍ ته نیابتي خدمت کوي. د اساسي قانون د ۱٦مې مادې حکم دی چې د علمي، اداري مصطلحاتو ساتنه د دولت دنده ده.

حالت بدلون وموند، نړۍ په دې هڅه کې شوه چې د راکړې او ورکړې په خاطر د بل ژبه زده کړي. ضمناً وروستنۍ پرېکړه په دې شوه چې په هغو ژبو چې ډېر کسان غږېږي، هغه به ومني. اګلستان، امریکا، کاناډا، استرالیا او نیوزیلاند انګرېزي ژبه د خپلې رسمي ژبې په توګه منلې ده. د نړۍ ډېر خلک په انګرېزي پوهېږي.

کومې ژبې چې په نړیوالو کنفرانسونو او ملګرو ملتونو کې رسمیت لري فرانسوي، انګرېزي، هسپانوي، عربي او روسي ژبې دي، چې ډېر خبرې کوونکي لري.

په هره اندازه چې سړی په ډېرو ژبو پوه وي، په هغه کچه له بل کلتور او فرهنګ سره بلد وي او د نورو هېوادونو له علم او تجاربو څخه سمه ګټه پورته کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د عام او اکثر ولس ژبه ده. هغه مامورين چې پښتون‌مېشتو سيمو ته د خدمت لپاره ځي، پکار ده چې د هغه ولس په ژبه چې اکثريت نالوستي دي، د هغه په ژبه ورسره افهام او تفهيم وکړي.

کوم عسکر چې به پخوا د دوو کالو عسکرۍ له دورې څخه به کور ته ستون شو، دري به يې زده‌کړې وه او پرې وياړيده.

اما داسې هېوادوال شته چې انګرېزي او آلماني او يا بله خارجي ژبه زده کړي مګر د خپل هېواد د يوه لوی ولس د ژبې زده‌کړه اړينه نه بولي. لکه چې وايي:

شه دي شه دي چې په شل ژبو دانا يې ولې مه کېږه نادان د خپلې ژبې

هغسې هېوادونه شته لکه کاناډا، سويس او بلجيم چې دوې رسمي ژبې لري، چې ټول اوسېدونکي يې بايد پر دواړو ژبو پوه شي.

د څارنوال او قاضي کله په هغه ژبه حکم راباسي چې تورن پرې نه پوهېږي. ډېر کسان شته چې چې آن په محکمه کې د اعدام، د ښځې د طلاق فيصله ور ته ابلاغېږي او دی نه پرې پوهېږي، ځکه چې څارنوال يا قاضي د ده ژبه نه ده زده کړې.

زموږ نور هېوادوال هندو، سک او يهود په مينه په دواړو ملي ژبو درسره غږېږي. دا بايد ومنو چې څرګنده ده چې تعصب، تعصب زېږوي.

اناالحق

هغه چيغه ده چې د منصور له خولې بې‌اختياره ووتله او بل ډول تفسير شوه، چې سر يې په دار شو.

مختلف تعبيرونه د اسلام په دننه کې مختلف د مختلفو مذهبونو سبب شول. مګر هر يو ځان اناالحق بولي.

د ۱۳۹۸کال د غوايي پر ۹مه د مشورتي لويې جرګې په افتتاح کې استاد عبدالرب رسول سياف هم له طالبانو سره دا موجوده ستونزې له دين نه متفاوت تعبير بولي. په داسې حال کې چې حامدکرزی پخوانی ولسمشر د ستونزو سبب پاکستان بولي. چې سياسي انګېزه لري.

د دين متفاوت تعبيرونه تل ستونزمن وو، زموږ بلخي مولانا هم د شمس تبرېزي سره د «قال او حال» په هکله د نظر تفاوت پيدا کړ.

رښتيا همدې متفاوتو تعبيرونو په اسلام کې څلور سني مذهبونه او جعفري مذهب رامنځته کړل. د آقای خان پيروان اسماعيليه هم يو بل مذهب دی چې په هېواد کې ټينګ پيروان لري. په دې وروستيو کې د اهل سنت تر عقيدې لاندې وهابيان او سلفيان هم راپيدا شول، پنج پيران هم لرو.

د قادياني مذهب چې غلام محمد «مهدي آخر زمان» بولي، په پاکستان کې يې پيروان هم ورځ تر بلې ډېرېږي.

په لبنان کې د «دروزو» په نامه هم يوه اسلامي ډله شته، چې د عمر تر څلوېښتو کالو وروسته د فرايضو په ادا کولو مکلف کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یمن حوثیان بیا د اسلام یوه بله ډله ده. داسې نورې ډلې هم شته. هر ډله او هر مذهب دلایل لري او ځان پر حقه بولي او مقابل طرف کافر، مرتد، زندیق او ملحد بولي او مرګ یې روا.

تاریخ د عقیدې د دفاع په خاطر ډېرې ناوړه پېښې ثبت کړې دي. چې هره ډله ځان د دین اصلي مدافعین بولي او اناالحق بولي.

عیسویان هم له دې ستونزو په امان نه دي پاتې شوي؛ د کاتولیک او پروټېسټانو جګړې څوک نشي هېرولای. اورتودوکس یې بیا بله شاخه ده، چې هم د تعبیر د تفاوت په خاطر له دې دواړو ډلو جلا ده او زیاتره اوسېدونکي یې په روسیه کې دي.

د هر مذهب پیروان د پاک خدای د وکالت دعوا کوي. په عیسویانو کې یو طنز دی، وایي:«یو هلک چې د ځانکندن په حال کې و، مور ته یې ویل چې هغه دواړه انجیلونه (چې یو د کاتولیک او بل د پروټېسټانټ دی) پر سینه راکېږده. ځکه نه پوهېږم چې خدای کاتولیک دی او که پروټېسټانټ.»

په اسلام کې د حضرت محمدصلی الله علیه وسلم او خلفاءِ راشدینو وخت کې سني او شعیه نه وو. طبعاً مذهبونه د امامانو اختراع ده چې سبب یې هغه متفاوت تفسیر دی چې استاد سیاف وویل.

په هندویېزم کې سکان له هندوانو جلا شول او نوآوري او تغییرات پکې راغلل.

دا اوسنۍ نوې ډلې لکه القاعده او داعش له متفاوت تفسیر نه په ګټې اخیستلو سره د واک لپاره له دینه د افزارو کار اخلي او پوه دي چې دین د واکمنۍ منبع ده. د دواړو جګړهییز تکتیک یو دی. لومړۍ انتحاري او بیا نور کوماندوګان پېشمرګي ورننوزي او تر مرګ پورې

ورننوزي او تر مرګ پورې جنګېږي. یوازې سپین بیرغ په تور بدل شو، ممکن منبع یې هم یوه وي.

دا یو بشري ناورین دی. په داسې حال کې چې اسلام د ترحم، مهربانۍ او عفوې دین دی، په وژنو، شکنجو، انتحاریو مخته نه ځي. دا اوسنۍ ډلې غواړي د دین اصولو ته هم بدلون ورکړي.

همدا متفاوت تعبیرونه وو چې د جګړو او تخریب سبب شول. که په اصل کې پام وشي، خدای یو دی، رسول یو دی، قرآن او کعبه یوه ده، دا بدمرغي ولې راغله؟ هر یو وایي: «اَنا الْحَقْ».

داسې څرګندېږي چې علامه ابو علي سینا بلخي په ٩٨٠سپوږمیز کال کې په بلخ کې زېږېدلی، هم د ملایانو تر نیوکو لاندې و او ستونزې یې ورسره درلودې. خو دی بیا هم خپل ایمان تر نورو ټینګ بولي، لکه چې وایي:

کـــــفرْ چو منيِ گزافْ و آسان نبود   مــــــحکمتر از ایمانِ من ایمان نبود
در دهرْ چون منْ یکي و آنهم کـافر   بس در همه دهرْ یک مســـلمان نبود

(افغانستان در مسیر تاریخ، ١٦٥مخ)

اروپا دا ستونزې حل کړې هغه وخت نور تېر دی چې کاردینال او پاپ به په کلیسا کې د جنت قبالهورکوله.

د افغانستان د اساسي قانون په لومړۍ ماده کې اسلام راغلی، مسلمانان اسلام د دارَینو خیر بولي.

دین د بنده او خدای جل جلاله د اړیکو یوه رابطه ده او له بدمرغیو د نجات لار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبادت د خپل خالق جل جلاله سره د رازونیاز شېبې بولي او خپل عجز بیانوي او دی کبریا بولي. اسلام پر عقیده ولاړ دی. عقیده یو باور دی او یو ایمان.

د اساسي قانون دویمه ماده اسلام د دولت رسمي دین بولي.

او مسمانان ټول یو بل سره ورونه بولي. مګر بیا هم هر یو ځان او خپل مذهب پر حق بولي. چې د ټکرونو لامل هم ګرځي او دا اوس یې هم په اسلامي نړۍ کې اور بل دی، سوریه وګوره، عراق لیبیا او نور.

د ۱۳۸۲لمریز کال اساسي قانون د ملي او اسلامي وحدت په منظور په ۵۰ او ۲۲ ماده کې هر ډول تبعیض منع کړی دی او د قانون‌ګذار له خوا د مذهبونو ترمنځ فقهي تفاوتونه مهم نه دي بلل شوي.

دین د وخت د قدرت لپاره یوه وسیله ده، نو له دې کبله کوم ګوندونه او جمعیتونه چې په مذهبي روحیه جوړ شي، د اساسي قانون په ۳۵مه ماده کې منع شوي دي.

دا فقهي تفاوت نشي کولای زموږ ملي وحدت ته زیان واړوي. د خدای او بنده له رابطې نه سیاسي ګټه پورته نشي.

زموږ د ورورګلوۍ ژوند په اساسي قانون کې پر اسلامي اخوت ولاړ دی.

د علما کرامو د متفاوت تفسیر له کبله ښځې ناقص العقلې او د فساد منبع بولي. د نجونو له شپږم ټولګي نه لوړ د کسب علم ممنوعیت اعلان کړی او عملاً په اقدام کې دي. دلته هم هغه د منصور چیغه ده چې وایي:

«اناالحق».

په داسې حال کې چې علم پر ښځو او نرانو فرض دی، که څه هم په چین کې وي.

مصونیت

د دولت د مقاماتو ځینې دندې شته چې په اجرا کې به یې ځینې خوشحال او ځینې ترې ناراضه وي، لکه قاضي، څارنوال، پولیس، وزیران او ولسمشر.

له ښوونکي څخه به هم د نمرې په خاطر خوک لا پیدا شي چې ترې ګېله‌من وي. په سیاسي ډلو ټپلو کې هم دا ستونزه شته. دا خطر هم شته چې د حق او قانون د اجرا په صورت کې یې ګیله‌من خلک تهدید کړي او یا زیان ورواړوي.

د دې لپاره چې په خاطر جمع زړه او ډاډه ډول د قانون په تطبیق کې ځنډ او خنډ رانشي، نو بشپړ مصونیت ور ته پکار دی، اما معافیت نه.

دا مصونیت به مطلق نه وي، ولې چې دا شعار او اصل هم شته چې وایي:

«بېګناه کس باید مجازات نشي او ګنهکار له مجازات نه پاتې نشي.»

هغه مقامات چې د دندې د اجرا په وخت کې تورن کېږي، تر عدلي تعقیب لاندې راځي، مګر طرز العمل یې بل ډول دی.

اساسي قانون د مصونیت په هکله دې کسانو ته په مصونیت قایل شوی دی.

د ملي شورا غړي د اساسي قانون د ۱۰۱مادې په حکم چې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د ملي شورا هېڅ غړی د هغې رایې یا نظریې له مخې چې د وظیفې د اجرا په وخت کې یې څرگندوي، تر عدلي تعقیب لاندې نه نیول کېږي.»

دلته د ظیفې د اجرا وخت کلمه د پام وړ کلمه ده.

دا ماده غلطه تعبیرېږي. استازي حاضرۍ ته پابندي نه لري، په داسې حال کې چې دوی لکه د دولت نور مامورین دي، البته په بل پوزېشن سره. دوی یوازې د رایو او نظریې له امله تر تعقیب لاندې نه راځي، بلکې د پارلمان د باندې د خپلو کړنو له امله هم تر اوسه کوم استازی عدلي تعقیب شوی نه دی.

قانوني مصونیت څلور ډوله دی:

۱ - سیاسي مصونیت:

په سیاسي مصونیت کې چې ولسمشر، مرستیالان یې او وزیران سیاسي مصونیت لري. پولیس یا څارندوی نشي کولای چې راساً د ولسمشر یا وزیر کور یا دفتر ته ننوځي، تلاشي او دستگیري وکړي. ځکه چې مصونیت لري.

د اساسي قانون ۶۹مه ماده داسې صراحت لري:

«کله چې ولسمشر په بشري ضد جرم، ملي خیانت او یا جنایت تورن شي، د ولسي جرگې د در پیم ثلث په وړاندیز، د ثلث د دوو برخو استازو په تایید لویه جرگه دایرېږي.

په استثنایي ډول لویه جرگه د ولسي جرگې له خوا راټولېږي. د لویې جرگې د رایو د دوو برخو په تایید ځانگړې محکمې ته قضیه سپارل کېږي، چې په سر کې به د مشرانو جرگې رییس، درې تنه د

ولسي جرگې غړي او درې تنه د سترې محکمې غړي، د لویې جرگې په ټاکلو سره د هغه چا له خوا دعوا کېږي چې لویه جرگه یې وټاکي.

وزیرانو ته د ملي خیانت، بشري ضد جرم او یا نورو جرایمو د ارتکاب په صورت کې خاصه محکمه جوړېږي او قضیه به له ۱۴۳مې مادې سره سم د څارنوالۍ له خوا تر عدلي تعقیب لاندې نیول کېږي.

سرپرست وزیران له دې کبله چې د ولسي جرگې د اعتماد رایه نه لري، په عادي ډول محاکمه کېږي. دا محکمه قطعي او نهایي ده، استناف او تمیز نه لري.

چې څوک به خپه وي څوک خوشحاله، دوی د آسیب‌پذیرۍ په حالت کې قرار لري.

۲- پارلماني مصونیت:

د ۱۰۱ او ۱۱۵مې مادې پر اساس د ملي شورا استازي د لویې جرگې غړي مصونیت لري.

دا ماده بې‌ابهامه ده او بشپړ صراحت لري. په دا ډول صراحت لري چې:

«د رایې یا نظریې له امله چې د وظیفې د اجراء په وخت کې یې څرگندوي، تر عدلي تعقیب لاندې نه نیول کېږي.» اما د وظیفې د باندې په وخت کې که استازی د یوه جرم مرتکب کېږي، معافیت نه لري. مگر له دې مادې نه په غلت تعبیر ناوړه گټه پورته کېږي. او د ۱۰۲مې مادې رعایت نه کېږي:

د جرگې په تالار کې موږ د ډېرو فزیکي برخوردونو شاهد یو، چې مشهود جرم دی. په مجرد د جرم د وقوع په صورت کې د څارنوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکلفیت پیلېږي چې توهین او د جرم اقدام کول هم جرم دي. چې تر اوسه په دې برخه کې قانون نه دی رعایت شوی.

د ۱۰۱ مادې مطلب یوازې د رایو او د نظریې د اظهاراتو له کبله مصونیت لري او بس. نه د چاقوکشۍ مصونیت، چې متاسفانه کله کله د بوتلونو گوزارونه هم وینو.

د مشرانو جرگې ټول غړي – که انتخابي دي او که انتصابي – مصونیت لري. هغه یو ثلث چې د ولسمشر له خوا انتصابېږي، هغه هم د خدمت د دورې تر اخېره مصونیت لري.

اما د جرم د ارتکاب په صورت کې چې په ۱۰۲مه ماده کې صراحت راغلی دی چې پولیس او څارنوالي د مشهود جرم د نیولو په صورت او یا له هغې بغیر به اړوندې جرگې ته اطلاع ورکوي او د مجلس تصویب به اخلي چې تر اوسه مجلس هېڅ وخت داسې تصویب ونه کړ چې د دوی د مجلس غړي دې محاکمې ته وسپاري.

د اجرائیه قوې او قضائیه قوې لوړپوړو محاکمو شاهد یو، مگر د مقننه قوې هېڅ وخت نه.

۳ - قضايي مصونیت:

قاضیان او څارنوالان د ټولنې د خرابې طبقې لکه ترهگر، مافیایي شبکې او بدمعاشانو سره سروکار لري، نو مصونیت لري. اما که قاضي په خپله په کوم جرم تورن شي، لومړی یې انسلاک او برطرفي چې د ۱۳۳مې مادې په بنا د ولسمشر واک دی، ترې واخیستل شي، چې معزول شي او بیا له قانون سره سم مجازات کېږي.

د ۱۲۷مې مادې په اساس د سترې محکمې غړي د ولسي جرگه د یوه ثلث په وړاندیز او دوو ثلثو په تایید، له وظیفې څخه عزل او خاصې محکمې ته سپارل کېږي. په دې مسؤولیت کې هم یوه خاصه محکمه بسنده بلل شوې ده، ابتدائیه او استیناف نه لري.

د سترې محکمې کوم غړی، چې ولسمشر وړاندیز کړي دي، مصونیت یې بېرته نشي ترې اخیستلای. د لویې جرگې غړي هم عینِ مصونیت لري.

۴ - ډیپلوماتیک مصونیت:

بهرني اتباع چې ډیپلوماتیک حیثت ولري، د کوم جرم د ارتکاب په صورت کې بیا هم نه نیول کېږي او په کور دننه نه محاکمه کېدای شي؛ حکومت یې یوازې د ایستلو واک لري او د جرم موضوع یې کېدای شي چې متبوع هېواد ته له دلایلو، اسنادو او دوسیې سره وروسپاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم فصل

خپلواکې اداري او کمېسیونونه

قضا د اساسي قانون د ۱۱٦مې او څارنوالي د ۱۳۴مې مادې پر بنسټ په اجراآتو کې خپلواکې دي، د چا هدایت او لارښوونې ته اړتیا نه لري. د دې تر څنګ دا لاندې درې کمېسیونونه په اساسي قانون کې د عدالت د تامین په منظور او د قوانینو د نظارت په خاطر د عرض و داد د اورېدو لپاره د درو مستقلو کمېسیونونو د جوړېدو حکم کړی دی:

۱ - د بشر حقونو خپلواک کمېسیون:

د اساسي قانون په ۵۸مه ماده کې د دې کمېسیون د تشکیل حکم شوی دی، چې هرڅوک په آزادانه ډول کولای شي د خپلو بشري حقونو د نقض او د قانون د نه رعایت په صورت کې دې کمېسیون ته شکایت وکړي. دا کمېسیون په دې خاطر خپلواک بلل کېږي چې د اجراآتو لپاره له چا امر او هدایت ته اړه نه لري د خپلو داخلي مقرراتو سره سم د مروجو قوانینو په چوکاټ کې د هغو د حقونو دفاع کوي. دا کمېسیون د همدې مادې پر بنا د بشر حقونو پر تطبیق نظارت او کنټرول کوي. ولس لا تر اوسه د انتقالي عدالت په هیله د جنګي جنایتکارانو تر عدالت په هیله سترګې پر لار دي.

۲ - د ټولټاکنو خپلواک کمېسیون:

د اساسي قانون ۱۵٦مه ماده داسې حکم لري:

«د هر ډول انتخاباتو د څارنې او ادارې او په هېواد کې د خلکو عمومي رایو ته د مراجعې لپاره د انتخاباتو مستقل کمېسیون د قانون له حکمونو سره سم جوړېږي. د دې کمسیون د غړو د دندو او مسؤولیتونو تفصیل د ټولټاکنو په قانون کې تصویب شوي دي. د ټاکنو کمېسیون دوې برخې لري: یوه برخه د انتخاباتو کمېسیون او بله د انتخاباتو د شکایاتو کمېسیون دی.

د قانون د دې مادې په بنا په خپلو اجراآتو او پرېکړو کې خپلواک دی او په هر ولایت کې همدا ډول نمایندګۍ لري.

د ولسي جرګې د ۱۷مې دورې د ټاکنو خپلواک (تش په نامه) کمېسیون د شکایاتو او مظاهرو او اعتصابونو له کبله او ناوړو ګټو له کبله دواړه کمېسیونونه څارنوالۍ ته ولېږل شول. تر دې د وړاندې ۱۳۹۴المریز کال د ولسمشرۍ د ټاکنو کمېسیون د ناسالمو اجراآتو له کبله د ملي یووالي حکومت وزیرېږده، چې په هېوادو کې یې سابقه نه درلوده. نو کمېسیون هم تر خپل وخت وړاندې برطرفه شو. د ولسي جرګې د ١٦مې دورې د ټاکنو کمېسیون هم له خپلواکۍ نه په ګټه د ناسمو اجراآتو له کبله هغه ٦٢تنو جرګې ته لار ومونده، که څه هم د شکایاتو په اثر د درو محکمو لخوا په درغلیو محکوم شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ - د څار خپلواک کمېسيون:

د څار خپلواک کمېسيون د اساسي قانون په ۱۵۷مه ماده کې داسې راغلي دي:

«د اساسي قانون پر تطبيق د څارنې خپلواک کمېسيون د قانون له حکم سره سم تشکلېږي.» د دې کمسېسيون غړي د اهميت له مخې د ولسمشر په وړانديز او د ولسي جرگې په تاييد تعيينږي.»

که دا پورته ماده په سم صورت تعبير شي د «اساسي قانون تطبيق» دنده لري، ليدل کېږي، اورېدل کېږي، ډېر اجراآت له اساسي قانون سره په ټکر کې دي، مثلاً د ولسي جرگې د ۱۷مې دورې ټاکنې څلور کاله وځنډېدې او د ولسمشرۍ ټاکنې چې د ۱۳۹۸المريز کال د وري مياشتې له ۳۱ مې د تلې مياشتې ته وغځېدې. څو تنه وزيران د ولسي جرگې تاييد نه لري، په څرگند ډول د اساسي قانون د ٦۴مې مادې د يولسم بند خلاف عمل دی. خو د دې خپلواک کمېسيون عکس العمل ونه ليدل شو.

ولسمشر له ٦۳مې مادې سره د قوانينو د رعايت او تطبيق لوړه کړې ده او د ٦۴مې مادې لومړی بند داسې حکم کوي:

«د اساسي قانون د اجرا څارل.»

د ولسمشرۍ ټاکنې د ۱۳۹۸ کال د غبرگولي له لومړۍ نه د تلې شپږمې ته او د ولسي جرگې د اووه‌لسمې دورې تر درو کالو زياتې وځنډېدې، چې په اړه مو يې مؤجه دلايل هم وانه‌ورېدل.

لسم فصل

ملي سمبول

درې ملي سمبولونه په کور دننه او بهر کې د افغانستان د خپلواکۍ او ملي وحدت ښکارندوی او د ملي هويت تشخيص دي:

۱ - ملي بيرغ:

د اساسي قانون په ۱۹مه ماده کې د ملي بيرغ رنگونه «تور، سور او زرغون» او له محراب، منبر او د غنمو له وږي سره تثبيت شوی دی. چې د هېواد د ملي غرور او هويت سمبول دی او د هويت ښکارندوی دی.

د هغه بيرغ چې د اعليحضرت محمدنادرخان په وخت کې په ۱۳۰۹المريز کال د لويې جرگې درې رنگه بيرغ ومانه، خو نورمحمدتره‌کي په سره رنگ چې په منځ کې يې سور ستوری د نورو کمونسټي هېوادونو په پيروۍ واړاوه. چې ډېر ژر مردود شو.

ملي بيرغ په بهر کې د افغاني ډيپلوماتانو پر موټر او پر دفتر ځوړند وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - ملي سرود:

په ۲۰مه ماده کې ملي سرود په ملي ژبه پښتو چې د افغانستان د ټولو قومونو په یادولو او الله اکبر سره ختمېږي، چې د ملي وحدت ښکارندوی دی. د هېواد ملي مشران چې هر هېواد ته په رسمي سفر ځي، دا ملي سرود ور ته غږول کېږي.

د هېواد په دننه د هرې رسمي غونډې په پیل کې د کلام الله شریف تر تلاوت وروسته ملي سرود غږول حتمي دي، چې د غونډې ګډونوال په درناوي ولاړ درېږي او حکم دی چې په ښوونځیو کې باید ملي سرود ټولو زده‌کوونکو په یاد حفظ وي.

اعلیحضرت بابای ملت او سردارمحمدداود خان ملي سرودونه لرل، خو نورو ډلو لکه خلقیانو، مجاهدینو او طالبانو ملي سرود نه پېژاند. اوسنی ملي سرود دا دی:

سرود ملي

دا وطن افغانستان دی	دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې	هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی	د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره‌وو	د ترکمنو د تاجکو
ورسره عرب ګوجر دي	پامیریان نورستانیان
براهوي دي قزلباش دي	هم ایماق هم پشه‌یان
دا هېواد به تل ځلېږي	لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به	لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر	وایو الله اکبر، وایو الله اکبر

د سردار محمدداود خان د وخت د ملي سرود مطلع دا ده:

څو چې دا ځمکه آسمان وي	څو چې پاتې یو افغان وي
تل به دا افغانستان وي	تل به دا فغانستان وي

۳ - د هېواد ملي صنایع:

د اساسي قانون ۱۳مه ماده حکم کوي چې دولت د صنایعو پراختیا او تولید ته وده ورکړي.

له هغې جملې نه افغاني غالۍ د افغاني په نامه د باور او اعتماد وړ جنسیت دی. د نړۍ شتمنو کورنۍ پرې ښکلې کړې دي. دا هغه مواد دي چې لکه د هېواد قېمتي ډبرې د هېواد د مشرتابه له خوا د ولس مېلمنو ته سوغات ورکول کېږي او یا یې د سفر په وخت کې کوربه ته د سوغات لپاره له ځان سره وړي. ګرچې اوس ماشیني غالیو یې بازار سوړ کړی دی اما خپل اهمیت او ارزښت یې پر ځای پاتې دی.

د هېواد قره‌قل پوستکي نړیوال شهرت لري مګر اوس د پوستکو په مقابل کې د محیطزیست د مدني ټولنو له خوا په نړۍ کې مقابله مبارزه جاري ده. په دې چې وړکي وري هم د ژوند حق لري، نه دا چې د انسانانو د ښکلا لپاره تر خپل وخت وړاندې د ښکلا قرباني شي.

خامک‌دُزي، د هېواد د صنعت بله هیله‌بښونکې برخه ده چې د هېواد ډېرې زیارایستونکې مېرمنې د خپل ژوند ژوند د رفاه لپاره په کورنۍ کې پرې بوختې دي. دا افغاني صنعت او کمال دی چې د افغاني لاسي کار په نامه سم بازار لري او د هېواد نوم ورسره ضمیمه دی او د افغان په نامه یادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ - د هېواد صادرات:

د اساسي قانون ۹مه ماده کې دولت د کانونو د ساتنې دنده لري، لکه طلا، فرېمانه اوبه، د شامقصود ډبرې، نفت، گاز، لاجورد، زمرود، یعقوت، رخام، مرمر ډبرې، کرومایت او نورې قېمتي ډبرې چې د هېواد تر مځکې لاندې لویه سرمایه ده، لکه چې وایي «تر ټولو لوی سرمایه‌دار تر ټولو غریب.»

که له دې کانونو په فني ډول گټه واخیستل شي او د قاچاق او ناوړې گټنې مخنیوی یې وشي، په صادراتو کې د افغان نوم ورسره یادېږي او په وخت کې اقتصادي وده ده.

۵ - افغاني نوټونه:

د سردارمحمدداود خان تر جمهوریت وړاندې د پاچا نوم په خطبه کې ویل کېده او نوټونه هم د پاچا په عکس مزین وو. د انگلستان نوټونه هم د دویمې ملکې الیزابېت په عکس په همدې ډول دي.

له طالبانو وروسته هم ځینو ډلو هڅه کوله چې د ځینو جهادي قوماندانانو عکس پر نوټونو ووهل شي؛ بالاخره پر دې سلا وشوه چې د هېواد په تاریخي ځایونو مزین شي.

لومړی ځل د امیر شېرعلي خان په پاچاهۍ کې سکه راووتله چې «روپۍ» بلل کېده، تر دې مخکې عباسي سکې رواج وې. تر سکو وړاندې راکړه ورکړه د مال په تبادلې سره کېده.

د لومړي ځل لپاره د ملي قهرمان غازي امان الله خان په وخت کې د اسعارو سکه د «افغاني» په نامه ضرب او بیا نوټونه هم چاپ شول.(آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۱۵۵مخ)

د اساسي قانون ۱۲مه ماده، درېیم بند صراحت لري:

«د افغانستان بانک د دولت مرکزي او مستقل بانک دی... مرکزي بانک د پیسو د چاپ برخه کې د ولسي جرگې له اقتصادي کمېسیون سره مشوره کوي.»

د «د افغانستان بانک» کوم نوټونه چې چاپ کړل، لنډ پښتو متن هم لري. په سیمه او بهر کې د افغانستان د خپلواکۍ او ملي هویت ښکارندوی سند دي. د کمونېستانو د وخت او جنبشي بې ارزښته نوټونه رواج وو، چې د اتحاد جماهیر شوروي له خوا چاپېدل. پخواني نوټونه به د پاچا په عکس مزین وو. پر ځای یې د ۲۰۰۲ز کال د اکتوبر په ۷مه نویو نوټونه چې د هېواد په مشهورو او تاریخي آثارو مزین دي، چاپ او بازار ته راووتل، چې نسبي ارزښت لري او د هېواد د هویت ښکارندویه ده

٦ - د هېواد محصولات:

په ۱۴مه ماده کې دولت د کرنې او مالدارۍ د پراختیا پروگرامونو د طرح او تطبیق دنده پر غاړه لري.

د کرهنې او مالدارۍ کومو مواد او تازه او وچې مېوې بهر ته لېږل کېږي چې له یوې خوا اقتصادي جنبه لري او له بلې د افغان نوم ورسره ضمیمه وي او د افغان د پیداوارو په نامه یادېږي او په لرو او نیژدې سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د افغانستان د پېژندګلوۍ لپاره يو مهم نقش لري، لکه کشمش، آبجوشي، زيره، بادام، جلغوزي، زعفران، خټکي، انار، انګور دي.

د هېواد په کرنه کې افيون هم – که څه هم منفي اغېزه لري – بايد ياد شي، چې د نړۍ په سلو کې ۹۰-۹۵ پورې اړتيا پوره کوي. البته کرنه چې د افغانانو له خوا کېږي، نړيواله مافيا او قاچاقبران ورسره په ساخت، بافت او ترانسپورت کې قوي لاس لري. وايي چې د جنسيت له لحاظه د هلمند ترياک لوړ کيفيت لري چې د کرنې دا بخش نن نړيوالو ته يوه لويه ستونزه ده چې مخنيوي ته يې د يوه هېواد وس نه رسي.

د هېواد آسان: هم نړيوال شهرت لري او د بزکشي لوبه نړيوالو ته ډېره په زړه‌پورې ده چې دا لوبه يوازې د آسانو په خاوره کې دود ده او د چاپه‌اندازانو، سپورتي مهارتونه د ليدونکو لپاره حيرانووکي دي.

د لوړو بازان (عقاب): هم نړيوال شهرت لري. ښکار يې په ظالمانه ډول رواج دی. ډېر قېمتي مرغه دی، چې د عربو شېخان يې ډېر شوقيان دي.

زموږ په ولسي او محلي محفلونو کې دا کيسه لا تر اوسه په عوامو کې خوله په خوله يادېږي چې کله آريايان د خپل مشر د ټاکلو لپاره د بخدي په سيمه کې لويې او پراخې صحرا ته راوتلي وي – چې د يوې لويې جرګې ډول يې درلود – د ټولو سلا په دې شوه چې باز خوشې کړي چې والوزي؛ وروسته چې پر هر چا کېناست، هغه پاچا دی. بازا والوت، وګرځېد، اخېر کې د يما پر اوږه کېناست او هغه د هېواد د لومړني عقاب تر اوسه د همت سمبول دی - پاچا شو.

د هېواد تازي سپيان چې په نړۍ کې خاص د (افغان) په نوم يادېږي، د افغان نوم له ځان سره وړي. نړيوال شهرت لري. دا سپيان د غزني، پکتيا او زابل په سيمو کې د ښکار لپاره کارول کېږي.

د ملت بابا اعليحضرت کوم وخت د ترکيې ولسمشر جلال بايار ته يو تازي د سوغات په توګه هغه وخت ورکړی و چې په ۱۳۳۷لمريز کې دلته دولتي مېلمه و. کله چې هغه د کودتاچيانو له خوا زنداني او محکمه شو، د تور يو دليل يې هم دا و چې افغان تازي سپی يې پر باغ وش په شل زره ليرو خرڅ کړی و.

دولتي سوغاتونه په دولت پورې اړه نيسي، شخصي ګڼه بايد مشران ترې پورته نه کړي. همدا وجه وه چې حامد کرزي عن خپل راټول شوي سوغاتونه د افغانستان بانکته وسپارل.

۷ - د هېواد پاسپورتونه:

د هېواد پاسپورتونه چې د افغانستان اسلامي جمهوريت ورباندې غټ ليکل شوی دی. پاسپورتونه دي چې د هويت تشخيص ښکارندوی دي، چې د افغانستان اسلامي جمهوريت په نامه پر ټولو ډولونو لکه سياسي پاسپورت، خدمتي پاسپورت، تجارتي پاسپورت او سياحتي پاسپورت وهل شوی دی او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې يې افغانان له ځان سره ګرځوي او د هويت د تثبيت لپاره د اعتبار وړ سند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ - په بهر کې د هېواد سیاسي نمایندگۍ:

د هېواد سیاسي نمایندگۍ لکه سفارتونه او قونسلگرۍ او د حاجیانو کمپ په عرفات او مینا شریفې کې د افغان د ملي هویت ښکارندوی دی او پر دفتر او مانۍ یې درې رنگه افغاني بیرغ رپېږي.

د غوایي له کودتا را په دې خوا لومړی ځل د ۱۳۸۲المریز کال د نوي نظام په راتگ سره په نړیواله ټولنه کې افغاني بیرغ بیا وزېښېدل، ځای وموند.

۹ - د هېواد ملي لوبډلې:

د اساسي قانون په ۵۲مه ماده کې د بدني روزنې پیاوړتیا ته د لازمو تدابیرو د نیولو حکم صراحت لري.

لکه د تکواندو، کرېکېټ او فوټبال ملي قهرمانان چې د افغان (تور، سور، زرغون) بیرغ او ملي سرود سره د مسابقې ډگر ته وردانگي او د ډېر تپ‌وتلاش او هلوځلو په واسطه غواړي چې هېواد ته ویاړ راوړي.

هغه افغانان چې د خپل سپورتي مهارت له امله د نورو هېوادونو د لیگونو له خوا رانیول کېږي، د هېواد د کرېکېټ قهرمان راشدخان چې د افغان په نامه د هند په IPL لیگ کې د سنرایزر حیدرآباد لوبډلې لپاره د قرارداد په مقابل کې لوبه کوي، ویاړ دی.

دا کار اقتصادي جنبه هم لري. که د هېواد د فوټبال ټیم کې داسي لوبغاړي ورول شي، چې د نړۍ لوی لوی ټیمونه ورسره دلچسپي پیدا کړي، دوی به هم واخیستل شي.

ځیني علما مو درلودل چې د افغان په نامه یې په بهرنیو پوهنتونونو کې تدریس کاوه، له هغې ډلې ډاکټر محمداشرف غني احمدزی، ډاکټر انورالحق احدي، ډاکټر زلمی خلیلزاد او نور ښاغلي چې د افغانانو ویاړونه دي. بیا هم افغان، افغان پاتېږي. هیله ده چې لوبغاړي او علما ډېر شي، یا داسې ورځ راشي چې یو افغان د نوبل جایزه راوړي.

گرچې د نوبل د سولې جایزې ته د دوه‌زرم کال په لومړیو کې حامدکرزی هم کاندید و، چې په همدې کال دا جایزه د امریکا پخواني ولسمشر جیمي کارټر ته ورسېده. بیا هم اولادِ غریب، غریب دی.

د نوبل د سولې جایزه د خیبر پښتونخوا د پېغلې ملالې یوسفزۍ نصیب شوه. گرچې د کرښې هاخوا ده بیا یې هم ویاړ زموږ دی، ولې چې هر پښتون طبعاً افغان دی.

۱۰ - د آریانا افغان هوایي شرکت:

په لوړه فضا او د آسمان په کنگرو کې د افغان او آریانا د ویاړ او تاریخي نمونه په نړیوالو هېوادونو کې د ځان سره گرځوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوولسم فصل

متفرقه

۱ - انساني کرامت:

اَیت مبارک دی چې:

«وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِی ءاٰدَمَ»

(دا خو زموږ پېرزوینه ده چې بنیادم ته مو لویي ورکړه) او ملایکو ور ته سجده وکړه.

د اساسي قانون د ۲۴مې مادې دویم بند وايي:

«د انسان آزادي او کرامت له تېري خوندي دی.»

او ۲۹مه ماده بیا داسې وايي چې: «د انسان تعذیب منع دی.»

دواړې مادې د انساني کرامت لپاره په دې قانون کې وضع شوې دي. قطع نظر د جنس، نژاد، مذهب، قوم او سیاسي گرایشونو څخه، انساني کرامت یې حق دی. تعذیب د انساني کرامت مخالف عمل دی. که د انساني کرامت رعایت وشي، نو تعذیب به نه وي او که تعذیب عملي شي، دا په دې مانا چې له انساني کرامت سره ټکر شو.

د جزا کود په ۳۳۵مه ماده کې آزار، جنسي تېری، د آزادۍ سلبول یو بشري ضد عمل دی، چې سزا ور ته ټاکل شوې ده.

لوی څښتن تعالی هم چې انسان اشرف المخلوقات بللی او پر ځمکه خپل خلیفه.

د انسان کلمه عامه ده. د کرامت له مخې تور او سپین، ښه او بد پکې نشته. بد انسان هم انسان دی، کرامت یې باید وساتل شي.

د انسان کرامت د نطفې له تشکُل نه بیا تر مرگ او ښخېدو پورې انساني کرامت لري. لکه چې د جزا کود په ۵۶۹مه ماده کې سقط جنین جرم او د مجازات وړ بللی دی. مړی بیا هم انسان دی. د جزا په کود کې د مړي کرامت نه رعایتول هم جرم دی. مجرم ته قانوني سزا ورکول کېږي، په اعدام محکوم. بیا هم د ده انساني کرامت باید وساتل شي. د جرم د ارتکاب په صورت کې بیا هم د انساني کرامت لرونکی دی. انساني کرامت د انسان نه بېلېدونکی حق دی.

په اساسي قانون کې هم په متعدد ډول انساني کرامت ته پام شوی دی او په ٦، ۴، ۲۴ مو مادو کې دولت د انساني کرامت او بشري حقونو په ساتلو مکلف بلل شوی دی. په ۲۹مه ماده کې هر ډول سزا حکم چې د انساني کرامت مخالف وي، منع شوی دی، لکه چې همدا ماده داسې صراحت لري:

«د انساني کرامت مخالفه جزا ټاکل منع دي.»

ان د مجرم انساني کرامت ته پام شوی دی. بشري حقوق چې د انساني کرامت یوه مترادفه مانا او هدف لري هم په څو متعددو مادو کې یې صراحت راغلی، لکه د مقدمې په اتم بند کې بشري حقوقو ته اشاره شوې ده. هر بشري ضد عمل د انساني کرامت ضد عمل دی.

د بشر حقونو د اعلامیې لومړۍ ماده کې راځي: «د بشر ټول افراد آزاد نړۍ ته راغلي دي.» د حقونو له مخې برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساسي قانون په ۴۷مه ماه کې دا چې هېواد له نړيوالو ميثاقونو سره تړلی دی او د بشري حقوقو د علامېې په رعايت بشري حقوقو ته خاص پام شوی دی. چې همدا انساني کرامت په بر کې نيسي.

۱- ولسمشر د اساسي قانون د ٦٣مې مادې درېيم بند،
۲- وزيران د ۷۲مې مادې څلورم بند،
۳- د سترې محکمې غړي د ۱۱۸مې مادې پينځم بند، او
٤- د ملي شورا غړي د ۸۵مې مادې دويم بند

د پورتنيو موادو په حکم دا پورتني مقامات که په بشري ضد جرمونو تورن وي، له کانديداتورۍ نه يې منع کړي دي.

د ٦۹مې مادې د دويم بند پر اساس ولسمشر په بشري ضد جرايمو د ارتکاب په صورت کې محاکمه کېږي. د وزيرانو لپاره هم د ۷۱مې مادې څلورم بند کې صراحت لري.

۲ - تعذيب:

د اساسي قانون ۲۹مه ماده حکم کوي:
«د انسان تعذيب منع دی.»

د ملګرو ملتونو له خوا د هر ډول تبعيض له منځهوړلو لپاره د ۱۹٦۵کال د ډېسمبر په ۲۱مه يوه مقاوله تصويب شوه. (قانون پوه محمداشرف رسولي، تحليل و نقد بر قانون اساسي افغانستان، ۹۲مخ)

په همدې ماده کې يوازې تعذيب او شکنجه د بشري حقوقو او انساني کرامت ضد علم بلل شوی دی.

د ۳۱مې مادې پر بنا کوم اقرار چې په کراهيت سره ترلاسه شوی وي، د اعتبار وړ نه دی. په همدې ماده کې د صحت او سليم عقل اقرار د اعتبار وړ بللی دی.

د جنګي جناياتو اتهامنامې کتاب د ۲۲ مخ په استناد د اقرار اخيستلو لپاره آن پر تورن جنسي تېری کېده.

د اساسي قانون همدا ماده وايي: «هېڅوک نشي کولای چې له شخص څخه (حتی د حقايقو) د ترلاسه کولو لپاره هم د تعذيب او شکنجې کار واخلي.» دلته د «حتی» کلمه يوه خاصه برازندګي لري. شکنجه معنوي، مادي او جسمي ضرر پېښوي.

چې د هېواد وګړي د غوايي د کوتايي نظام نه د انساني کرامت ضد سختې ترخې خاطرې لري، شکنجې، برقي شوکونه، ژوندي تر خاورو لاندې کول او پر مېرمنو او تنکيو ځوانانو جنسي تېری. د دوی په استدلال د اقرار په منظور ورځنی دود او تکتيک و.

د کومو شکنجو او تعذيب چې د «پلچرخي زندان» کتاب د عثمان تره‌کي تاليف او «د جنګي جنايتونو اتهامنامه» کتابو کې بشپړ تفصيل راغلی دی، د بشري او انساني کرامت ضد اعمالو بيان پکې په مستند ډول راوړل شوی دی.

د دې اعمالو د مخنيوي لپاره د اساسي قانون په ۵۸مه ماده کې د بشري حقوقو خپلواک کمېسيون جوړ شوی چې د دې مادې په استناد هرڅوک کولای شي خپل شکايت ور وړاندې کړي.

د هېواد په هکله د بشر حقونو نړيوالې موسسې او نړيوالې عفوې موسسې ځينې زړه‌بوږنوونکي بشري ضد اعمال ثبت کړي دي. د تعذيب او شکنجې د مخنيوي او د انساني کرامت ضد اعمالو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجازاتو لپاره د انساني کرامت ضد اعمالو د مرتکبینو لپاره په هالنډ کې نړیوال جنایي دېوان جوړ دی.

د انساني کرامت یا بشري حقونو ضد اعمال کوم چې په اساسي قانون کې ور ته اشاره شوې ده او شکنجه او تعذیب د انساني کرامت یو مخالف عمل دی. د جزا کود په ۳۳۷، ۳۳۵مادو کې یې مرتکبینو ته سزا پېشبیني شوې ده.

د شکنجو د مخنیوي لپاره د افغانستان د اساسي قانون په ۷مه ماده کې هم راغلي چې:

«افغانستان د ټولو نړیوالو معاهداتو، د ملګرو ملتونو د منشور او نړیوالو بشري حقونو د اعلامیې رعایت کوي.»

شکنجه د انساني کرامت په مخالف قطب کې قرار لري. د لېنېنستانو په دوره کې شکنجه او تعذیب دود وو. د ګوندي ملګرو، یوازې «انقلاب او یا ضد انقلاب» جمله زده وه. له انساني کرامت او بشري حقونو نه پردي وو. د هر انقلاب ضد تورن سره یې برخورد وحشیانه و، چې دوی به انقلابي برخورد باله. ټول بشري حقوق او نړیوال میثاقونه نادیده نیول کېدل. له دې کبله چې قانون ګذار د شکنجې موضوع ته جدي پام لري، د اساسي قانون په ۵۱مه ماده کې یې دولت په جبران خساره باندې ملکف بللی دی.

خلقي ملګرو به د اساسي قانون د ۳۰مې مادې خلاف په اکراه سره اقرار د اتهام سند وباله او آن همدا اقرار به یې د نورو تورنانو د محکومیت لپاره هم وکاراوه. د ۳۱مې مادې د وکیل‌نیولو حق هم سلب شو او تر اعدام وړاندې هر ډول توهین، تحقیر، بې‌عزتي او د عذاب مرګونه دود وو.

۳ - ملي وحدت او تبعیض:

دولت ملکفیت لري چې د اساسي قانون د شپږمې مادې په حکم داسې یوه ټولنه جوړه کړي چې انساني کرامت او بشري حقوق پکې وساتل شي او ملي وحدت پکې تامین شي.

په «۱۰۳مه» ګڼه فرمان کې هم د پاک خدای جل جلاله له دربار نه د ملي وحدت د ټینګښت هیله شوې ده. د همدې اساسي قانون د مقدمې په شپږم بند کې هم ملي وحدت باندې تایید او تاکید راغلی و.

په ۶۳مه ماده کې ولسشمر، په ۷۴مه ماده کې وزیران د ملي وحدت د تامین لپاره د پاک خدای په وړاندې لوړه کوي.

بېطرفي، عدالت او مساوات د ملي وحدت اړین اصول دي چې په ۱۱۵مه ماده کې د سترې محکمې غړي هم د بېطرفۍ د رعایت لپاره هم د خدای پاک په نامه لوړه کوي.

د اساسي قانون په ۸۱مه ماده کې هم د خلکو عمومي مصلحتونه او سترې ګټې د خپل قضاوت محور ټاکي. دلته «عمومي» حکم راغلی دی چې د هېواد د ټولو اتباعو مانا لري.

ملي وحدت یوه حیاتي موضوع ده، لکه چې وایي:

یا به یو کېږو، یا ورکېږو.

شاعر د واقعیت پر بنا او د یوه ملي احساس له مخې دا هم وایي:

درســت افغان له کندهاره تر واخانه   سره یو د ننګ په کار پټ او آشــکار

تبعیض او تعصب یو دی. تبعیض تعصب زېږوي او تعصب تبعیض.

د اساسي قانون ۲۲مه ماده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د افغانستان د اتباعو ترمنځ هر راز تبعیض او امتیاز منع دی.»
ماده لنډه او جامع ده؛ تبعیض د ملي وحدت ضد عمل دی.

تبعیض د هېچا په ګټه نه دی او لکه موریانه د هېواد بدنه خوري او زیان راوړونکی دی. کوم قوم چې دا رویه لري، هغه خپل تش په نامه قوم ته هم زیان رسوي. په دې کې شک نشته چې له عکس‌العمل سره به مخامخ نشي.

تبعیض او تعصب د یو څو ځانخوښو له خوا د خپلو ګټو لپاره د ملي ګټو په پوښ کې مطرح کېږي او د ملي وحدت په خلاف تبعیض ته لمن وهي. په دې ماده کې د «امتیاز» کلمه هم راوړل شوې ده.

امتیاز په خپله تبعیض منځته راوړي. همدا ډول چې تبعیض مضر دی، امتیاز هم خراب عواقب لري. د مساوات ضد عمل دی.

متأسفانه کله کله لیدل کېږي چې یو قوم او یا یوه ډله مقابله خوا په تبعیض تورنوي او هغه بل طرف هم همدا ډول عکس‌العمل ته اړباسي. د انسانانو ترمنځ هېڅ توپیر او امتیاز نشته، معیار یوازې تقوا ده، لکه په دې مبارک آیت کې:

«إِنَّ أَكْرَمَهُمْ عِنْدَاللَّهِ أَتْقَٰكُمْ ج»

(په حقیقت کې د اللهجل جلاله په وړاندې ستاسې څخه تر ټولو زیات عزتمند هغه څوک دی چې په تاسې کې تر ټولو زیات پرهېزګار وي.)

د امتیاز حق د هغه چا دی چې د هېواد او ولس چوپړ ته په رښتیا چمتو وي، لکه پورتنی مبارک آیت چې راوړل شو.

په همدې کچه چې د هېواد لپاره ملي وحدت ګټور دی لکه چې پاس وویل شول، په هغه اندازه تبعیض زیان‌راوړونکی دی، لکه چې د اساسي قانون، قانون‌ګذارو هم په ۳۵مه ماه څلورم بند کې د قوم،

سمت، ژبې او مذهب پر اساس ګوندجوړول منع کړي دي. وایي چې تبعیض راوړي او له ملي وحدت سره په ټکر کې راځي.

د افغانستان د اساسي قانون په متعددو مادو کې د «هر افغان» کلمه راغلې چې دا کلمه عامه ده او د ټولو لپاره د ملي وحدت په منظور ده.

«افغان» هم په ۴مه ماده کې پېژندل شوی دی. تبعیض د ملي وحدت په ضد عمل دی، لکه موریانه د دولت بدنې ته زیان رسوی. تبعیض ملي خیانت ته نیژدې دی. تاریخ جوته کړې ده چې ولس په هر بحران کې سره یو مټ وو او خوښي مو هم په ګډه وه، ګډ تاریخ او ګډ ارمان لرو.

تبعیض یو ډول رواني ناروغي ده چې د خودخواهۍ او خپلو اغراضو پر بنا راولاړېږي، د پردیو په لمسون او یا ناخوداګاه د پردیو د ګټو او فرهنګي یرغل لپاره په نیابتي جنګ کې ولاړ وي، چې د ناپوهۍ نښه ده. د جزا کود په ۲۵٦مه ماده کې سزا هم ور ته ټاکل شوې ده.

قوم‌ګرایي د نورو د رد په مانا ده. د یوه خاص قوم خواخوږي بل ته د تبعیض مانا ورکوي. کېدای شي د پردیو لمسون او فرهنګي یرغل لپاره نیابتي رول اجرا کوي، لکه چې دا اوس هم د نیابتي جګړې شاهدان یو. افغان اوس کله په کشمیر کې جنګېږي او کله د فاطمیون په لښکر کې ولاړ دي.

د جهاد په وخت کې مجاهدینو ته د نغلو د بند او د کندهار د (دهلي) د بند د خرابي پلان او نقشه د هېواد دښمنانو ورکوله.

دا اوس ښوونځي او رغتونونه د چا له خوا او څنګه ماین‌ګذاري کېږي؟ بازي‌خوړلي یا غولېدلي تنکي ځوانان د جنت د خورو په هیله

(c) ketabton.com: The Digital Library

څنګه ځانوژنې کوي؟ همدا یوه نیابتي جګړه ده چې د پردیو په لمسون دوام لري، لکه چې وایي:

لــــمر دی راخـېژي پر لویو غرونو   بـیـــټ نیکـه وایي زما زامـــنو
ســړی چې مرینـه خوږ یې پخوا وي   ولـس چې مرینه نښه یې دا وي
ځان ځینې هـــــېر پر بل مـــین شي   وطن به یې خود ترینه خراب شي

۴ - مساوات:

مساوات په ټولنه کې نظم او امن راوړي. د اساسي قانون ۲۲مه ماده وایي:

«د افغانستان اتباع ښځې او نارینه د قانون په وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري.»

دلته مطلب عام دی، ټول اتباع یادوي.

په ملي وحدت کې تبعیض ځای نه لري او که تبعیض وي نو به ملي وحدت نه وي. مساوات دي چې ملي وحدت به تضمین کړي.

مساوات عدالت دی.

د ولسمشر «۱۰۳مه» ګڼه فرمان کې هم برابرۍ او مساوات ته اشاره شوې ده.

د ډموکراسي او قوانینو له لارې هڅه کېږي چې عدالت ته ورسېږي. عدالت هدف دی.

په اساسي قانون کې مساوات په صراحت تایید شوی دی او په متعددو مادو کې د «هر» کلمه راغلې ده، چې خاص نه بلکې د عام په مانا ده.

لکه په څلورمه ماده کې چې وایي: په افغانستان کې ملي حاکمیت په ملت پورې اړه لري. ملت په ټولو افغانانو دلالت لري.

د همدې مادې په دویم بند کې د ملت تشخیص او تعریف دا ډول صراحت ورکړ شوی دی چې وایي:

«د افغانستان ملت عبارت دی له هغو ټولو افرادو څخه چې د افغانستان تابعیت لري.»

دلته هم حکم د «ټولو افرادو» راغلی دی. دا حکم عام دی، خاص نه پېژني.

تابعیت شرط دی چې افغان شي، قوم او مذهب او یا نور بل شرط نشته.

که یو امریکایی او یا یو اروپایی افغاني تابعیت ترلاسه کړي، هغه هم افغان دی او له ټولو افغاني امتیازونو نه ګټه پورته کوي. دا رویه په نورو هېوادوو کې هم همدا ډول دود ده.

کله چې د ولسمشر حامد کرزي له خوا لخدر ابراهیمي په کابل کې د یوناما مشر ته د افغاني تابعیت ویاړ ورښني، هغه بې له وېزې په افغاني پاسپورت افغانستان ته تګ راتګ کولای شي او د نورو افغانانو سره مساوي ګټه اخیستلای شي.

د مساوات په منظور د ټاکنو قانون په ۵۳ ماده کې د اهل‌هنود او سیکانو لپاره هم کرسۍ په پام کې نیول شوې ده.

د ۸۱مې مادې په دویم بند کې د ملي شورا هر غړی باید یوازې د خلکو ملي او عمومي ګټې په نظر کې ولري. د قومي، مذهبي او یا ګوندي ګټو د دفاع حق نه لري چې دلته ملي وحدت او ټول ملت ته په یوه سترګه کتلو نه مطلب دی او مساوات ترې غوښتل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو مادو کې کله د «هېڅ تبعه» کلمه راغلې، چې بې‌له توپيره د ټولو افغانانو لپاره کارول کېږي، لکه ۲۸، ۴۰ مې مادې او په ځينو مادو کې لکه ۳۴ماده کې په متعدد ډول د «هر افغان» کلمه راغلې ده. او په ۳۹، ۴۲، ۴۸ مو مادو کې د «هر افغان تبعه» کلمه راغلې ده چې په دې ماده کې په عام او خاص ډول د هر افغان بې له توپيره مساوات مطلب دی.

د اساسي قانون ۳۳مې مادې راوړي دي چې:

«د افغانستان ابتاع د انتخابولو او د انتخابېدلو حق لري.»

مانا يې عامه ده چې هر افغان د دې مستحق دی. چې دا په خپله د مساواتو په مانا ده. د مساواتو په هدف ۸۱ماده حکم کوي چې:

«د ملت استازي د ټول ملت استازيتوب کوي، نه د يوه قوم او يا د کوم گوند.»

افغانان په خپل منځ کې يو تر بل نه پورته دي او نه کښته.

له همدې کبله ۲۲مه ماده هر ډول تبعيض او امتياز ردوي.

د قانون په ځينو مادو کې د «هېڅوک» کلمه راغلې ده. يوازې د افغانانو نه بلکې له انسانه مطلب دي که افغان وي او که بهرنی.

لکه په ۲۷مه ماده کې:

«هېڅا ته سزا نشي ورکول کېدای مگر د باصلاحيته محکمې په حکم....»

په ۲۹، ۳۰، ۴۰، ۵۸ مادو کې د «شخص» کلمه راغلې، مطلب يې عام او د ټولو نه دی، که داخلي وي او که بهرني. هدف مساوات دی.

قانون عام وي، د ټولو لپاره وي او د ټولو لخوا پر ټولو بايد تطبيق شي. دا به د ملي وحدت هم تضمين وي. تاريخ ثابته کړې ده چې د

آزمون په وخت کې که اورنگ و او که فرنگ ، ملي وحدت و. چې ملي حاکميت يې ساتلی دی او ملي وحدت د بري لار وه.

هر افغان له هېواد سره مينه لري او وطنپاله او ملي‌گرا دي. دا بايد عام وي او په مثبت ډول. سکه او ناسکه دودول، ځرگنده ده چې د دښمن لمسون دی. کوم لغات لکه ملي‌گرا، قوم‌گرا، فاشېست، چې په مېډيا کې اورېدل کېږي، د هېچا په گټه نه دي. پر معينه موضوع بايد بحث او يا اعتراض وشي. پر شخص او د هغه پر اعمالو بحث وشي. وچ او لانده سره گډ نشي. سم او بد په هره سيمه کې موندل کېږي. هر عمل، هره مفکوره چې ملی وحدت زيانمنوي، سره کرښه ده او د قلم او بيان آزادۍ ځخه سوء استفاده غلط تعبيرول دي چې تبعيض او تفرقه راپيدا کېږي او د کود جز ا ۲۵٦مه ماده دا يو جرمي عمل بولي او ور ته سزا ټاکل شوې ده.

مساوات د ټولنې د نظم اساس جوړوي. د نړۍ په هره څنډه کې چې بحران دی، اورمرو به يوې خوا د باطل لار نيولې او مساوات او عدالت ته شا کړې وي. اساسي قانون پر مساوات ډېر تاکيد لري، مگر په مساوات کې بيا هم مساوات شته.که وکتل شي چې د کوم ولايت کسان په بهرني وزارت کې او يا د کومې ولسوالۍ ډېر کسان د جنرالي مقام ته رسېدلي دي.

د «۱۰۳مې» گڼې فرمان او د اساسي قانون د مقدمې څلورم بند، د قانون په پينځمه ماده او ۵۹مه ماده کې اساسي قانون د مساوات غوښتونکی دی. مساوات د امن، ډاډ او نېکمرغۍ وسيله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - تحليف:

تحليف امتياز نه دی، بلکې يو مکلفيت دی.

د مېړيا او خلکو په شهادت او د خدای جل جلاله په مخ کې د تعهد په ډول اظهارول، په هغه باور درول يو مععنوي مکلفيت لاندې چې د ۶۳مې مادې په صراحت ولسمشر، د ۷۴مې مادې وزيران د ۱۱۹مې مادې د سترې محکمې غړي د پاک خدای جل جلاله په نامه لوړه کوي.

قاضيان د حق او عدالت، امانتدارۍ او بېطرفۍ و د اساسي قانون او نورو قوانينو د تامين لپاره او ولسمشر او وزيران هم د قوانينو د رعايت سربېره د خپلواکۍ، ملي حاکميت او د ځمکنۍ بشپړتيا د ساتلو لوړه کوي. ولسمشر او وزيران له دې چې اجرائيه ځواک دي، د هېواد په خپلواکۍ او ملي حاکميت باندې مکلف دي او د قانون د تطبيق لپاره يې درې سره نهادونه ولسمشر، حکومت او قضا په رعايت مکلف دي. د ملي شورا غړي هم د دندې په پيل کې د خدای په نامه د خدمت لپاره د خدای جل جلاله په نامه لوړه کوي. د اردو افسران هم د خدای په حضور کې په کلام الله او عَـلمِ مبارک لوړه کوي.

٦ - د واک محدوديتونه

اساسي قانون د ډموکراسۍ په منظور ځينې واکونه ورکړي دي، لکه ۳۴مه ماده: «د بيان آزادي له تېري څخه خوندي ده.»

مګر دا آزادي د ۵۹مې مادې په واسطه داسې محدوده شوې ده، چې وايي:

«هېڅوک نشي کولای په دې اساسي قانون کې د راغلو آزاديو او حقوقو څخه په ناوړه استفاده د هېواد د خپلواکۍ، ځمکنۍ بشپړتيا، ملي واکمنۍ او ملي وحدت پر ضد عمل وکړي.» دلته آزادي محدوده شوه يا تر هغه آزادي لري چې بل ته زيان ور وانه‌ړوي.

په ۶۴مه ماده کې ولسمشر واک لري چې وزيران وټاکي مګر د ولسيجرګې تاييد ضرور دی، بيا واک محدود شو.

او يا د همدې مادې په ځلورم بند کې د جګړې او متارکې اعلان د ملي شورا په تاييد راوړل شوي دي.

د ۱۱٦ مې مادې پر بنا محکمه په خپلو کړو کې مستقله ده، مګر ۱۳۰ ماده به له قانون سره په مطابقت وي.

د ۵۷مې مادې په حکم بهرنيان هم د آزادۍ حق لری مګر زموږ د هېواد د قوانينو رعايت به کوي، د سرمايه‌ګذارۍ حق ورکړ شوی دی.

مګر د هېواد قوانين د شرابخانو او قمارخانو حق نه ورکوي. يا داسې لباس يې مېرمنې واغوندي، لکه د کلفورنيا په ساحل کې چې پکې ګرځي.

په ۴۰مه ماده کې راځي «ملکيت له تېري خوندي دی.» مګر نشي کولای چې چرس يا افيون پکې وکري.

په ۳۵مه ماده کې د افغانستان حق لري چې ټولنې او ګوندونه جوړ کړي، مګر د همدې مادې د حکم پر اساس به يې مالی منابع څرګندې وي او نظامي تشکيلات به نه لري او د قوم، ژبې، مذهب او سمت پر بنسټ جواز نه لري.

په ۳٦مه ماده کې د مظاهرو حق دی، اما وسلې به نه وي.

ومن الله توفيق

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلیکوال تالیفونه:

۱. داؤد خان دکی جي بي لومو کې
۲. داؤد خان در چنگال کی جي بي (په دری ژبه)
۳. پټی توبی (دالمانی ژباړه)
۴. شعارونه چي عملي نشول
۵. دجهاد نغمی

سیاست هنر او لوبه ده. د لوبې قواعد رعایت غواړي. د خاورو لومړیو لسیزو قواعدو ته پام ونشو؛ هېواد یې غوښتې خو د ځان لپاره. خپل یې اشرار او پردي یو دوستان بلل. یوازې د انقلاب او انقلاب ضد، د مسلمان او کافر سوال مطرح و. افغان او وطنوال ترې هېر و. د پردیو په شرابو مست وو.

په بشري حقونو کې تفریط او به بې‌عدالتی کې افراط و.

په خپل لاس وژلي اوس شهیدان شول یا (یاد یې جاوېدان)، لکه چې وایي:

(بز مرده شاخِ زري)

له انټرنېشنلېستي دندې او اسلام سرحد نه لري، نه تېر شول، پښېماني گټه نه کوي. هم یې ځان خراب کړ او هم وطن. خو اوس هر څه تېل بې‌گټې دي.

بنگاه انتشارات میوند
کابل - افغانستان

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library